द्वादशो स्कंधो

लक्ष्माप्य दृश्योदकर २
श्री भा॰ परिसर सामाश्रयो भवति २ — प्रपत्स्यर स्वाति ४ — सप्त सकाशान विनयमान दर्शि प्रैस्वत अपशुक्त १

टी॰ श्रीरामचन्द्राय नमः जयति श्रीपरानन्दः पापागलसद्दृशा यानि स्म मनुवंर्ते तेलपदो वितथा हृदा
१ उक्तं त्रयोदशाध्यायैर्दशमो मार्यस्य लत अधिकानामभितास्यां माश्रय स्थेप्सर सत २ ३
क्षोल्माध्वविते न प्राक्तासति केलये अधिकान तथा चोक्तो महापुरुष वर्णिते ३ तत्रादौ षड्भिरध्या विराट २
५५ ४ ये स्फुक प्राह परीक्षितेः शैधेल जाविलामाकृतान पवायत स्त्रिभि ४ सामाश्रय स्रवणो कान्यानि
तवोमनीविता इत्येतत्काल वैषम्यतर्जितास्तु अते ५ तत्रतु प्रथमे भाविमाराध्य स्वयम्भूत्याव्
कलि प्रभावत प्राकृ तत्कराद्य मत्तामसान् ६ एवम्भूते सोमवंशे मुकुन्देर क्रीडावर्णिता व्याम
एवं वंशो भावी वर्ण्यते कस्माद्भक्तिमुक्तामुक्तौ च तानालीति वक्तुं ७ तदेवं वैवस्वतमनुवंशे सोम
वंशप्रस्तावेन श्रीकृष्णावतारचरितानि सम्यक् अनुवर्णितानि अथेदानीं भाविसोमवंशा
कुलोत्कृजातीय सकराद्यमलीमसोऽवेरापचारा श्रीकृष्णैकभक्तिनिगमनाभ्यानुवर्ण्यते त
त्रानुलोमवंश्याः शास्त्रोक्त चिरकालानुवर्तितया मागधवंशानुक्रम्यते तत्र पूर्वोर्धे शैशुनाग
दोषसुतस्यष्टद्वय तस्य जरासन्ध तस्य सहदेव पुत्राभिद्युक्त नवमस्कन्धे तत्रैव सहदेवा
न्मार्जारिलत श्रुतश्रवा इत्यादयो रिपुञ्जयान्ता विंशतिभाविनो राजानो निरूपिताः तदुप
रितनवंशास्त कराद्यो ऽत्र प्रपञ्चयति — चतुर्विंशाध्यायेषु मध्ये ८ — विस्तरेवशे ७

भाविसोमवंश्यानुवर्ण्यते अत्र ४ — नवमस्कन्धे २

राम

योऽन्त्य इति रिपुंजय एव पुरंजयः स्वामिनं पुरंजयं हत्वा स्वपुत्रं प्रद्योतनं करिष्यतीत्यस्य पालकोनाम

स्त्रीश्रौवाच स्तांभा मागधा तेषु ये पद्म वशादिभूपालो कल्पवशोभव स्पृष्टामेतदाचक्ष्व मे मुने १ श्रीशुक उवाच योऽन्त्यः पुरंजयो नाम भविष्यो बार्हद्रथोऽन्वयः तस्यामात्यस्तु शुनको हत्वा स्वामिनमात्मजं २ प्रद्योतसंज्ञं राजानं कर्ता यत्पालकः सुतः विशाखयूपस्तत्पुत्रो भविता राजकस्ततः ३ नन्दिवर्द्धनस्तत्पुत्रः पञ्च प्रद्योतना इमे अष्टत्रिंशोत्तरशतं भोक्ष्यन्ति पृथिवीं नृपाः ४ शिशुनागस्ततो भाव्यः काकवर्णस्तु तत्सुतः क्षेमधर्मा तस्य सुतः क्षेत्रज्ञः क्षेमधर्मजः ५ विधिसारः सुतस्तस्याजातशत्रुर्भविष्यति दर्भकस्तत्सुतो भावी दर्भकस्याजयः स्मृतः ६ नन्दिवर्द्धन आजेयो महानन्दिः सुतस्ततः शिशुनागा दशैवैते षष्ट्युत्तरशतत्रयं ७ समा भोक्ष्यन्ति पृथिवीं कुरुश्रेष्ठ कलौ नृपाः महानन्दिसुतो राजन् शूद्रीगर्भोद्भवो बली ८ महापद्मपतिः कश्चिन्नन्दः क्षत्रविनाशकृत् ततो नृपा भविष्यन्ति शूद्रप्रायास्त्वधार्मिकाः ९ १३८ ४

सुतो भविष्यति २ ३ प्रद्योतना प्रद्योतनसंज्ञा ४ ५ ६ ७ ८ नन्दो नाम कश्चित् महापद्मसंख्याया सेनाया धनस्य वा पतिर्भविष्यति अतएव महापद्म इति तस्य नाम ९

श्री० भा०
स्कं० टी०
२

एकमेव क्षत्रमपत्यानामपि पृथ्वीं शासिष्यति पालयिष्यति ततोऽस्मादनेकक्षत्रात भार्गव परशुरामइव
१० समा स्वबस्यरान् ११ नवनन्दान्नन्दपुत्रान्तत्पुत्रो कोऽसेवनेव उपज्ञान् विश्वस्तान् विप्रो नान्याद्विज
कौटिल्यवात्स्यायनादिपर्याय चाणक्य उद्धरिष्यति उन्मूलयिष्यति मौर्या मौर्यसेना १२ कल्पभोक्ष्य

स एकछत्रां पृथिवीमनुल्लंघितशासनः शासिष्यति महापद्मो द्वितीय इव भार्गव १० तस्य १०।१२
चाष्टौ भविष्यन्ति सुमाल्यप्रमुखाः सुताः य इमां भोक्ष्यन्ति महीं राजानः स्म शतं समाः ११ नवन
न्दान्द्विजः कश्चित्प्रपन्नानुद्धरिष्यति तेषामभावे जगतीं मौर्या भोक्ष्यन्ति वै कलौ १२ स एव चन्द्र
गुप्तं वै द्विजो राज्येऽभिषेक्ष्यति तत्सुतो वारिसारस्तु ततश्चाशोकवर्धनः १३ सुयशा भविता
तस्य संगतः सुयशःसुतः शालिशूकस्ततस्तस्य सोमशर्मा भविष्यति १४ शतधन्वा ततस्त स्कं०
स्य भविता तद्बृहद्रथः मौर्या ह्येते दश नृपाः सप्तत्रिंशच्छतोत्तरं समा भोक्ष्यन्ति पृथि १२।१
वीं कलौ कुरुकुलोद्वह १५ अग्निमित्रस्ततस्तस्मात्सुज्येष्ठो भविता ततः वसुमित्रो भद्रक
श्च पुलिंदो भविता सुतः १६

द्वादशस्कन्धे तत्र
प्रथमोऽध्याये
तत्र द्वितीयस्क
न्धे स्कन्ध ४

तितपादाः सर्वेति चन्द्रगुप्तमौर्यवंशप्रथम १३ १४ तेषां प्रथ
मोऽग्रशर यपसासारादिभिः कौशाम्बुसथे यस्तेन सह मौर्यादिः शासप्तत्रिंशदुत्तरशतं समा
१५ १६
पुष्यमित्रनाम प्रथमसुनाम ३

राम
२

बृहद्रथस्यसेनापतिः पुष्यमित्रोनामस्वामिनंहत्वाराज्यंकरिष्यति सचशुंगानांप्रथमः ततोऽग्निमित्रादयोदशबो=
शुंगाः दशावर्षशताधिकंवर्षशतं १९ कण्वकएवान्यस्यानितवाह शुंगमिति २० परस्त्रीकामिनंदेवभूतिं
मान्यशुंगंहत्वातरमात्योवसुदेवनामाकण्वोराज्यंकरिष्यति २१ कण्वानांचत्वारःसुशर्मोऽमेवसुदेवादयःक ४

तत्तोघोषःसुतस्तस्माद्वज्रमित्रोभविष्यति ततोभागवतस्तस्माद्देवभूतिरितिश्रुतः १९ शुं
गाद्दशैतेभोक्ष्यन्तिदशवर्षशताधिकं ततःकण्वानिमेभूमिंयास्यत्यल्पगुणानृप शुंगंहत्वा
देवभूतिंकण्वोमात्यस्तुकामिनं २० स्वयंकरिष्यतेराज्यंवसुदेवोमहामतिः तस्यपुत्रस्तुभू =
मित्रोथनारायणःसुतः २१ कण्वायनाइमेभूमिंचत्वारिंशच्चपंचच शतानित्रीणिभोक्ष्यं २६५॥
तिवर्षाणांचकलौयुगे २२ हत्वाकण्वंसुशर्माणंतद्भृत्योवृषलोबली गांभोक्ष्यत्यन्ध्रजाती
यःकंचित्कालमसत्तमः २३ कृष्णनामाथतद्भ्राताभविताप्रथिवीपतिः श्रीशांतकर्णस्तत्पुत्रः।
पौर्णमासस्तुतत्सुतः २४ लंबोदरस्तुतत्पुत्रस्तस्माच्चिबिलकोनृपः मेघस्वातिश्चिबिलकादट ३०
मानस्तुतस्यच २५ अनिष्टकर्माहालेयस्तलकस्तस्यवैसुतः पुरीषभीरुस्तत्पुत्रस्ततोरा।
जासुनंदनः २६ चकोरोबहवोयत्रशिवस्वातिररिंदम तस्यापिगोमतीपुत्रःपुरीमान्भवितातत
२७ मेदःशिराःशिवस्कंदोयज्ञश्रीस्तत्सुतस्ततः विजयस्तत्सुतोभाव्यश्चंद्रविज्ञःसलोमधिः २८
२५६॥ एतेत्रिंशन्नृपतयश्चत्वार्यब्दशतानिच षट्पंचाशच्चप्रथिवींभोक्ष्यंतिकुरुनंदन २९ सप्ताभीरा
आवभृत्यादशगर्दभिनोनृपाः कंकाःषोडशभूपालाभविष्यंत्यतिलोलुपाः ३० ॥

एवंपुनः वर्षाणांत्रीणिशतानिपंचचत्वारिंशच्चभूमिंभोक्ष्यंति २२ कण्वान्नामेतिसुशर्माणंह
त्वाबलिपुच्छिकनामातद्भृत्योन्ध्रजातिः ... ततःशिवस्वातिनामाभवति २७ आवभृत्या

श्री०भा०

टी०

[illegible] ३२ अधिका [illegible] ३३ [illegible]

तनो [illegible] रश चतुष्करा [illegible] मीना एकादशीवत् ३१ एते भो

[illegible] दशा [illegible] अधिकांचन [illegible] मीना एकादशाति [illegible] ३२ किलंकिला

[illegible] नंदि [illegible] प्रवीरकः ३३ [illegible]

[illegible] दशसुताभविता [illegible] वाल्हिकाः [illegible]

[illegible] ३४ एककाला [illegible] भूपाः [illegible]

[illegible] ३५ [illegible]

[illegible] ३६ [illegible]

[illegible] ३७ [illegible]

[illegible] ३८ [illegible]

[illegible] ३९ [illegible]

[illegible] ४० [illegible]

[illegible] ४१ [illegible]

[illegible] ४२ [illegible]

[illegible] ४३ [illegible]

द्वितीये तु कलेर्दोषं दृष्ट्वा कल्कवतारतः अधर्मक्षयमेवोक्त्वा पुनः कृतयुगागमः १ कलिधर्माननुवर्णयति ततश्चेति सत्यादिनाशधर्मन्यायव्यवस्थायां बलमेव २ दाम्पत्ये परस्परमभिरुचिरेव हेतुः न कुलशीलादि व्यावहारिके क्रयविक्रयादौ मायैव शठतैव स्त्रीत्वे पुंस्त्वे रतिकौशलमेव हेतुः न कुलमाचारो वा ३ आश्रमाणां ख्यातौ ज्ञाने

श्रीशुक उवाच ततश्चानुदिनं धर्मः सत्यं शौचं क्षमा दया कालेन बलिना राजन्नंक्ष्यत्यायुर्बलं स्मृतिः १ वित्तमेव कलौ नॄणां जन्माचारगुणोदयः धर्मन्यायव्यवस्थायां कारणं बलमेव हि २ दाम्पत्येऽभिरुचिर्हेतुर्मायैव व्यावहारिके स्त्रीत्वे पुंस्त्वे च हि रतिर्विप्रत्वे सूत्रमेव च लिङ्गमेवाश्रमख्यातावन्योन्यापत्तिकारणं अवृत्त्या न्यायदौर्बल्यं पाण्डित्ये चापलं वचः ४ अनाढ्यतैवासाधुत्वे साधुत्वे दम्भ एव च स्वीकार एव चोद्वाहे स्नानमेव प्रसाधनं ५ दूरे वार्ययनं तीर्थं लावण्यं केशधारणं उदरंभरता स्वार्थः सत्यत्वे धार्ष्ट्यमेव च ६ दाक्ष्यं कुटुम्बभरणं यशोऽर्थे धर्मसेवनं एवं प्रजाभिर्दुष्टाभिराकीर्णे क्षितिमण्डले ७ ब्रह्मविट्क्षत्रशूद्राणां यो बली भविता नृपः प्रजा हि लुब्धै राजन्यैर्निर्घृणैर्दस्युधर्मभिः आच्छिन्नदारद्रविणा यास्यन्ति गिरिकाननं शाकमूलामिषक्षौद्रफलपुष्पाष्टिभोजनाः ९ ॥

लिङ्गमेव दण्डाजिनादिकं हेतुः न त्वाचारविशेषः अन्योन्यापत्तिकारणं आश्रमादाश्रमप्राप्तौ च कारणं महावृद्धकहंसादीनामन्योन्यापत्तौ नमस्कारव्यवहारे कारणं अवृत्त्या सुवर्णादिदानासामर्थ्येन न्याये दौर्बल्यं पराजयः चापलं च बहुभाषणं ४ असाधुत्वे चैवाढ्यतामिषो गमप्रसाधनमलङ्कारः ५ दूरे स्थितमानवार्ययनं जलाशय तीर्थं

भा०टी०
द्वा०
८

क्षीयमाणेष्विति सार्द्धैर्नवभिः । कलौ गतप्राये इत्यन्वयः । क्षीयमाणेषु ११ दस्युप्रायेषु चौर्यानृते
षु चौर्यानृतवृथाहिंसानानावृत्तिषु वै नृषु १२ छागप्रायासु धेनुषु । गृहप्रायेषु आश्रमेषु
१४ अणुप्रायासु ओषधीषु शमीप्रायेषु स्थास्नुषु विद्युत्प्रायेषु मेघेषु शून्यप्रायेषु सद्मसु
धर्मरहितेषु खरधर्मिषु । सर्वत्र कलौ गतप्राये समाप्तप्राये १६ एतस्य चेष्टितं

अनावृष्ट्या विनंक्ष्यन्ति दुर्भिक्षकरपीडिताः शीतवातातपप्रावृड्हिमैरन्योन्यतः प्रजाः
१० क्षुत्तृड्भ्यां व्याधिभिश्चैव संतप्स्यन्ते च चिन्तया त्रिंशद्विंशतिवर्षाणि परमायुः कलौ
नृणां ११ क्षीयमाणेषु देहेषु देहिनां कलिदोषतः वर्णाश्रमवतां धर्मे नष्टे वेदपथे
नृणां १२ पाषंडप्रचुरे धर्मे दस्युप्रायेषु राजसु चौर्यानृतवृथाहिंसानानावृत्तिषु
वैन्नृषु १३ शूद्रप्रायेषु वर्णेषु छागप्रायासु धेनुषु गृहप्रायेष्वाश्रमेषु यौनप्रायेषु
बंधुषु १४ अणुप्रायास्वोषधीषु शमीप्रायेषु स्थास्नुषु विद्युत्प्रायेषु मेघेषु शून्य
प्रायेषु सद्मसु १५ इत्थं कलौ गतप्राये जनेषु खरधर्मिणि धर्मत्राणाय सत्वेन भगवानव
तरिष्यति १६ चराचरगुरोर्विष्णोरीश्वरस्याखिलात्मनः धर्मत्राणाय साधूनां जन्मकर्मा
पनुत्तये १७ शंभलग्राममुख्यस्य ब्राह्मणस्य महात्मनः भवने विष्णुयशसः कल्किः प्रादु
र्भविष्यति १८ अश्वमाशुगमारुह्य देवदत्तं जगत्पतिः असिनासाधुदमनमष्टैश्वर्यगु
णान्वितः १९

टी० चराचरगुरोः ईश्वरस्यैव धर्मत्राणे हेतुः अखिलेश्वरत्वं यो रक्षणादनमखिलात्म्या
विश्वस्यात्मनः कारणस्येति तं भजतस्य चिकीर्षाः अन्नधर्मत्राणाय साधूनां धर्मत्राणाय जन्मकर्मापनुत्तये
येनैसाच १७ शंभलग्राममुख्यस्य प्रधानस्य नाम्ना विष्णुयशसो ब्राह्मणस्य भवने धर्मत्राणप्रकार

राम:
८

असाधुरस्मन्नितिपादे कल्किः विशेषणांतरमपिच . आशुनाशीघ्रगामिना हयेन क्षौण्यां विचरन् अप्रतिमा द्युतिर्य स्य सः
यथिसाधुसाधूनामस्य स कल्याणः अप्रतिमद्युतिः नृपलिंगच्छदः राजवेशप्रच्छन्नान् ततश्चपुनः कृतयुगप्रवृत्तिं वक्तु
माह अथेति सार्धाभ्यां २० तेषांपौरजानपदानां मनांसि विशदानि भविष्यंति तत्रहेतुः वासुदेवस्यांगरागेण चंद
नादिना अतिपुण्यगंधो निलस्तस्पर्शिनां तेषां २२ स्थविष्ठः स्थूलः २२ कृतयुगप्रवृत्तौ निमित्तमाह यदेति प्रजासू
तिः सृष्टिः तरवत्र कालोपलक्षणमाह तिष्यः पुष्यः अयमर्थः चंद्रसूर्यबृहस्पतयो यदा पुष्यनक्षत्रेयो

विचरन्नाशुना क्षौण्यां हयेनाप्रतिमद्युतिः नृपलिंगच्छदो दस्यून्कोटिशो निहनिष्यति २० अ
थ तेषां भविष्यंति मनांसि विशदानि वै वासुदेवांगरागातिपुण्यगंधानिलस्पृशां २१ पौ
रजानपदानां वै हतेष्वखिलदस्युषु तेषां प्रजाविसर्गश्च स्थविष्ठः संभविष्यति २२ वा
सुदेवे भगवति सत्त्वमूर्तौ हृदि स्थिते यदावतीर्णो भगवान्कल्किर्धर्मपतिर्हरिः कृ
तं भविष्यति तदा प्रजासूतिश्च सात्त्विकी यदा चंद्रश्च सूर्यश्च तथा तिष्यबृहस्पती
एकराशौ समेष्यंति तदा भवति तत्कृतं २४ ये तीता वर्तमाना ये भविष्यंति च पार्थि
वाः ते त उद्देशतः प्रोक्ता वंशीयाः सोमसूर्ययोः २५ ॥

गः तदा तत् कृतयुगं भविष्यतीति प
द्यपि च प्रतिद्वादशाब्दं कर्कराशौ बृहस्पतौ वर्तमाने हि अमावस्यासु तेषां त्रयाणां अपि युगपद्योगः
संभवति तथापि तेषां सह प्रवेशोत्र विवक्षितः समेष्यंतीति वचनात् अतो नातिप्रसंगः एवं नवस्कंध
स्व२ मारभ्यानुक्रांतं वैवस्वतमनोर्वंशद्वयं निगमयति ये तीता इति २५ कलियुगावांतरविशेषं वक्तुमाह सप्त
र्षीणां २५ वर्षसहस्रपंचदशानामग्रेपि चेति तथाभिविवक्षयावांतरकालीयं वक्ष्यति परीक्षितः इदं स्थो

भा० ग०
द्वी० टी०
५

गतमाह आरभ्येति पुत्रपौत्रादिवंशावलिज्ञानसहस्रसंवत्सरं भोक्ष्यतीत्युक्तं नवमस्कंधे ये बार्हद्रथभूपाला =
भाव्याः साहस्रवत्सरमिति तत्र शरच्छतप्रमितः अत्र विंशत्युत्तरशतीशुनकाः गायत्र्यस्य तरशतत्रयं भोद्य। =
तिष्ठन्ति यथामिश्रपरिवारतः कलेः प्रवृत्तिं दिवि चरन्त्युपयुक्तकालज्ञानोपलक्षणमाह २६ सप्तर्षीणां
मध्ये शकटाकारं ताराद्वयं समीपे तत्र विचरत् ... चिह्नं पश्चादीनां पुरतः
परीक्षितो विशाखः समीपे ततः पश्चात् ... यावत् मानत्वं ... ततः पश्चात् ... मृगशिरा ...
ज्योतिः ... पुलहः पुलस्त्यात् ... ततः पुलहः ततस्ततः क्रतुः एवं स्थितत्वे मध्ये पूर्वोदित

आरभ्य भवतो जन्म यावन्नन्दाभिषेचनं एतद्वर्षसहस्रं तु शतं पंचदशोत्तरं २६ सप्तर्षी
णां तु यौ पूर्वौ दृश्येते उदितौ दिवि तयोस्तु मध्ये नक्षत्रं दृश्यते यत्समं निशि २७ तेनैव =
ऋषयो युक्तास्तिष्ठंत्यब्दशतं नृणां ते त्वदीये द्विजाः काले अधुना चाश्रिता मघाः २८
विष्णोर्भगवतो भानुः कृष्णाख्योऽसौ दिवं गतः तदाविशत्कलिर्लोकं पापे यद्रमते ज
नः यावत्स पादपद्माभ्यां स्पृशन्नास्ते रमापतिः तावत्कलिर्वै पृथिवीं पराक्रांतुं
न चाशकत् ३० ॥

एकस्मिन्नेव समुदितौ पुलह क्रतू तयोर्मध्ये दक्षिणोत्तररेखायां समं
स्थितः सप्तर्षयः स्थित्यादि सुप्रवन्यतमं नक्षत्रं दृश्यते २७ तेन नक्षत्रेण युक्ता ऋषयः शतं तिष्ठंति
ते त्वदीये काले अधुना मघा आश्रित्य वर्तंते २८ ते यदा मघाः सुवर्तमाने ... यदा विष्णो
भानुः ... दिवं गतः ... तदा कलिर्लोकमाविशत् ... पापे रमते
पापे रमते इति कलियुगस्य लक्षणं ... तावत्कलिः प्रविष्टोऽपि
न समर्थः ... पराक्रान्तुं २९ पराक्रान्तुमभिभवितुं ... एवं कलिप्रवेश

श्रीधरस्वामि (margin)

रामः
५

द्वादशाब्दशतात्मक इति दिव्येन मानेन सन्ध्यांशाभ्यां सह द्वादशाब्दशतात्मक सकलि तदा सप्तर्षयो मघासु
विष्ट इत्यर्थे कलेः प्रवेशकालमुक्त्वा तस्य वृद्धिकालमाह ३२ यदा मघाभ्यो मनीन्द्राः पूर्वाषाढां गमिष्यन्ति तदा नन्दात्
वृद्धिं गमिष्यतीत्यर्थः ननु यदा कलेर्लिङ्गमुपलब्धं तदैव प्रविष्ट इति युक्तं तत्र पूर्वमेव प्रवेशं तत्र परवृद्धि
रित्यत्र किं प्रमाणं तत्र प्रकारमाह ३३ प्रतिपन्नं प्रविष्टमिति स्थानपुराविदः एवं सप्तर्षिचारेण कलेरन्तरुक्त्वा
युगप्रवेशमाह ३४ चतुर्थे कलेः प्रवेशानन्तरं परिमितेनांशेनापि सहाबीते सतीत्यर्थः कृतयुगप्रवेशोऽपि च

यदा देवर्षयः सप्त मघासु विचरन्ति हि तदा प्रवृत्तस्तु कलिर्द्वादशाब्दशतात्मकः ३१
यदा मघाभ्यो यास्यन्ति पूर्वाषाढां महर्षयः तदा नन्दात्प्रभृत्येष कलिर्वृद्धिं गमिष्यति
३२ यस्मिन्कृष्णो दिवं यातस्तस्मिन्नेव तदाहनि प्रतिपन्नं कलियुगमिति प्राहुः पुराविदः ३३
दिव्याब्दानां सहस्रान्ते चतुर्थे तु पुनः कृतं भविष्यति यदा नॄणां मन आत्मप्रकाशकं ३४ इत्येष =
मानवो वंशो यथा संख्यायते भुवि तथा विट्शूद्रविप्राणां तास्ता ज्ञेया युगे युगे ३५ एते
षां नामलिङ्गानां पुरुषाणां महात्मनां कथामात्रावशिष्टानां कीर्तिरेव स्थिता भुवि ३६
३७ देवापि शन्तनोर्भ्राता मरुश्चेक्ष्वाकुवंशजः कलापग्राम आसाते महायोगबलान्वितौ

= इत्याह यदा नॄणां मन आत्मप्रकाशकं भविष्यति तदेति राजवंशानां स्थितिं प्रसङ्गादवशेषमपि उपसंहरति
ति ३५ यथायथमिह वेनैकावस्थानि तान्यवस्थावशात्तिरोधा ३५ एतत्कीर्ति[redacted]
नामाह एतेषामिति नामैव लिङ्गं ज्ञापकं येषां तेषां कथामात्रेणैवावशिष्टानां कीर्तिरेव स्थिता नतु राज्यादि
= आरब्धो कल्पवृत्तम्मानां राजवंशादीनां पुनः प्रवृत्तिप्रकारमाह ३७ देवापि सोमवंशजः मरुः सूर्यवंशजः

श्री० भा०
द्वा० टी०
३

विज्ञानं वैराग्यं च सारतात्पर्यं तयोर्विवक्षया परेयुषां मृतानां वचोविभूतीः वाग्विलासमात्रं न त्वेताः पारमा-
र्थ्यं परमार्थयुक्तं कथनं न भवति। एवं च कस्तर्हि श्रवणीय इत्यत आह यस्त्विति १५ निःस्पृहतेन श्रोतव्यमित्याह
कलिदोषापचये सति अनेकसंभवे मन्यमानः पृच्छति केनोपायेनेति १६ विधमिष्यन्ति नाशयिष्यन्ति यथा यथावत्
न कलियुगे कः परमो धर्मः इति सुतरां पृच्छति युगानीति १६ अहो स्वनुभागः आयुर्वेदि जिज्ञासया पुनः पृच्छ

कथा इमास्ते कथिता महीयसां विताय लोकेषु यशः परेयुषां। विज्ञानवैराग्यविवक्षया विभो
वचोविभूतीर्न तु पारमार्थ्यं १४ यस्तूत्तमश्लोकगुणानुवादः संगीयतेऽभीक्ष्णममंगलघ्नः
तमेव नित्यं शृणुयादभीक्ष्णं कृष्णेऽमलां भक्तिमभीप्समानः १५ राजोवाच केनोपायेन भग-
वन्कलेर्दोषान्कलौ जनाः विधमिष्यन्त्युपचितांस्तन्मे ब्रूहि यथा मुने १६ युगानि युगधर्मां-
श्च मानं प्रलयकल्पयोः कालस्येश्वररूपस्य गतिं विष्णोर्महात्मनः १७ श्रीशुक उवाच
कृते प्रवर्तते धर्मश्चतुष्पात्तज्जनैर्धृतः सत्यं दयातपो दानमिति पादा विभोर्नृप १८
संतुष्टाः करुणा मैत्राः शान्ता दान्तास्तितिक्षवः आत्मारामाः समदृशः प्रायशः श्रमणा ज-
नाः १९ त्रेतायां धर्मपादानां तुर्यांशो हीयते शनैः अधर्मपादैरनृतहिंसासंतोषविग्र-
हैः २० तदा क्रियातपोनिष्ठा नातिहिंस्रा न लम्पटाः त्रैवर्गिकास्त्रयीवृद्धा वर्णा ब्रह्मोत्त रा नृप

ति प्रलयकल्पयोः संहारस्थितिकालयोः ... कालस्येति तत्र युगधर्मांस्तावदाह १७
तज्जनैस्तत्कालीनैः दानमरागेहतया अभयदानं तदेव प्रथमस्कंधे प्रोक्तं ... विभोः संपूर्णस्य धर्मस्येत
हसीत वाजमाना ह १८ मैत्राः समैत्रीयुक्ताः आत्मारामाः ... १९ अनृतेन सत्यं हिंसया दया
संतोषेण तपः विग्रहेण दानमिति यथासंख्यं योज्यं २० त्रयीवृद्धा ब्राह्मणाधिकाः २१ ॥ ॥ ॥

रामः
३

हिंसातुष्ट्यनृतद्वेषैरित्यस्य क्रमेण विवरणं: धर्मस्यार्धं ह्रसति हीयते अधर्मस्य लक्षणैः पादैरित्यर्थः २२
यशस्विनः कीर्तिप्रियाः क्षत्रद्विजोत्तमाः क्षत्रियब्राह्मणप्रधानाः २३ कलौ धर्मपादानां तुर्यांशोऽवशि
ष्यते २४ शूद्रदासोत्तराः शूद्रकैवर्तादिप्रधानाः २५ युगानामेवं भेदे वैषम्यकारणमाह पंचभिः २६ मनआ

तपःसत्यदयादानेष्वर्धं ह्रसति द्वापरे हिंसातुष्ट्यनृतद्वेषैर्धर्मस्याधर्मलक्षणैः २२
यशस्विनो महाशीलाः स्वाध्यायाध्ययने रताः आढ्याः कुटुंबिनो हृष्टा वर्णाः क्षत्रद्वि
जोत्तमाः २३ कलौ तु धर्महेतूनां तुर्यांशोऽधर्महेतुभिः एधमानैः क्षीयमाणो ह्यन्ते सोऽपि।
विनंक्ष्यति २४ तस्मिंल्लुब्धा दुराचारा निर्दयाः शुष्कवैरिणः दुर्भगा भूरितर्षाश्च शूद्र
दासोत्तराः प्रजाः २५ सत्त्वं रजस्तम इति दृश्यन्ते पुरुषे गुणाः कालसंचोदितास्ते वै परि
वर्तन्त आत्मनि २६ प्रभवंति यदा सत्त्वे मनोबुद्धींद्रियाणि च तदा कृतयुगं विद्याज्ज्ञा
ने तपसि यद्रुचिः २७ यदा कर्मसु काम्येषु भक्तिर्यशसि देहिनां तदा त्रेता रजोवृत्तिरिति
जानीहि बुद्धिमन् २८ यदा लोभस्त्वसंतोषो मानो दंभोऽथ मत्सरः कर्मणां चापि काम्यानां
द्वापरं तद्रजस्तमः २९ यदा मायानृतं तंद्रा निद्रा हिंसा विषादनं शोकमोहौ भयं दैन्यं स क
लिस्तामसः स्मृतः ३० यस्मात्क्षुद्रदृशो मर्त्याः क्षुद्रभाग्या महाशनाः कामिनो वित्तहीनाश्च
स्वैरिण्यश्च स्त्रियोऽसतीः ३१

बुद्धींद्रियाणि च यदा प्रभवंति अतिशयेन वर्तन्ते २७ यदा कर्म
स्वपि भक्तिः प्रीतिस्तदा रजोवृत्तिप्रधानं त्रेतायुगमिति जानीहि २८ काम्यानां कर्मणां विषये यदा प्रीतिस्तदा रज
स्तमःप्रधानं द्वापरं जानीहि २९ विषादनं कलिदोषान्स्वपचयति यस्मादित्यादिभिः ३० यस्मात्कलेर्हेतोः
क्षुद्रदृशो मंदमतयः क्षुद्रभाग्या अल्पभाग्याः महाशना बह्वाहाराः वित्तहीना अपि कामिनः स्वैरिण्यः पुंश्च

भा० व० टी० द्वि० ८

दस्यवः प्रचुरा येषु ते ३२ अव्रता विहिताचरणाः अशौचाः शौचहीनाः वटवो ब्रह्मचारिणो भविष्यंति कुटुंबिन श्च गृहस्थाः स्वधर्मनिष्ठा न भवंति भविष्यंति न भिक्षा ग्राम्यतपस्विनो वनस्थाः वनं हित्वा ग्राममाश्रित्य भविष्यं तीत्यर्थः सिनोपनयः अतिधनार्थलोलुपा भविष्यंति पुनस्तपस्विनांस्वभावमाह ३३ कुटुकभाषिणः अप्रिय वादिनः चौर्यं च मायाचतुरस्तत्साहसं येषां ते तथा किंच ३४ किराताः शिश्नोदरपराः कूटकारिणः दृश्यव

दस्युभिः [illegible] जनपदा वैराः पौराः दूषिताः । राजानश्च प्रजाभक्षाः शिश्नोदरपरा द्वि
जाः ३२ अव्रता वटवो शौचाभिस्त्वब्रकुटुंबिनः तपस्विनो ग्रामवासा न्यासिनो ह्य
र्थलोलुपाः ३३ ह्रस्वकाया महाहारा भवंत्यागतह्रियः शाब्दकुटुकभाषिणा
यि मायोरुसाहसाः ३४ यत्नाद्विध्यंति वेदज्ञाः किरताः कूटकारिणः अनायद्यपि
मस्येलेखं तो साधुजुगुप्सितं ३५ यतिक्ष्यंतीति निर्दैष्यं [illegible] स्तभे भस्यं
विपन्नं चमतयः कोसंतमास्वापयस्विनी ३६ विन्नाम्मनु मुद्दुवतो हिंसौ सो दृढाः
नर्नं दृष्टान्तसंवादादीनाः होमानः कसौनराः ३७ शूद्राः प्रतिग्रहीष्यंति तपो
वेषोपजीविनः धर्मं वक्ष्यन्त्यधर्मज्ञा अधिरुह्योत्तमासनं ३८ ॥

[illegible] ३८ ॥

हारं प्रवर्तयिष्यंति किं च सर्वे जना यद्यपि जुगुप्सितं निंदितं भार्यादि तिसाधुं मंस्यंते ३६ सर्वोत्तम मपि पितरं द्वय हीनं मत्वा स्वप्रयंति तिर्यक्षयज्ञविपन्नं शोकादि भिक्षापरा इत्यर्थः कलंकु तपः परपरापतिरोधं पतिं अपरपस्विनी हे द्वय होरा: ३५ सौरतं सुरतनिमित्तं सौहृदं येषां तेन भेदा रोत्र भार्याभगिन्यः शाला भार्याभ्रातरः तैः संवादो मंत्रालोच

रामः

८

पिशाचसदृशः पिशाचसदृशा ६० काकणिके पार्थे विशन्ति वराटकमात्रे प्यर्थे विवदमानाः तेषिनः त्यक्तसौहृदा
६१ महात्मनर्थमाहद्वाभ्यां ६२ त्रिलोकनाथे वनतं नरस्कं नपारप्य यस्य तनयस्य तिनयाज्ञयिष्यति यास्यो
ऽपि विभिन्नमप्यथ्यां कृतचेतो येषां ते ६३ विश्रीणयानं विमुक्ता कर्मरूपा नृगेला प्रतिवध्यायस्य ६४ नर

निरयमुद्विग्नमनसो दुर्भिक्षकरकर्शिता निरन्ने भूतले राजन्ननावृष्टिभयातुरा ६१।
वासोन्नपानशयनव्यवायस्नानभूषणैः हीना पिशाचसंदर्शा भविष्यन्ति कलौ प्रजा ६२
कलौ काकिणिकेऽप्यर्थे विगृह्य त्यक्तसौहृदा त्यक्ष्यन्ति च प्रियान्प्राणान् हनिष्यन्ति स्वकान
पि ६३ न रक्षिष्यन्ति मनुजा स्थविरौ पितरावपि पुत्रा सर्वार्थकुशला क्षुद्रा शिश्नोदरम्भ
रा ६४ कलौ न राजन्जगतां परं गुरुं त्रिलोकनाथानतपादपंकजं प्रायेण मर्त्या भगवन्तम
च्युतं यक्ष्यन्ति पाखण्डविभिन्नचेतस ६५ यन्नामधेयं म्रियमाण आतुर पतन्स्खलन्वा विव
शो गृणन्पुमान् विमुक्तकर्मार्गल उत्तमां गतिं प्राप्नोति यक्ष्यन्ति न तं कलौ जना ६६ पुंसा
कलिकृतान्दोषान्द्रव्यदेशात्मसम्भवान् सर्वान्हरति चित्तस्थो भगवान्पुरुषोत्तम ६७ श्रु
तः संकीर्तितो ध्यात पूजितश्चादृतोऽपि वा नृणां धुनोति भगवान् हृत्स्थो जन्मायुताशुभम् ६८
यथा हेम्नि स्थितो वह्निर्दुर्वर्णं हन्ति धातुजं एवमात्मगतो विष्णुर्योगिनामशुभाशयं ६९ ॥

कलिदोषान्प्रपञ्चनीत्यास्य प्रस्तुतं तन्निस्तारोपायमाह षड्भिः द्रव्यदेशात्मभिः सम्भवो येषां तान् चित्तस्थः क्रिते
स्फुरित ६६ अयमेवोपायो नान्य इति सदृष्टान्तमाह ६७ धातुजं ताम्रादिसंश्लेषजातं हेम्नो दुर्वर्णं मालिन्यं
तत्र स्थितो वह्निः विहरति नतु तोयादि एवं योगिनामपि विष्णुरेव न तु योगादिकमित्यर्थः श्रवणादेरेव विशेषोऽस्ति ६८

भा०आ० विद्येति विद्यादेवतोपासना आत्मनावेस्यस्वरूपे ५० इदानीं कलिदोषो निवृत्यो तत्सर्वं हरिकीर्तनेनैव भवतीत्याह
द्वा० टी० इति श्रीभागवतभावार्थदीपिकायां द्वादशस्कंधे तृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थे च चतुर्णां प्रलयानामितिकाद
७ यः तत्र संसारनिस्तारो हरिकीर्त्यैव वर्ण्यते कलिदोषनिवर्तकहरिनामसंकीर्तनादिकं स एव कलौ परमो

विद्यातपःप्राणनिरोधमैत्रीतीर्थाभिषेकव्रतदानजाप्यैः नात्यंतशुद्धिं लभतेंतरात्मा
यथा हृदिस्थे भगवत्यनंते ५० तस्मात्सर्वात्मना राजन्हृदिस्थं कुरु केशवं म्रियमाणो
ह्यवहितस्ततो यासि परां गतिं ५१ म्रियमाणैरभिध्येयो भगवान्परमेश्वरः आत्मभा
वं नयत्यंग सर्वात्मा सर्वसंश्रयः ५२ कलेर्दोषनिधे राजन्नस्ति ह्येको महान्गुणः कीर्त
नादेव कृष्णस्य मुक्तबंधः परं व्रजेत् ५३ कृते यद्ध्यायतो विष्णुं त्रेतायां यजतो मखैः द्वा
परे परिचर्यायां कलौ तद्धरिकीर्तनात् ५४ इति श्रीभागवते महापुराणे द्वादशस्कंधे
तृतीयोऽध्यायः ३ श्रीशुक उवाच कालस्ते परमाण्वादिर्द्विपरार्धावधिर्नृप कथितो
युगमानं च शृणु कल्पलयावपि १ चतुर्युगसहस्रं च ब्रह्मणो दिनमुच्यते स कल्पो
यत्र मनवश्चतुर्दश विशांपते २ ॥ धर्मः इति प्रकृतमुपसंहृत्य मुक्तं यज्ञाव्यतस्तं प्रलयकल्पयो
र्मानं च शृण्विति तदिदानीं चतुर्थस्कंधोक्तकालानुवादपूर्वकं निरूपयति काल इति स काल परमाण्वादयो
भूत्वोक्तः परमाणुतो त्र्यादिना कालः कथितः चत्वारि त्रीणि द्वे चैकं कृतादिषु यथाक्रमं संख्यातानि सहस्राणि द्वि शाम:
गुणानि शतानि चेति युगमानं च कथितं तत्र कल्पमानमाह यत्र चतुर्दश मनवः क्रमेण भवंति प्रलयश्च ९

नैमित्तिकः प्राकृतिकः आत्यन्तिकश्च २ ॥

तत्रनैमित्तिकंप्रलयमानन्तरमाह द्वाभ्यां तावान्चतुर्युगसाहस्रप्रमाणाः दिवाब्राह्मीरात्रिः नैमित्तिकत्वंदर्शयति य-
त्रयदाविश्वसृक्श्रीनारायणः विश्वमात्मसात्कृत्यअनन्तासनउपसंहृत्यशेते आत्मभूः ब्रह्माचतस्मिन्शेतेतथो-
रमेदविवक्षयावाब्रह्मणाप्यसावानेनास्तवन्नित्यमुक्तेः ब्रह्मणोनिद्रानिमित्तकत्वात्प्रवर्तमानोलोकत्रयप्रलयः नैमित्ति-
कःस्मर्यते प्राकृतिकंप्रलयमाह द्वाभ्यां ५ द्विपरार्धेत्विति ब्रह्मणआयुषिसमाप्तेसप्तप्रकृतयः महदहंकारपंचतन्मात्राः।

तदंतेप्रलयस्तावान्ब्राह्मीरात्रिरुदाहृता । त्रयोलोकाइमेतत्रकल्पंतेप्रलयायहि ३ एषनैमि-
त्तिकःप्रोक्तःप्रलयोयत्रविश्वसृक् । शेतेनंतासनोविश्वमात्मसात्कृत्यचात्मभूः ४ द्विपरा-
र्धेत्वतिक्रांतेब्रह्मणःपरमेष्ठिनः । तदाप्रकृतयःसप्तकल्पंतेप्रलयायवै ५ एषप्राकृतिकोरा-
जन्प्रलयोयत्रलीयते । अंडकोशस्तुसंघातोविघातउपसादिते ६ पर्जन्यःशतवर्षाणिभू-
मौराजन्नवर्षति । तदानिरन्नेत्वन्योन्यंभक्ष्यमाणाःक्षुधार्दिताः ७ क्षयंयास्यंतिशनकैः ।
कालेनोपद्रुताःप्रजाः । सामुद्रंदैहिकंभौमंरसंसांवर्तकोरविः । रश्मिभिःपिबतेघोरःसर्वंनैव
विमुंचति ८ ततःसंवर्तकोवह्निःसंकर्षणमुखोत्थितः । दग्धस्यनिलवेगोत्थःशून्यान्भूवि

कि ५ संघातोमहदादिकार्यभूतः अण्डकोशःतस्यसंघातउपसादितेप्राकृतिकःस्मर्यते विघातेविघातकारणे।
उपसादितेसति ६ तदेवाह पर्जन्यःशतादिनाचतुर्भिःभारिस्पष्टोऽस्यतः प्राकृतेनैमित्तिकेन ७ सामुद्रादिकंसर्वरसंर-
विःपिबते अपकर्षति ८ अनिलवेगोत्थः वायुवेगोद्धतः अनिलवेगोवा इतिपाठे अनिलेनवेगोयस्यसः रवि-
रश्मिभिःपीतमुदकंचदहतीत्यर्थः अनिलवेगोवा इतिपाठःसुगमः भूविवरान्पातालादीन्शून्या-
न्रविरश्मिदैहिकरसाकर्षणाभ्यामरहितान् ९ ॥ रामायनमः ॥ राम.

शिखाभिर्ज्वालाभिः १० किंचिदधिकं वर्षाणां शतं संवर्तकः पवनो वायुर्वाति तदा रजसा धूसरं खं नभो भवति ११ रभस = स्वनैः सीत्कारध्वनिभिः १२ ब्रह्माण्डविवरान्तरं ब्रह्माण्डविवरमध्यगतं विश्वमेकोदकं एकार्णवोदकव्याप्तं भवति उदप्ल = वे उदकेनाप्लाविते सति पृथिवी प्रलयत्वाय कल्पते १४ भूतादिस्तामसोऽहंकारः गुणैः वैकारिकादिभिः सह १७ अव्याकृतं =

उपर्यधः समन्ताच्च शिखाभिर्वह्निसूर्ययोः दह्यमानं विभात्यण्डं दग्धगोमयपिण्डवत् १० ततः प्रचण्डपवनो वर्षाणामधिकं शतं परः सांवर्तको वाति धूम्रं खं रजसावृतं ११ ततो मेघकुलान्यङ्ग चित्रवर्णान्यनेकशः शतं वर्षाणि वर्षन्ति नदन्ति रभसस्वनैः १२ तत एकोदकं विश्वं ब्रह्माण्डविवरान्तरं १३ तदा भूमेर्गन्धगुणं ग्रसन्त्याप उदप्लवे ग्रस्तगन्धा तु पृथिवी प्रलयत्वाय कल्पते १४ अपां रसमथो तेजस्ता लीयन्तेऽथ नीरसाः ग्रसते तेजसो रूपं वायुस्तद्रहितं तदा १५ लीयते चानिले तेजो वायोः खं ग्रसते गुणं स वै विशति खं राजंस्ततश्च नभसो गुणं १६ शब्दं ग्रसति भूतादिर्नभस्तमनु लीयते तैजसश्चेन्द्रियाण्यङ्ग देवान्वैकारिको गुणैः १७ महान् ग्रसत्यहंकारं गुणाः सत्वादयश्च तं ग्रसतेऽव्याकृतं राजन् गुणान्कालेन चोदितं १८ न तस्य कालावयवैः परिणामादयो गुणाः अनाद्यनन्तमव्यक्तं नित्यं कारणमव्ययं १९ न यत्र वाचो न मनो न सत्त्वं तमो रजो वा महदादयोऽमी न प्राणबुद्धीन्द्रियदेवता वा न सन्निवेशः खलु लोककल्पः २०

प्रधानं १८ तस्य मूलयोनात्वमाह कालस्यावयवैः क्षणादिभिः परिणामादयो विकाराः परिणामः विपरिणामः अपक्षयः अस्तित्वं विकारः एवं निःसङ्गत्वं सर्वदेककर्तृत्वं रहितं स्थित्यर्थः अनाद्यनन्तत्वात्सर्वं हेतुः कारणमिति किं च वागादिगोचरस्य विकारो भवति इदं न तथेत्याह न यत्रेति द्वाभ्यां १९ लोककल्पः लोक

स्वप्नजाग्रत्स्वप्नजागरावस्थायुक्तं सुषुप्तवत् इंद्रियाभावात् अन्यसादृश्येहेतुं अप्रतर्क्यनिर्गुणं अन्यमेवेत्स
हर्षादिति २१ उपसंहरति लय इति शक्तयःसत्वादयः आत्मतिकं लयमाह बुद्धीन्द्रियेनिद्रा सृष्टिभिः २२ आपे
तिकलयोत् सचवस्तुज्ञानेन सर्वप्रपंचलयात्मकः नचप्रपंचस्यान्यसुत्वस्यत्वे लयः संभवतीति ज्ञानस्य
तत्त्वस्याः उपपत्त्या तस्य सत्वमुपपादयति बुद्धिकर्मेन्द्रियप्राणानांचाधिष्ठातृत्वेवंग्राहककरणग्राह्यरूपाणांतेषां ॥ =
मात्रपंज्ञानेमेव भातिनपृथक् तत्रहेतुमाह दृश्यत्वाव्यतिरेकाभ्यामिति अतोयदाद्यंतवत्तदवस्तु अत्रैवप्र

नस्वप्नजाग्रन्नचतत्सुषुप्तंनस्वंजतत्त्वं परा विलोमिरकेः संसुप्तवच्छ्न्यवदप्रतर्क्यं तत्त्व
लभ्यतेयदमामनंति २२ लयः प्राकृतिकोह्येषपुरुषाव्यक्तयोर्यदा शक्तयः संप्रलीयन्ते वि
वशाः कालविद्रुताः २३ बुद्धीन्द्रियार्थरूपेणज्ञानंभातितदाश्रयं दृश्यत्वाव्यतिरेकाभ्या
माद्यंतवदवस्तुयत् २४ दीपश्चक्षुश्चरूपं चज्योतिषोनपृथग्भवेत् एवंधीः खानिमात्रा
श्चनस्युरन्यतमादृतात् २५ बुद्धेर्जागरणं स्वप्नः सुषुप्तिरितिचोच्यते मायामात्रमिदं
राजन्नानात्वंप्रत्यगात्मनि २६ ॥ योगः विमतं सत्यं भवतिदृश्यत्वात् कारणाव्यतिरेकात् आद्यंत
वत्त्वात् रज्जुसर्पादिवदिति तत्राव्यतिरेकं दृष्टांतेनप्रपंचयति दीपइति २७ दीपश्चक्षुः अर्पणांतेजोविशेषाणां
यथातेजसोनव्यतिरेकः यथाधीः कर्तृरिंद्रियानिकरणानि मात्राविषया अन्ताद्दृशःपृथक्नस्यु ब्रह्मणकां
र्यत्वात् नन्वेवंकार्यकारणयोरभेदे कार्यमसत्वेकारणस्याप्यसत्वंप्रसज्येततत्राह अन्यतमादितिकार्य
दृश्यत्वं अतिरिक्ताद्दृश्याणोस्तिव्यतिरेकः प्रपंचस्यतुनतोनास्तिव्यतिरेकइत्यर्थः यदातुबुद्धेरसत्वंतदा
तदवस्थानांसुतरामसत्वं इत्याशयेनाह २५ ननुविश्वतैजसप्राज्ञानांएतास्ववस्थानबुद्धेरित्याशंक्याह

मायामात्रमिदं द्वैतमद्वैतं परमार्थतः २८ ॥

भा॰ गी॰
टी॰ सी॰
११

आद्यंतवत्त्वादित्यस्य हेतोरसिद्धिमाशंक्यावयवत्वेन साधयति अवयवेति २ अवयवतीति यत्सावयवं तदाद्यंतव
द्घटादिवदित्यर्थः अतएव श्रूयते आद्यंतवत्त्वाद्धैतं सन्न भवतीत्यर्थः यद्वा अयोगवा अमायापि त्वानवि
द्यं मिथ्याभूतमनंतरं वधित्वात्सत्यमित्येन न साध्यते इत्यतो तत्सुदृष्टांत एव यथाजलधरा बोधिता विदधंता।
त्वा गमनायोग्यितस्वधित्वमात्रेण भुमिथ्यात्वे २ इति अन्यत माहत्वादि निरतिशयतं कारणस्य सत्यत्वमुपपादय
ति सत्यं हीति २७ अवयवः कारणं प्रोक्तः वाचारंभणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमित्यादि श्रुतिभिः
अत्र युक्तिमपि दर्शयति विनेति अंगहेराजन्महि यस्मात् अर्थेनावयविनाप्यवोवायवाः प्रतीयरन् यथा

यथा जलधरा व्योम्नि भवंति न भवंति च ब्रह्मणीदं तथा विश्वमवयव्युदयाप्ययात्
२७ सत्यं ह्यवयवः प्रोक्तः सर्वावयविनामिह विनार्थेन प्रतीयेरन्पटस्येवांग तंतवः २८
यत्सामान्यविशेषाभ्यामुपलभ्येत स भ्रमः अन्योन्यापाश्रयात्सर्वमाद्यंतवदवस्तु यत्

यत्स्यादवयवास्तंतवः यदा तु ते व्यतिरिच्यंते तदा दृश्यते इति २८ ननु कार्याभावे कारणत्वं ब्रह्मणः कुतो घटेत सत्यं।
तदपि नातीव सत्यमित्याह यदिति सामान्यं कारणं विशेषः कार्यं तद्रूपेणान्योन्यापाश्रयापेक्षत्वरूपस्य भेदस्तोन नि
रूपणासहत्वादित्यर्थः अतः कारणत्वमवधित्वं व्यापकत्वमित्यादिकमपि यन्निरूपितं तदाद्यंतवत् तत्सर्व
मवस्त्वित्यर्थः यद्वा नन्वेवं हेत्वंतरमेतत् यदुपलभ्येत स भ्रमः सामान्यविशेषरूपत्वात्तत्र भवेत् अन्योन्यापाश्र
यादितो दमपि हेत्वंतरं गुणगुणिविशेषणविशेष्यव्याप्यव्यापकत्वादिरूपेणापरस्पराधीनसिद्धत्वात् तथा भ्रमत्वं।
न वस्तुत्वमिति अतो यदाद्यंतवत्तत्सर्वमवस्त्वित्यर्थः तदेवमनेकैर्हेतुभिः प्रपंचस्यासत्यत्वं प्रसाधितं तन्न श्री रामः
कान्नप्रपंचस्यापि प्रकाशमानत्वादात्मवत्सत्यत्वं किं न स्यादिति तत्राह विकार इति २९ ॥ ॥ ११

ख्यापयमान प्रकाशमानोऽपि विकारं प्रपंचं प्रत्यगात्मप्रकाशं विनाऽसुमात्रोऽपि निरूप्योऽस्ति न विनानरूप्य स्यात् केन हि विलक्षण स्यात् चिद्रूपे आत्मन्यसम स्वप्रकाशो भवेत् तस्यात्र समितिसोऽयमात्मवत् स्यात् एकरूप स्यादित्यर्थे कु तस्यात्मवानाह ३० नहि सत्यस्यापात्मनो जीवब्रह्मरूपनानात्वमस्त्येव तत्राह यद्य नानात्वमन्यते तद्धि वि मकल्पितं हि तयोर्भेदव्यवहार उपाधिकृतस्त्याह तत्र छिद्रयोर्घटाकाशमहाकाशयोरिव तिपरिच्छेदापमच्छेदकृत त ज्योतिषोराकाशजलस्थस्य सूर्ययोरिव तदुपाधिकृत विकारसदसद्भावेवानयो वास्तवशरीरस्थूलयोरिवेतिक्रमा भेदेच ब्रह्म एवप्रपंचव्यवहारात् सेवन हृष्टान्तेन स्पष्ट यति यथेति ३१ क्रियाभिस्तत्तद्वचनाभेदैर्व्रह्माकरकंकुड

विकारं ख्यापयमानोऽपि प्रत्यगात्मानमात्मना न निरूप्योऽल्पगुणरूपि स्याच्चैच्छिन्नस्समाख्यात्मवान् ३०
नहि सत्यस्य नानात्वमविद्याह्यन्यदिष्यते नानात्वं छिद्रभेदोऽयं ज्योतिषो वायोरिव ३१ य
थाहि हिरण्यवद्भासमीयतेऽभि क्रियाभिर्व्यवहारभेदम् एवं वचोभिर्भगवानधीशोऽज्ञो
ख्यायते लौकिकवैदिके जने ३२ यथा घनोऽर्कप्रभवोऽर्कदर्शितो ह्यर्कांशभूतस्य च बन्धन
स्तम एवं त्वहं ब्रह्मगुणस्तदीक्षितो ह्यात्मप्रकाशकस्यात्मन आत्मबन्धनम् ३३ ॥ ॥

न्नादिरूपेण लौकिकवैदिकैर्वचोभिर्जने अहंकारोपहिते तत्त्वहंकारस्य कथं बन्धकत्वं तत्र आह यथेति व्यवहारैर्हि मुक्तस्य स्वकारणस्य तस्य ब्रह्मावरकत्वासंभवात् आवरणो वास्तस्यापि प्रकाशासंभवात् इत्याशंक्य सदृष्टान्तमाह अ र्कांशस्य एवमेघरूपेण परिणामं व्रजति अर्कोऽप्यासादृशि सम्यगादित्यमुपतिष्ठति आदित्यांशत्वोपलेऽपि च ह्येरमन्तत प्रजानस्पादिवचनात् तस्मादर्कप्रभव अर्केणैव दर्शित प्रकाशितमन्ततम स्वरूपमन्ताकदर्शनप्रति बन्धको भवति अत अहंकार ब्रह्मगुण ब्रह्मकार्यभूतस्तदीक्षित तेनैव प्रकाशितमात्मनो जीवस्यात्मबोध न ब्रह्मस्वरूपदर्शनप्रतिबन्धको भवति अतएवाहंकारनाशे स्वप्रदर्शने भवतीति तेनैवदृष्टान्तेनाह ३३॥

आत्मानं तु पार्थिवजिज्ञासया विचारेणापहितया अनुसरेत् तद्याहमिति पश्यतीत्यर्थः सोयमात्यंतिकः प्रलयस्तु पुंसो हरति यदेवमिति ३४ विवेकहेतिना विवेकशाल्मा अहंकारा भेदात्मबंधनं अच्युतं परिशुणा भक्तानमनुभवतीति तथा नित्यप्रलयमाह ३५ कृत ख्यातमाह ३६ परिणामिनो नदीप्रवाहप्रदीपज्वालादीनां पायुरुच्चानीचावस्थाः कालरूपतो लसः वेगेना पुहूयमानास्यदेहादेः दृश्यमानाः नहदेवनित्यराजनमश्लपदेहतथा भवंति

घनोपरार्के प्रभवो विदीर्यते चक्षुः स्वरूपं रविमीक्षते तदा यदात्वहंकार उपाधिरात्मनो = धि१
जिज्ञासया नश्यति तर्ह्यनुस्मरेत् ३४ यदैवमेतेन विवेकहेतिना मायामयाहंकरणात्मबंधनं छित्वाच्युतात्मानुभवोवतिष्ठते तमाहुरात्यंतिकमंग संप्लवं ३५ नित्यदा सर्वभूतानां ब्रह्मादीनां परंतप उत्पत्तिप्रलयावेके सूक्ष्मज्ञाः संप्रचक्षते ३६ कालस्त्रोतो जवेनाशु ह्रियमाणस्य नित्यदा परिणामिनामवस्थास्ता जन्मप्रलयहेतवः ३७ अनाद्यंतवतानेन कालेनेश्वरमूर्तिना अवस्था नैव दृश्यंते वियति ज्योतिषामिव ३८
११ नित्यो नैमित्तिकश्चैव तथा प्राकृतिको लयः आत्यंतिकश्च कथितः कालस्य

देहः प्रतिक्षणं प्रतिक्षणमवस्थाभेदस्य विद्यमानस्यात्यमीयवदित्यनुमानं ज्ञापरि प्रतिक्षणमवस्था भवंति तहिं किं न दृश्यंते अतोतितुरसिद्धत्यायांत्कराह ३७ अनाद्यंतवतान कालेन जायमानानामवस्था नैव लक्ष्यंते आकाशे गच्छतां ज्योतिषां चंद्रादीनां गमनावस्थाविशेषा यथा नैवलक्ष्यंते नहत यथा नैषां प्रदेशांतर प्राप्त्या प्रतिक्षणं गत्यवस्थाः कल्प्यंते तद्वदत्रापि वाल्यता रुण्यादिदर्शनेन मध्यवर्तिन्योवस्थाः कल्प्यंत इति नहेतुरसिद्ध इत्यर्थः उपसंहरति २८ पुराणानाम्मुपसंहरति एतदिति ३९ ॥ ॥ ॥ ॥

लीलाविषया कथा अजोव्यापिका ऽनेनाभिधातुं नेष्टा । ननु यदि साकल्येनाभिधातुं न शक्यते तर्हि किं तद
भिधानेन तत्राह ५० किं विभ्रदु स्वमेव स्वो ऽनात्मनः ऽनेनादितस्य फलितस्य आत्मतृप्तिरपि पुंस भगवतो ऽपि
लीलाकथासारसत्त्वनिषेवणमन्तरेण अन्य स्व-उत्तरणसाधनं न भवेत् उपायान्तरासम्भवात् ह
तत्कथामृतमेव यथाशक्ति निषेवणमित्यर्थः ५१ सहेति नारद ५२ शौनकादयः ऋषयः निमाद्भिमि
सप्रश्नस्य प्रश्न तिं ५३ सर्ववारायण प्रीत समस्तग्रामसहितासहितेति एवं गाल्वय अप्रसोस्तनुतिश्र।

एता कुरु क्षेत्र जगद्धितार्थं नारायणस्याखिलसत्त्वधाम्नः लीलाकथास्ते कथिता
समासतः कार्त्स्न्येन नाजोऽप्यभिधातुमीश ५० संसारसिन्धुमतिदुस्तरमुत्तितीर्षोर्नान्यः
प्लवो भगवतः पुरुषोत्तमस्य लीलाकथारसनिषेवणमन्तरेण पुंसो भवेद्विविधदुःखदवा
र्दितस्य ५१ पुराणसंहितामेतामृषिर्नारायणो ऽव्ययः नारदाय पुरा प्राह कृष्णद्वैपायनाय
यः ५२ स वै मह्यं महाराज भगवान्बादरायणः इमां भागवतीं प्रीतः संहितां वेदसम्मिता
५३ एतां वक्ष्यत्यसौ सूत ऋषिभ्यो नैमिषालये दीर्घसत्रे कुरुश्रेष्ठ संपृष्टः शौनकादि
भि ५४ इति श्रीमद्भा० द्वा० चतु० ध्याय ४ शुक उवाच अत्रानुवर्ण्यतेऽभीक्ष्णं विश्वात्मा भग
वान्हरिः यस्य प्रसादजो ब्रह्मा रुद्रः क्रोधसमुद्भवः २ ॥ न० ज्ञिप्तमग्रस्यानिर्दिष्टत्वात् नैमिषालये
नैमिषारण्यस्थाने ५४ इति श्रीभागवतभावार्थदीपिकायां द्वादशे चतुर्थः ५ पञ्चमे तु समासेन परब्रह्मोपदेश
त राज्ञस्तक्षकसंदेशान्मृत्युभीतिनिवारणम् १ एवं पुराणार्थान्भयप्राप्तौ तीर्थाभिषेकप्राणार्थमनुस्मारय
ति अत्रेति अयमाव जगत्कर्तीव ब्रह्माऽपि यस्य प्रसादजः प्रसादेनात्रजोऽपि निर्दयं ततो ज्ञातत्वात्परतन्त्र स
र्वसंहर्ता रुद्रोऽप्ययस्य क्रोधसम्भवो न तु स्वतन्त्रः स विश्वस्यात्मा नियन्ता भगवानत्रानुवर्ण्यते अतएव भक्त

भा०ग०
द्वा०टी०
१३

त्वं त्विति पशुबुद्धिमविवेकं यस्मात्त्वं न नंक्ष्यसि कुतः यतस्त्वमाह न जातः इति यथा देहः प्राग् अभूतः अद्य जातो नंक्ष्यति न।
यैवं त्वं प्रागभूतः न चाद्य जातोऽसि अतो न नंक्ष्यसि २ ननु बीजादंकुरवत् तस्मात्पुत्ररूपेण स्वयमेव भवति य
थाह स्मृतिः अंगादंगात्संभवसि हृदयादभिजायसे आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतमिति तत्र पुनरंकु
राद्बीजमिव पौत्रादिरूपेणापि स्वयमेव भविष्यसि पितृवत् अतो मा भून्नाम नित्यो नाशितः किं तु ततः पुनः स्वतः कथं न ना
श्यामीति चेत् आह २ भः त्वा पुत्रपौत्रादिरूपवान् बीजांकुरवत् न भविष्यसि यस्माद्देहादेर्व्यतिरिक्तः यथानलः का।

त्वं तु राजन्मरिष्येति पशुबुद्धिमिमां जहि न जातः प्रागभूतोऽद्य देहवत्त्वं न नंक्ष्यसि २ न
भविष्यसि भूत्वा त्वं पुत्रपौत्रादिरूपवान् बीजांकुरवद्देहादेर्व्यतिरिक्तो यथानलः ३ स्व
प्ने यथा शिरश्छेदं पंचत्वाद्यात्मनः स्वयं यस्मात्पश्यति देहस्य तत आत्मा ह्यजोऽमरः घ
टे भिन्ने यथाकाश आकाशः स्याद्यथा पुरा एवं देहे मृते जीवो ब्रह्म संपद्यते पुनः ५ म
नः सृजति वै देहान् गुणान्कर्माणि चात्मनः तन्मनः सृजते माया ततो जीवस्य संसृतिः ६
स्नेहाधिष्ठानवर्त्यग्निसंयोगो यावदीयते ततो दीपस्य दीपत्वमेवं देहकृतो भवः ७ ॥

त् देहाद्देहो जायते नात्मेति भावः जन्मादीनां देहधर्मत्वं दृष्टांतेन प्रपंचयति स्वप्न इति ३ स्वप्ने यथात्मनः
शिरश्छेदं पश्यति एवं जागरेऽपि यस्माद्देहस्य पंचत्वादिकं पश्यति ततस्तद्देहात्मनस्तद्भ्रममात्रं वस्तुतस्तु
आत्मा ह्यजोऽमरश्चेत्यर्थः तदुक्तं आत्मानं पश्यन्नभ्रमं मे यो भवाप्ययौ न भवाप्ययवस्तूनामभिज्ञो द्वयलक्ष
णः स्यादिति ४ यस्माद्देहोपाधिकोऽयमात्मनो जन्मादिसंस्कारभ्रमः तस्मात्तदुपाधिनिवृत्तौ मुच्यते इति यथा पुरा
घटोत्पत्तेः पूर्वमिव पुनर्घटे भिन्ने तदंतर्वर्त्याकाशः आकाशः स्यात् एवं देहे मृते तत्त्वज्ञानेन लीने सति

रामः
१३

मन आत्मनो देहादीन्सृजतीति तत्र मनो मायाप्रसृजति तस्मान्मायाकृतोपाधिसम्बन्धात् एतदेव सदृष्टान्तमाह सार्धेन
६ दीपस्य ज्योतिषो दीपत्वं ज्वालारूपः परिणाम अत्रेत्ते तैलस्थानीयं कर्म तद्विशिष्टान्नस्थानीयं मनः वर्तिस्थानी
यो मानः अग्निसंयोगस्थानीयं ब्रह्मस्थानीयाः दीपस्थानीयः संसारः लिङ्गो देहकृतो देहनिबन्धनः यद्वा देहकृ।
तो भ्रमसोऽनवात्मनः अतो दीपवत्संसार एव नश्यति न त्वात्मज्योतिर्निवर्तत इत्याह नेति अनुतत्र प्रतीयमान आत्मा कु
तस्त्यतस्त्वाह य इति व्यक्ताव्यक्तयोः स्थूलसूक्ष्मदेहयोः अन्तः यतः स्वयंज्योतिः परत्वे प्रपंचयति आकाश इवेति आ
धारो देहादेः प्रपंचस्य ध्रुवो निर्विकारः नास्त्यंत उपमा च यस्य सोऽनन्तोपमः ततो विभुः अतस्त्वमेव चिन्तयेत्याह एव्मा

रजःसत्त्वतमोवृत्त्या जायते प्रविनश्यति ७ न तत्रात्मा स्वयंज्योतिर्यो व्यक्ताव्यक्तयोः परः
आकाश इव चाधारो ध्रुवोऽनन्तोपमस्ततः एवमात्मानमात्मस्थमात्मनैवामृश प्रभो बुद्ध्या
नुमानगर्भिण्या वासुदेवानुचिन्तया ८ चोदितो विप्रवाक्येन न त्वां धक्ष्यति तक्षकः मृत्य
वो नोपधक्ष्यन्ति मृत्यूनां मृत्युमीश्वरं १० अहं परं ब्रह्म धाम ब्रह्माहं परमं पदं एवं समीक्ष्य चा
त्मानमात्मन्याधाय निष्कले ११ दशन्तं तक्षकं पादे लेलिहानं विषाननैः न द्रक्ष्यसि शरीरं च
विश्वं च पृथगात्मनः १२ ॥

आत्मस्थं देहाद्युपाधिविशिष्टं आमृश विचारय अनुमानगर्भिण्या दृष्ट
दृश्यान्वयव्यतिरेकयुक्त्या एवं च सति त्वं न तक्षकेन दह्यस इत्याह ९ तदेव तमास्य वक्षति मत्युं हेतवः विमर्शप्रका
रं दर्शयन्न तस्य कारणीनेश्वरीयनिराश्या १० अहं सर्वब्रह्मैव यः ... देहमेवेति समीक्ष्य तत्रात्मब्रह्मेति भावनया जीवस्य
शोकादिनिवृत्तिः ब्रह्माहमिति भावनया च ब्रह्मणः परोक्ष्यनिवृत्तिः भवतीति व्यतिहारो दर्शितः निष्कले निरुपाधौ आ
त्मनि बुद्धिः ११ विषमुक्के रागने देशन्तं दशन्तं तक्षकं लेलिहानं सर्पं यद्वा लेलिहानं जिह्वाभिः शं... निष्केवमास्वाद
यं तमात्मनः पृथक् १२ रामः ॥ रामः ॥ रामः ॥

हरेर्विशेषं। अत्मनात्वं यमप्र स्वान् तदेवैतल्लोकप्रिथितं शिशमस्प कृतार्थता परिसमाय प्रश्नतिक मिति १३ इति श्रीभा
गवत भावार्थदीपिकायां द्वादशे पंचमोऽध्यायः ५ सर्वे परिक्षितो मोक्षः सर्पहोमादितन्मुतात् वेदशाखाविभागो।
कोऽत्रिवेदव्यास वर्णितो एतत्पुराणं निशम्य निखिलामादहो स्वंप्रपश्यति निखिलं चात्मनिपश्यतीति तथकेता।
अतः स्वमतेन ओवन्नतेन स्वधीतस्मात् तत्समुपसत्यादो शिरसि निधायेत्यर्थः १ सिद्धः कृतार्थोस्मि यतो

एतल्लोकप्रथितं तामयथासमा प्रदृष्टश्रान्त्ततः हरेर्विश्वात्मनश्चेष्टां यत्किं भवः श्रोतुमिच्छसि १३
इति श्रीभागवते म० द्वा० पंचमः ५ सूत उवाच एतन्निशम्य मुनिनाभिहितं परीक्षिद्व्यासात्म
जेनं निखिलात्मदृशा समेन तत्पादमूलमुपसृत्य सनम्रभीव बद्धाञ्जलिस्तमिदमाह स विष्णुरातः
१ राजोवाच सिद्धोऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि भवता करुणात्मना श्रावितो यच्च मे साक्षादनादि निध
नो हरिः २ नात्यद्भुतमहं मन्ये महतामच्युतात्मनाम् अज्ञेषु तापतप्तेषु भूतेषु यदनुग्रहः ३ पु
राणसंहितामेतामश्रौष्म भवतो वयम् यस्यां खलूत्तमश्लोको भगवाननवर्ण्यते ४ भगवंस्त
क्षकादिभ्यो मृत्युभ्यो न बिभेम्यहम् प्रविष्टो ब्रह्मनिर्वाणमभयं दर्शितं त्वया ५ अनुजानी
हि मां ब्रह्मन्वाचं यच्छाम्यधोक्षजे मुक्तकामाशयं चेतः प्रवेश्य विसृजाम्यसून् ६ ॥ ॥

तुग्रहीतोस्मि अनुग्रहमेवाह यद्यस्मात् श्रावितः चशब्दात्साक्षितसाधनं च करणात्मना ममेति द्वाभ्यां २ अज्ञेष्वज्ञ
सर्वतः भवतः सकाशात् ३ सिद्धोस्मीत्युक्तं तदेवाविष्करोति अभयमिति ४ यतस्त्वया दर्शितं ब्रह्मप्रविष्टः कथं तत्राभयं
यतो निर्वाणं के वल्यरूपं किञ्च यः श्रोतुमिच्छसीति यदुक्तं तत्र सिद्धोऽहं न किंचिच्छ्रोतुमिच्छामि केवलमनुजानीहीत्याह
५ वाचमिन्द्रियचलनं सर्वं यच्छामि विनियम्यामि किं कृत्वा मुक्तः कामाशयो यस्मात् तच्चेतः अधोक्षजे

चकारा॰ तस्कारा वल्लक्रमपैवेत्याह भवतेति ७ ज्ञानमनज्ञा ज्ञानमनमन आत्मनिष्ठमकृकाशेष्माधायपरमात्मा
नं दध्यौ अर्पयदासु लीनप्राण यथामर स्यात्तु तमेवविशिनष्टि शाकृलेत्यादि ९ शाकृलेषु गोगेषु हिंदिर्भेत्रदेवब्रह्मा
भयेतत्तस्मिन्तस्क्वागमनादिकं विष्प्र पैष्यमित्वामभवद्वि तिरश्चीयति ततः कस्तितिक्षि १० हेविप्रस्तविषचिकित्सायापरीक्षि

अज्ञानं च निरस्तं मे ज्ञानविज्ञानचेष्टया भवता दर्शितं देव परमं वै गवेत ॥ ७ सूत उवाच
इत्युक्तस्तमनुज्ञाप्य भगवान्बादरायणः जगाम मिश्रमि सार्धं नरदेवेन पूजित ८ परीक्षिद्
पिता राजर्षिरात्मन्यात्मानमात्मना समाधाय परं दध्यावस्परासुर्यथेतर ९ शाकृलेषु हिंस्या
सोऽनो गमाकृलेउरज्जुरव ब्रह्मभूतो महायोगी निःसंगश्छिन्नसंशय १० ततः कद्रुपितो
विप्रा कुद्धेनाद्विजसूनुना हेतुकामोऽन्वगच्छन्नरदशाय तक्षकस्तथा ११ तेन पथिस्थमादृविगोनिर्विश्यं
विषहारिणं द्विजरूपप्रतिच्छन्न कामरूपोऽदशन्नृप १२ ब्रह्मभूतस्य राजर्षेर्देहोहिगरलाग्नि
ना बभूव भस्मसात्सद्य पश्यतां सर्वदेहिनां १३ हाहाकारो महानासीद्भुवि खे दिक्षु सर्वत वि।
स्मिता ह्यभवन्सर्वे देवासुरनरादय १४ देवदुन्दुभयो नेदुर्गन्धर्वाप्सरसो जगुः ववर्षुः पुष्पवर्षाणि
विबुधाः साधुवादिन १५ जनमेजय स्वपितरं श्रुत्वा तक्षकभक्षितं यथाजुहाव संक्रुद्धो नागान्स
त्रे सह द्विजैः १६ ॥

ईस्तोऽनट्वार्जुनायागच्छत ११ तत्र स्थालीबद्धस्तस्य भस्मीभूतस्य पुनरकुरादिक्रमेणो
स्थापनादिमहाविगोत्तद्येहितद्विशो समप्त्यै ततोनिर्विश्य द्विजरूपेणतिरोहित सम्प्रत्य दशत् तत्पुत्रकत्यमिव
आमनिष्ठात १२ तत्र सर्पास्सर्वेषाद् रवतत परमुत्सवचाहद्वाभ्या १३ प्रासंगिकमाह जनमेजय इत्यादि १५ सर्पो
भिचारसत्रे द्विजे सर्वेहवर्तमान यथावदाजुहावजुहावेति सर्वसर्पा वा तनेकारणमाह १६

भा०आ० सखुः दक्षिणक सातस्कोस्य येनेत्युक्ता सतोधिजाकुच नमिमि १८ तेनेन्द्रेणासौ सर्पे २० अत त्विज प्रतिप्राहसंहूहूर
टा०टी० इसहित किमितिनथास्पेते २१ तद्राजोवच भक्त्वाऽऽजुहुव साक्षेपमाहुानदशपतितस्केति इहा गत्वा वाशुपतस्व
१५ मरत्वनामरद्दगावनाईदृशामह २२ प्राह मोर के राक्षेय परमवाक्षी सनत्क २२ अंगिरस पुत्रो वृहस्पतिः।

सर्पसत्रे समिद्धाग्नौ दह्यमानान्महोरगान् दृष्ट्वा भयसंविग्नस्तक्षक शरणं ययौ १७ स
पश्यंस्तक्षकं तत्र राजा पारिक्षितो द्विजान् उवाच तक्षक कस्मान्न दह्येतोरगाधम १८ त
तोऽपायनि शंकेन्द्रशक्रं शरणमागत तेन संस्तम्भित सर्पस्तस्मान्नाग्नौ पतत्यसौ १९ पौरिक्षि
त इति श्रुत्वा प्राह तक्षिकउरगरथो सहेन्द्रस्तक्षको विप्रा नाग्नौ किमिति पात्यते २० तच्छ्रुत्वा जु
हुवुर्विप्रा सहेन्द्रं तक्षक सुरेव नश्तकाशुपतस्वेह सहेन्द्रेणमरुत्वता २१ इति ब्रह्मोदितेश्चैवे स्था
नादिन्द्र प्रचालित बभ्रव सम्भ्रान्तमति सविमान सतक्षक २२ तं पतन्तं विमानेन सहतक्ष
कमम्बरात विलोक्याङ्गिरस प्राह राजानं तं वृहस्पति २३ नैष त्वया मनुष्येन्द्र वधमर्हति सर्परा
ट् अनेन पीतममृतमथवा अजरामरः २४ जीवितं मरणं जन्तोर्गति स्वेनैव कर्मणा राजन्स्त
तोऽन्यो नान्यस्य प्रदाता सुखदुःखयो २५ सर्पचौराग्निविद्युद्भ्य क्षुत्तृड्व्याध्यादिभिर्नृप प
चत्वमृच्छते जन्तुर्भुङ्क्ते प्रारब्धकर्म तत् २६ ॥

प्राह २३ भवतु नामाजरामरस्तथापि तन्मारकथ
स्यामीति चेत्तत्राह जीवितमिति २४ गति परलोक अन्तोरुभयमरणानिमित्ता पितुर्द्यौ तिरनेन हतो मत्पिनशक्य
नीयमित्यर्थ २५ कथमन्य सुखदु खप्रदातानभवति सर्पादीनामुपलम्भमानत्वादिति चेत्तत्राह सर्पादि राम
भिर्जन्तु पञ्चत्वमृच्छेति प्राप्नोतीति यत्तत्प्रारब्धकर्मैव भुङ्क्ते स्वकर्मप्रयुक्त एव सर्पादयो न स्वतन्त्रा इति भाव २६ १५

सद्धिर्यीयेत समाप्यता अभिचारिकहिंसाफलदिश प्राचीनकर्मे सर्वो इत प्रयुक्तस्यतत्वाप्यपनापरा धर्मतिभाव २७
वा क्वतिच इत्यतिमनुक यविदुषामपि समोह यतोत्रस्मकोवात्पशेहितोमन्तु उमभेजयको पालस्तपोगामि
त्यादितत्राह सेषेति २८ तस्यामहत्वदर्शयति अस्तत्माणमनलस्येतेऽतालत्रणा अप्रतर्कस्यावं कास्माविस्पत
आह यथास्य विस्मो रेवालम्भता आत्मा श्रम्भता ओदीमान गुणा इति भि क्रोधादिभि भसेमुदे हेमुसत्यमि।
वाध्यवाधकत्वात्त्रज्ञतोऽत्पर्य नत्वत्रणादिना वाधितधीनया कृतो मोह स्यात्तत्राह अवाध यावाधि तुमश
वपयाकथ्यत हिंसायातत्कार्येभिर विरित्याशकाकोविसुरवरूपनिरूपणपूर्वक तद्वजनालक्षणोयेनिव निरिति

तस्मात्त्वमिह राजन्यस्थीयेतभिचारक सर्वो अनागसो दग्धाजनेर्दिष्टाहि भुज्यते २७
इत्युक्त सनत्व्येत्याह महर्षे मानयन्वच सर्वसत्त्वादुपरत पूजयामास वाक्पति २८
सेहाविस्मोमिहामायाऽवाधयालत्तणायया मृहात्पस्येवात्मभता भलेसुगुणा इति भि २९
नयन्नरभीस्यनमयाविराजितामायात्मवादेसहकृ रात्मवादिभि नयहि वादोविविधस्तदा
योमनश्च सकल्पविकल्पवर्जितःपर ३० ॥
इत्यात्मनुपसहरति नयत्रेतिपचभि २९ इभीतियामाया
कृपट वानयगुमानिस्येवम तायावुद्धवसह अलिस्यमाना यामायेत्यर्थ सात्मात्मवादेक्रियमोत्रात्मवादिभि
धीत्रामयानविराजितानप्रकाशिताकिभीतेवस्तकायमोहादिक मकुर्वतीकयचिद्वर्तते इति प्रतिपादितेत्य
र्थ तदुक्त तस्येनमोभगवतेवासुदेवायधीमहि यन्मायया दुर्जयया मानुवतिजगद्गुर विमृज्यमानयायस्य
तुमोत्तापथ्येमुना विमोहितानिकत्थते ममाहमितिदुर्धियथेति किंचयद्यस्मिन्नत्राश्रय मायाश्रयोविविधो
वादोविनास्तीति विशेषविषयत्वाद्विवादानातस्यचविशेषातीतत्वादितिभाव सकल्पविकल्पात इत्यपस्य
तस्मिन्नोपियत्रनास्तिसकल्पविकल्पानामपिविशेषविषयत्वात ३० । ॥ ॥

भा० अ०
हा० टी
२६

सत्यकर्मसज्ञानाकारकवर्गीणाचोभयो सत्यसंयोः परस्माधमेव फलमपि अत सत्यस्य फलेर =
न्विनोजीवस्य अहंकारात्मकोयत्रनास्ति अतएवोस्माद्विनोनिरस्तोवाधवाधकोयस्मिन् तदेतत्स्व
यमात्मस्वरूपमितिपर्थ तत्तुस्मिन्नमोक्षअहंकारादीन्निषिध्याविरमेत् विशेषेणाकोडेदित्यर्थः ॥ =
३१ यतस्तदेवस्वपरमामनतीत्यारयदेतत्स्वपरंवेमावपरस्वरूपमामनंतिके अतत्आत्मयति
विकेदत्विसस्तत्व त्वत्मिश्च अनन्यसोहदा नास्तिअन्यस्मिन्सोहदयेषांतेकुत दोरात्म्यं देहा =
यहभावविसृज्यदेहेहंकाराभावात्स्यत्रसोहृदनास्ति अतस्यक्तमिथ्यवदस्यर्थ कथंनेतिनेति

न यत्र सत्त्यस्य ज्ञनोभयोः परश्रेयश्च जीवस्त्रिभिरन्वितस्त्वहं नदेवदृत्साहितवाध्य
वाधकं निषिध्याचोर्मीन्विरमेत्स्वयमुनि ३१ परयदवैसमवमामनतिनश्यन्नेतिनेति
यतदुक्तिस्त्वत्व विसृज्यदोरात्म्यमनन्यसोहृदा हृदोयगं ह्यात्मसहितसमाहिते ३२
तानदृषिगच्छतिविश्मोयत्परमपदं अहममेतितोजन्यनपेपादेहगेहजं ३३ अति
वादांस्तितिक्षेतनावमन्येतकञ्चन नचेमंदेहमाश्रित्यवैरंकुर्वीतकेनचित् ३४ न
मोभगवतेत्मसैमहासायाकुरमेधसे यत्पदांवुरुहध्यानात्संहितामध्यगामिमा ३५ ३४

शेव अत्रविदस्तुभवमयिप्रमाणायति हृदोयगं ह्यध्यानादिनात्मन समाहितेनस्वसितनिश्चित यद्वाव
सितमसवर्य आत्मतयाहृहीतमित्यर्थः एवमाज्ञावधिकारिणोदर्शयति तानिति ३२ देहज अहमिति
जेहआममेति यान्युपायमाह शास्त्रसमाभोगुरश्रामतिमसः इति ३६ कृत्याघ्यासाय अध्यगा अधिग
तवानस्मि इमांसंहितामध्यगामित्युक्त तत्पुराणसंहिताविभागविशेषस्तोवुभुत्सु वेदविभागमयिमस

हे सौम्य तत्र प्रथमं वेदाविर्भावप्रकारमाह॥ ॥ उ॰ ब्रह्मणोऽहृदयआकाश तस्मान्नादोऽरत य कश्चिदपि
धानेकोत्रत्र तिनिरोधारस्मदादिष्वपिविभाव्यतेति तेन प्रसंगान्नादोपासकानामेतत्फलमाह उ॰ यस्य।
नादस्योपासनया आत्मनोमलं भूत्वा आपोत्पादकपाभूतमलतमाद् इत्यमपि तत्क्रियाआधानमकारण।
अपिदेवएवविधाभूताआस्यापस्येतितथान उ॰ निवत्तन्निमात्र कर्तोपादिभिउपाधिमाणस्योकारस्योद
रसमाम्नायानभावात सूक्ष्मतयानविशिनष्टि अव्यक्त प्रभवोयस्य स नदेवाहस्वराट स्वतएव हृदि प्रकाश

शौनकउवाच पैप्लादिभिर्ग्रामणिशिष्यैर्वैराचार्यैर्मदात्मभि वेदाक्षरकतिभाव्यताणतसौम्य।
मिथेहिन उ॰ सूतउवाच समाहितात्मनोब्रह्मन्ब्रह्मणः परमेष्ठिन हृद्याकाशादभून्नादो ष।
निरोधाद्विभाव्यते उ॰ यदुपासनयाब्रह्मन्योगिनोमलमात्मन इत्यक्रियाकारकाख्यं ध।
त्वापात्यपुनर्भवं उ॰ ततोऽभूत्रिवृदोंकारोयोऽव्यक्तप्रभव स्वराट यल्लिङ्गभगवतोब्रह्म
ण परमात्मन उ॰ शृणोतियइमंस्फोटसुप्तश्रोत्रेचशून्यदृक् येनवाग्व्यज्यतेयस्य
व्यक्तिराकाशआत्मन ५० ॥
मान नैमित्तकार्येणालक्षयति यतदितिसुपुसक लिङ्गेशाद्विशो।
षणत्वात लिङ्गगमककोसौपरमात्मातमाह उ॰ इमंस्फोटमव्यक्तमोंकारमनुलक्षीवएवश्रोतुने।
त्याह सुप्तश्रोत्रेकर्णपिधानादिनाऽवृत्तिकेपिश्रोत्रेसतिजीवसुकरणाधीनज्ञानत्वात नतदाश्रोता तद
पलब्धिसु तस्यपरमात्मद्वारिकैवेतिभाव ईश्वरस्तनेवयत शून्यदृक् शून्येपीन्द्रियवर्गेदृक्ज्ञानयस्य।
तथाहि सुप्तोयदाशब्दश्रुतावुध्यते नतदाजीव श्रोताविलीनेन्द्रियत्वात अतोयस्तदाशब्दश्रुत्वाजी
वप्रबोधयति सयथापरमात्मैवतदत कोऽसावहङ्कारस्तविशिनष्टि सोऽर्धन येनवाक् व्यज्यतेयस्य
स्यचहृदयाकाशे आत्मन सकाशाद्व्यक्तिः अभिव्यक्तिः किंच ५० ॥ राम ॥ राम

स्वधाम्न स्वप्रकाशस्य कारणात्मनो ब्रह्मणः साक्षाद्वाचकः परमात्मनः सम्यग्दर्शनस्य चक्रोपीत्याशयेनाह स इति = सर्वमन्त्राणामुपनिषद्रहस्यं स्वरूपमित्यर्थः तत्र हेतुः वेदानां बीजं कारणं बीजत्वे प्रविकारितामाह सना तनः सैकरूप इत्यर्थः स्वात् इदानीं तत सर्वप्रपञ्चोत्पत्तिप्रकारमाह ४१ त्रयस्त्रिसंख्या गुणा भावा येषां का रोकारमकाराः धार्यन्ते तत्कारणत्वात् तदेवाह गुणाः सत्त्वादयः नामानि ऋग्यजुःसामानि अर्था भूर्भुव स्वर्लोकाः वृत्तयो जाग्रदादयः ४२ ततस्तेभ्यो वर्णेभ्यो अक्षराणां समाम्नायं समाहारं समेवाह अन्तस्था यर लवा ऊष्माणः शषसहाः स्वरा अकाराद्याः स्पर्शाः कादयः ह्रस्वदीर्घप्लुतादि लक्षणं यस्य तं।

स्वधाम्नो ब्रह्मणः साक्षाद्वाचकः परमात्मनः स सर्वमन्त्रोपनिषद्वेदबीजं सनातनं ४१ तस्य ह्यासंस्त्रयो वर्णा अकाराद्या भृगूद्वह धार्यन्ते यैस्त्रयो भावा गुणनामार्थवृत्तयः ४२ ततोऽक्षरसमाम्नायमसृजद्भगवानजः अन्तस्थोष्मस्वरस्पर्शह्रस्वदीर्घादिलक्षणं ४३ तेनासौ चतुरो वेदांश्चतुर्भिर्वदनैर्विभुः सव्याहृतिकान्सोङ्कारांश्चातुर्होत्रविवक्षया ४४ पुत्रानध्यापयत्तांस्तु ब्रह्मर्षीन्ब्रह्मकोविदान् ते तु धर्मोपदेष्टारः स्वपुत्रेभ्यः समादिशन् ४५ ते परम्परया प्राप्तास्तत्तच्छिष्यैर्धृतव्रतैः चतुर्युगेष्वथ व्यस्ता द्वापरादौ महर्षिभिः ४६ ॥ ॥

एवं लक्षणं स्वरूपमस्य तत् ४३ तेनेत्यादि विभुर्भगवान् ब्रह्मा स्वरूपो भगवानसौ अदितिपूर्वस्यैवानुषङ्गः चातु र्होत्रविवक्षया चत्वारो होत्रोपलक्षिता ऋत्विजः यासु क्रियासु ताश्चातुर्होत्रं चतुर्भिः कर्म चातुर्होत्रं तद्विवक्षया ४४ ब्राह्मण्यादीनतान्वेदान्ब्रह्मकोविदान् वेदानां रहस्यादिनिरूपणसमर्थान् ४५ भ्रष्टा द्वापरादौ परमार्थस्य तत्तद्देशकालस्य तस्मिन्द्वापरान्ते वेदविभागप्रसिद्धेः प्रानतनुसमकालत्वात्

सीमापुरोजन्मा मनरिंपुरुषः तु भवन्त्यास्मादरासी यं स्यादित्याशीकार इदिवायोति एवं सामान्यतोसेदविभा-
गक्रममुक्त्वा विवस्वतमन्वन्तरे विशेषतो निरूपयन्नाह ४७ अस्मिन्मायामसंशा सत्वतस्य कल्पयोनाव-
तीर्णः सन् चातुर्विध्यमेवाह ४९ ऋग्वादि मन्त्राणां राशीन् वर्गशः तत्तत्प्रकरणभेदेन पृथक्पृथगिति विध
मणिगणा इव मणिगणाः यद्वत् रागादयो विविच्यन्ते तेन तद्वत् ५० तासां मध्ये एकैकां आदि संहिता एकैके ५१

धीमतायुषः धीमतस्त्वान्तुमे धान्वीक्ष्य कालतः वेदान् ब्रह्मर्षयो व्यस्यन् हृदिस्थाच्युत नोदिताः
४७ अस्मिन्मन्वन्तरे ब्रह्मन्भगवान्लोकभावनः ब्रह्मेशाद्यैर्लोकपालैर्याचितो धर्मगुप्तये ४८
पराशरात्सत्यवत्यामंशांशकलया विभुः अवतीर्णो महाभाग वेदं चक्रे चतुर्विधं ४९ ऋग्यथ-
र्वयजुःसाम्नां राशीनुद्धृत्य वर्गशः चतस्रः संहिताश्चक्रे मन्त्रैर्मणिगणा इव ५० तासां स च-
तुरः शिष्यानुपाहूय महामतिः एकैकां संहितां ब्रह्मन्नेकैकस्मै ददौ विभुः ५१ पैलाय संहि-
तामाद्यां बह्वृचाख्यामुवाच ह वैशम्पायनसंज्ञाय निगदाख्यं यजुर्गणं ५२ साम्नां जैमिनये
प्राह तथा छन्दोगसंहितां अथर्वाङ्गिरसीं नाम स्वशिष्याय सुमन्तवे ५३ पैलः स्वसंहितामूचे
इन्द्रप्रमितये मुनिः बाष्कलाय च सोप्याह शिष्येभ्यः संहितां स्वकां ५४ चतुर्धा व्यस्य बोध्याय
याज्ञवल्क्याय भार्गव पराशरायाग्निमित्रे इन्द्रप्रमितिरात्मवान् ५५ अध्यापयत्संहितां स्वां
माण्डूकेयमृषिं कविं तस्य शिष्यो देवमित्रः सौभर्यादिभ्य ऊचिवान् ५६ शाकल्यस्तत्सुतः स्वां तु
पञ्चधा व्यस्य संहितां वात्स्यमुद्गलशालीयगोखल्यशिशिरेष्वधात् ५७ ॥

तासां संहितानां मध्ये एके-
कं ५१ ऋक्समुदायरूपत्वात् बह्वृचसंज्ञां निगदं प्रश्लेषेण गाद्यमानत्वान्निगदाख्यं ५२ छन्दसु गीयमानत्वाच्छन्दो-
गाख्यां संहितां मन्त्र अथर्ववेदशाखाविभागमाह ५३ स्वसंहितां द्वेधा विभज्य इन्द्रप्रमितये बाष्कलाय च ५४ स बाष्कलः
लोपि स्वसंहितां व्यस्य बोध्यादिभ्यः चतुर्भ्यो व्यस्य शिष्येभ्यः प्राह हे भार्गव इन्द्रप्रमितिरपि स्वां संहितां स्वसुतं मा-

माण्डूकेयमृ

तच्छिष्य, शाकल्यादिभ्य ... स्वसंहितां त्रेधा विभज्य सम्यक् वेदिक पदार्थान् व्याख्यानुरूपानि ... चक्र सावर्णा काश्यप ... अनुमोदिरे ५९ बाष्कलि ... प्रतिशाखाः ... सर्वे शाखा ... बाला ... वदस्या ... माद्वद ... कृत्वा ... शाखा ... फलमाह ५९ ... १० यजु ... वेदे तेन शिष्यः ... चरकनाम ... इति ... यमीतिनित ... गुरोरनुष्ठानं ... १२ तच्छिष्यो वैशम्पायनशिष्य ... मेने

जातस्तथापि स्वनशिष्यः समित्कामस्स सहितः ब्रह्माक्रोमात्तविरजेभ्यो देशो मुनिः ५८ बाष्क-
लि प्रतिशाखाभ्यो वालखिल्याख्यसंहिताः चक्रे वालायनिर्भज्य कासारश्चैव तास्तु ५९ वे
ह्वचाः संहिता एता आभिर्ब्रह्मर्षिभिर्धृताः श्रुत्वैतच्छन्दसां व्यासं सर्वपापैः प्रमुच्यते ६० वैशम्पा
यनशिष्या वै चरकाध्वर्यवोऽभवन् यच्चेरुर्ब्रह्महत्यांहः क्षपणं स्वगुरोर्व्रतम् ६१ याज्ञवल्क्यश्च
तच्छिष्य आहाहो भगवन्कियत् चरितेनाल्पसाराणां चरिष्येऽहं सुदुश्चरं ६२ इत्युक्तो गुरुरप्याह
कुपितो याह्यलं त्वया विप्रावमन्त्रा शिष्येण मदधीतं त्यजाश्विति ६३ देवरातसुतः सोपि
छर्दित्वा यजुषां गणं ततो गतोऽथ मुनयो ददृशुस्तान्यजुर्गणान् ६४ यजूंषि तित्तिरा भू-
त्वा तल्लोलुपतयाददुः तैत्तिरीया इति यजुःशाखा आसन्सुपेशलाः ६५ याज्ञवल्क्यस्ततो
ब्रह्मंश्छन्दांस्यधिगवेषयन् गुरोरविद्यमानानि सूपतस्थेऽर्कमीश्वरं ६६ ॥ ॥

... चरितेन किं यत्सुदुश्चरं ... चरिष्यामीति ६२ विप्राणामवमन्त्रा ... शिष्येण मदधीतं ... त्यजेदिति
६३ देवरातसुतो याज्ञवल्क्यः छर्दितस्य ... विप्रैः ... तित्तिरा भूत्वा ... विशेषा ... आददुः
ततश्च तैत्तिरीया इति प्रसिद्धाः सुपेशला ... बहुवचनमभेदविवक्षया ६५ ... दिनाहिंस्रा ...
... याज्ञवल्क्य इत्यादिना गुरोर्वैशम्पायनस्य व्यासेन ... विद्यमानानि ... अधिकाः

नमो भगवते तुभ्यमादित्याय। यो भवानिमामेकां लोकयात्रामनुवहतीत्यन्वयः हे ईश्वर श्रीपते अखिलजगता
मात्मस्वरूपेणांतर्हृदयेषु कालस्वरूपेण च बहिरप्यवर्तमान इति अखिलजगतामित्यस्य प्रपंचः यश्चतुर्विधे
ति हृस्यान्तर्वर्तित्वे चिज्जीववंतेनोपाधिनाऽवधीयमानः अनाच्छाद्यमानः कालस्वरूपेण चेत्यस्य प्रपंचः द्योति
त्रयाल्पात्रयो येवयवास्तेरुपचिताः संवत्सरास्तेषां गणेन प्रत्यक्षमपामंशोः आदानविसर्गो वृष्टिः ताभ्यामनेन।
गायत्रीप्रथमपादार्थस्तात्पर्यतार्थोऽशिता द्वितीयपादार्थो नुवर्णनेन स्तौति यदु हेति १ हे विबुधवृषभ सवितः यस्यलोभ

याज्ञवल्क्य उवाच ॐ नमो भगवते आदित्यायाखिलजगतामात्मस्वरूपेण कालस्वरूपेण च चतु
र्विधभूतनिकायानां ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानामंतर्हृदयेषु बहिरपि चाकाश इवोपाधिनाऽव्यवधी
यमानो भवानेक एव क्षणलवनिमेषावयवोपचितसंवत्सरगणेनापामादानविसर्गाभ्यामिमां
लोकयात्रामनुवहति १ यदु ह वाव विबुधर्षभ सवितरदस्तपत्यनुसवनमहरहराम्नायविधिनोप
तिष्ठमानानामखिलदुरितवृजिनबीजावभर्जन भगवतः समभिधीमहि तपनमंडलं २ य इह
वाव स्थिरचरनिकराणां निजनिकेतनानां मनइंद्रियासुगणानात्मनः स्वयमात्मान्तर्यामी
प्रचोदयति ३ ॥

गवतस्तव मंडलं तपति तत्समभिधीमहि समागामि मृत्यूनपापमपुनस्तस्यैव संबोधनं प्रत्यहं त्रिषवण
वैदिककर्ममार्गेणास्तुवतां भक्तानां पापान्यखिलानि दुरितानि तत्फलानि वृजिनानि दुःखानि तेषां बीजमज्ञा
नं च तेषामवभर्जनं विनाशकं हे तपनेति २ एतां गायत्रीं नमोनेति यद् इहेति यो भवान् स्थावरजंगमसमूहानां सू
क्ष्माणां जीवानां निजनिकेतनानां मनइंद्रियप्राणानात्मनोऽज्ञानां स्वयमात्मैवांतर्यामी सन् प्रचोदयति प्रेरयति।
यति एतां गायत्रीमेव मंडलस्य परतया व्याचक्षाणाः स्तौति यद्वावेति ३ ॥ रामः रामः ॥

भा०ग० द्वा० टी ५७

यथा एव भवान् अतिकरालवदनेत्यंधकारसञ्ज्ञाजगरग्रहणेन गिलित अतएवमृतकमिवविचेतनस्वधर्मी
स्वपदाभावस्याभ प्रत्यक्षमपश्यन्तरेव प्रत्यस्मिन्मूर्च्छितपत्ति किं चयो भवानवनिपत्ति अटतिगच्छति ४
यरितश्चाशापालैरिंद्रादिभि कुमलकोशाग्रुके स्तनुत्तैर्वीजलिभिरुपहूताहंता दर्शयी ५ यतएवमतस्तस्तपा
न हस्त अपारोयामानि अन्येषपावदविज्ञातानियजूंषि तान्कामोहं उपसरामि भजामि ६ एवंस्तुत प्रसा

मृत

यथा देमलोकमतिकरालवदनांधकारसञ्ज्ञाजगरग्रहगिलितं कमिवविचेतनमवलोक्य
नुर्क पयापरमकारुणिक ३ स्यैवास्याम्हरहरनुसवनं ज्ञेयमिस्वधर्माख्यात्मावस्थानेप्रव
नयस्वनियतिभिर्वासाधनामयमुदीरयन्नटति ४ यरितश्चाशापालैस्तत्रतत्रकमलकोशा
ञ्जलिभिरुपहूताहंता ५ अथ हभगवंस्तवचरणनलिनयुगलं त्रिभुवनगुरुभिर्वन्दितमहमया
तयामयजुष्काम उपसरामीति ६ सूत उवाच एवंस्तुत सभगवान्वाजिरूपधरो हरि यजूंष्य
यातयामानि मुनयेदात्प्रसादित ७ यजुर्भिरकरोच्छाखादशपञ्चशतैर्विभु जगृहुर्वाजसन्य
स्ता काण्वमाध्यन्दिनाद्य ८ जैमिने सामगस्यासीत्सुमन्तुस्तनयो मुनि सुत्वांस्तत्सुतस्ता
भ्यामेकैकां प्राह संहितां ९ सुकर्मा चापि तच्छिष्य सामवेदतरोर्महान् सहस्रसंहिताभेदं च
क्रे साम्नां ततो द्विज १० ॥

दितश्च ७ पञ्चदशशाखाभि शतैरपि भिन्नैर्यजुर्भिरकरोत् सतैरिति या
ज्ञवल्क्यी संप्रदायान्तरवत्स्मृत्येत्यजुर्भिरकरोदिति ज्ञ८ रथीनवत रविरायागत्य अश्वरूपेणावाजेभ्य केसरेभ्य
वाजिनेवेगेनवासन्यस्ता यता शाखावाजसनीसञ्ज्ञास्ता शाखाद्विवासोम शाखाविभागमाह जैमिनेरि
ति ८ तस्य सुमन्तुसुत तावुभावपि आचार्या कमेणैकैकां प्राह ९ तच्छिष्यो जैमिने शिष्य महानिति
धात्री सहस्रसंहिता रूपभेदं चक्रे सहस्रसंहिता भेदं ततस्तद्नतर १० राम राम

राम
५७

सुकर्मणः शिष्यौ एकः कौशल्यो हिरण्यनाभ पौष्यंजिर्नामैकः ततो जगृहतुः आवंत्यश्चान्यस्तस्यैव शिष्यः सोपि
जग्राह ७७ पौष्यंज्यावंत्ययोरपि चकाराद्धिरण्यनाभस्यापि च पंचशतानि शिष्या आसन् तेतावती प्राच्यापश्चा
द्धेयं जगृहुः तान् उदीच्यान्सतः कालतः कौशिल्यासांग्रमचक्षते तथैव पूर्णस्यैवसैव उदीच्याः सामगाः शि
ष्याः तस्य पंचशतं स्मृता हिरण्यनाभात्मवत्याः संहिताये द्विजोत्तमे गृहीतास्तेपि चोच्यंते पंडितैः प्राच्यसामगा इ
ति पुनरप्येतेषां त्रयाणां सुकर्मणः शिष्याणां शिष्यांतरैः शाखाबाहुल्यं दर्शयति द्वाभ्यां ७८ कृतोनामहिरण्य।

हिरण्यनाभः कौशल्यः पौष्यंजिश्च सुकर्मणः शिष्यौ जगृहतुश्चान्य आवंत्यो ब्रह्मवित्तमः ७७
उदीच्याः सामगाः शिष्या आसन्पंचशतानि वै पौष्यंज्यावंत्ययोश्चापि तांश्च प्राच्यान्प्रच
क्षते ७८ लौगाक्षिर्मांगलिः कुल्यः कुसीदः कुक्षिरेव च पौष्यंज्य[illegible]संहितास्ते भा ५
शतंशतं ७९ कृतो हिरण्यनाभस्य चतुर्विंशति संहिताः शिष्य ऊचे स्वशिष्येभ्यः शेषा
आवंत्यः आत्मवान् ८० इति श्रीभागवते महापुराणे द्वादशस्कंधे षष्ठोऽध्यायः ६ सू
त उवाच अथर्ववित्सुमंतुश्च शिष्यमध्यापयत्स्वकां संहितां सोपि पथ्याय वेददर्शा
य चोक्तवान् १ ॥

नामस्य शिष्यः स्वशिष्येभ्यः ऊचे शेषा अन्या अपि याः प्रसिद्धाः शाखाः ता आ
वंत्यः स्वशिष्येभ्यः ऊचे इति ८० इति श्रीभागवतभावार्थदीपिकायां षष्ठोऽध्यायः ६ सप्तमे पर्वविस्तारः पुरा
णानां लक्षणं तथा पुराणलक्षणादीनि फलं भागवतेऽभ्यते १ क्रमप्राप्तमथर्ववेदविभागमाह शिष्यं कबंध
नामानं स्वकीयां संहितां शिष्येभ्यो द्विधा विभज्य तदुक्तं वैष्णवे अथर्ववेदं स मुनिः सुमंतुरमितद्युतिः शि
ष्यमध्यापयामास कबंधं सोपि तं द्विधा कृत्वा तु वेददर्शाय तथा पथ्याय दत्तवानिति १ रामः राम.

भा० द्वा० टी० २०

मन्त्रवेदस्य स्वसंहितां चतुर्धा विभज्य चतुरः शिष्यानध्यापयामास पथ्यस्त्रिधा विभज्य त्रीनिति सार्धेनाह।
२ आंगिरसः शुनकस्य शिष्याः बभ्रुः सैंधवायनश्च तदुक्तं शुनकस्तु द्विधा कृत्वा ददावेकां तु बभ्रवे द्वितीयां सं
हितां प्रादात् सैंधवायनसंज्ञिने इति सावर्ण्याद्याः सैंधवादीनां शिष्याः ३ नक्षत्रकल्पः शान्तिकल्पश्चेति द्वौ ते
तु कं नक्षत्रकल्पो वेदानां संहितानां तथैव च चतुर्थः स्यादांगिरसः शान्तिकल्पश्च पंचमः इति नक्षत्रक
ल्पादीनां कर्तारस्तेषु नामभिः ख्याते ४ मन्त्रमुद्रादिहितं प्रपञ्चं व्यासः सद्ग्रहिताः कृत्वा मासांस्त्रेरोमहर्षणा

शौक्लायनिर्ब्रह्मबलिर्मोदोषः पिप्पलायनिः वेदस्पर्शस्य शिष्यास्ते पथ्यशिष्यानथो
शृणु २ कुमुदः शुनको ब्रह्मन् जाजलिश्चाप्यथर्ववित् बभ्रुः शिष्योऽथांगिरसः सैंधव
वायन एव च ३ अधीयेतां संहिते द्वे सावर्ण्याद्यास्तथापरे नक्षत्रकल्पः शांतिश्च क
श्यपांगिरसादयः एते आथर्वणाचार्याः शृणु पौराणिकान्मुने ४ त्रय्यारुणिः कश्य
पश्च सावर्णिरकृतव्रणः वैशंपायनहारीतौ षड्वै पौराणिका इमे ५ अधीयंत व्यास
शिष्यात् संहितां मत्पितुर्मुखात् एकैकामहमेतेषां शिष्यः सर्वाः समध्यगाम् ६ कश्यपो
हं च सावर्णी रामशिष्योऽकृतव्रणः अधीमहि व्यासशिष्याच्चत्वारो मूलसंहिताः ७ पुरा
णलक्षणं ब्रह्मन् ब्रह्मर्षिभिर्निरूपितं शृणुष्व बुद्धिमाश्रित्य वेदशास्त्रानुसारतः ८ सर्गोऽस्याथ वि
सर्गश्च वृत्तिरक्षांतराणि च वंशो वंशानुचरितं संस्था हेतुरपाश्रयः ९ ॥ यमारात ५ तस्य मम त्वादे

ते त्रय्यारुण्यादयः एकैकां संहितामधीयंत एतेषां शिष्योऽहं ताः सर्वाः समधीतवान् ६ ७ रामशिष्योऽकृतव्रणस्तत्रा
एकैकं चत्वारो वयं मूलसंहिता अध्येन तत् संहितानां कुल्लेपुच्यते तिशुकपरीक्षितं वादे निरूपितमपि पुराणलक्षणं।
तद्दे कथनाय संशयति शृणुष्वेति ८ सृष्टिर्विसर्गः अत्र सर्गादीनि लक्षणानि दशधा सन्ति तथा मत्वं तद्दशानुक्रम
निरोधो मुक्तिराश्रयः इत्यत्र स्थानं पोषणं ऊतिस्तास्ता शक्या अभ्युच्यते अन्तराणि मन्वन्तराणि वंशो वंशानुच।
रितं चेति ईशानुकथाः संस्था निरोधः अत्रैव वा प्राकृतिकलयरूपा मुक्तिरक्षोक्ता हेतुर्जीवः अपाश्रयो वा

श्रीधरी

रामः
२०

दशभिरेवैर्लक्षणैर्युक्तं महापुराणं विदुः। केचित्पञ्चविधं सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च वंश्यानुचरितं चेति पुराणं पञ्चलक्षणमिति महत्पुराणमल्पं चेति व्यवस्थया। अत्राप्यस्य(?) ...स्थानि ... तन्महापुराणे यत्र लक्षणं ... सर्गादिलक्षणानि व्याचष्टे। अव्याकृतेत्यादिना। ११ प्रधानस्य गुणानां क्षोभाद्यो महान् तस्मात्त्रिवृद्धहंकारस्तस्माद्भूतमात्राणां सूक्ष्माणां इंद्रियाणां च तदर्थानां च स्थूलानां तद्देवतानां च संभवः सर्गः कारणसृष्टिः सर्ग इत्यर्थः उच्यते इति पर्यायः।

दशभिर्लक्षणैर्युक्तं पुराणं तद्विदो विदुः। केचित्पंचविधं ब्रह्मन्महदल्पव्यवस्थया। ११ अव्याकृतगुणक्षोभान्महतस्त्रिवृतोहमः। भूतसूक्ष्मेंद्रियार्थानां संभवः सर्ग उच्यते १२ पुरुषानुगृहीतानामेतेषां वासनामयः। विसर्गोयं समाहारो बीजाद्बीजं चराचरं १३ वृत्तिर्भूतानि भूतानां चराणामचराणि च कृता स्वेन नृणां तत्र कामाच्चोदनयापि वा। १४ रक्षाच्युतावतारेहा विश्वस्यानुयुगे युगे तिर्यङ्मर्त्यर्षिदेवेषु हन्यंते यैस्त्रयीद्विषः १५ मन्वंतरं मनुर्देवा मनुपुत्राः सुरेश्वराः ऋषयोंशावतारश्च हरेः षड्विधमुच्यते १६

तमुत्तरत्राप्यनुषंगः विसर्गं व्याचष्टे। १२ पुरुषेणेश्वरेणानुगृहीतानामेतेषां महदादीनां पूर्वकर्मवासना। प्रधानोयं समाहारः कार्यभूतश्चराचरप्राणिरूपो बीजाद्बीजमिव प्रवाहपतितो विसर्ग उच्यते इत्यर्थः १३ ति ... हार (?) तिर्यङ्मर्त्यर्षिदेवेषु ये अच्युतावताराः तेषामीहा लीला सा विश्वस्य रक्षा अच्युतस्येत्यर्थः ये रवतारैरिति समासान्निष्कृष्य कर्पं(?)चित्संबंधः त्रयीद्विषो रेता(?)ः १५ षड्विधं मन्वंतरमुच्यते षड्विधत्वमेवाह मन्वादयः। षडेते वर्गाः स्वस्वाधिकारेण यत्र प्रवर्तंते तन्मन्वंतरमित्यर्थः १६ ॥ रामः राम

वंशमाह ब्रह्मणः सकाशात्प्रसूतानां त्रैकालिकोऽन्वयः सर्वेषामन्वयो वंशः तेषां वृत्तं ये वंशधरास्तेषां च वृ-
त्तं वंश्यानुचरितमुच्यते १७ प्रपञ्चस्य स्वभावतो मायातो निमित्तसमुदायादत्यन्तमनुविधो लय इति
१८ अस्य जगतः सर्गादेर्हेतुर्निमित्तं जीवो हेतुरुच्यते इत्यर्थः तस्य निमित्तत्वमाह अविद्ययाकर्मकारकः
कर्मकर्ता जीवो देहेन प्रयुक्तत्वात् सर्गादेः सततं देहेतुरित्यर्थः ननु शायिनिमित्तमिति केचित् अव्याक
तमित्यपरे तत्राह यमिति चेतन्यप्राधान्येनानुशायिनं उपाधिप्राधान्यविवक्षया अव्याकृतमपराह १९

राज्ञां ब्रह्मप्रसूतानां वंशस्त्रैकालिकोऽन्वयः वंश्यानुचरितं तेषां वृत्तं वंशधराश्च ये १७
नैमित्तिकः प्राकृतिको नित्य आत्यन्तिको लयः संस्थेति कविभिः प्रोक्तश्चतुर्धास्य स्वभाव
तः १८ हेतुर्जीवोऽस्य सर्गादेरविद्याकर्मकारकः यं चानुशायिनं प्राहुरव्याकृतमुतापरे १९ व्य
तिरेकान्वयो यस्य जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु मायामयेषु तद्ब्रह्म जीववृत्तिष्वपाश्रयः २०
पदार्थेषु यथा द्रव्यं सन्मात्रं रूपनामसु बीजादिपञ्चतान्तासु ह्यवस्थासु युतायुतम् २१ ॥

अपाश्रयमाह व्यतिरेकेति जीवस्य वृत्तयो मायामयेषु जाग्रदादिषु तद्ब्रह्म तत्साक्षित्वेन समाश्रयश्च
अतिरेकोऽपमनद्रष्टृत्वसमसारप्रतीतिबाधयोरधिष्ठानावधिः तमपाश्रयमुच्यते इत्यर्थः तदेव दृष्टान्तप्रपञ्चयति प
दार्थेष्विति २० पदार्थेषु घटादिषु द्रव्यं मृदादि यथा युतमन्वितं अयुतं च व्यतिरिक्तं नाम रूपनामसु तन्मात्रं सत्ता मा
त्रं यथा एवं बीजं गर्भाधानमारभ्य पञ्चता मरणं तदन्तासु देहावस्थासु नवस्वधिष्ठानत्वेन सात्त्विकत्वेन च युतमयुतं यत् तदपा

एवं दृष्टापि लक्षणानि आश्रयस्यापवर्गाय तिमहात्मन इति यदुक्तं तदाह तदा सर्गादीनामाश्रयमात्मानुसंधानेन वा ॥
मदेवादेर्विवस्तमेव चित्तं विरमेत् तदेहेवा त्वनुष्ठितेन योगेन वा देवहत्यादिवत् तदा चित्तेषा आश्रयादात्मानं वेदत्तदा
वा विद्यानिवर्त्तते ईहाया· संसाररूपाया निवर्त्तते इत्यर्थः· पुराणविभागप्रस्तावेन तत्प्रसक्तानादिप्रासंगिकमु
क्ता प्रस्तुतमाह २२ एवंविधैर्लक्षणैर्लक्ष्याणि २३ त्रिषट् अष्टादश २४ उपसंहरति ब्रह्मन्निति मुनेर्व्या

विरमेत यदा चित्तं हित्वा वृत्तित्रयं स्वयं योगेन वा तदात्मानं वेदेहाया निवर्त्तते २२ एवं
लक्षणलक्ष्याणि पुराणानि पुराविदः मुनयोऽष्टादश प्राहुः क्षुल्लकानि महान्ति च २२
ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च शैवं लैंगं सगारुडं नारदीयं भागवतमाग्नेयं स्कंदसंज्ञितं २३ भवि
ष्यं ब्रह्मवैवर्तं मार्कंडेयं सवामनं वाराहं मात्स्यं कौर्म्यं च ब्रह्मांडाख्यमिति त्रिषट् २४
ब्रह्मन्निदं समाख्यातं शाखाप्रणयनं मुनेः शिष्यशिष्यप्रशिष्याणां ब्रह्मतेजोविवर्ध
नं २५ इति श्रीभागवते महापुराणे द्वादश॰ वेदशाखाप्रणयनेनाम सप्तमोऽध्यायः ७
शौनक उवाच सूत जीव चिरं साधो वद नो वदतां वर तमस्यपारे भ्रमतां नृणां त्वं पार
न॰ दर्शनः १ आहुश्चिरायुषमृषिं मृकंडुतनयं जनाः यः कल्पांते उर्वरितो येन ग्रस्तमिदं जगत्

सु स्यशिष्याणां तेषां ब्रह्मतेजो ब्रह्मवर्चसं तस्य विवर्धनं श्रोतॄणामिति शेषः २५ इति श्रीद्वादशस्कंधभावार्थदी
पिकायां सप्तमोऽध्यायः ७ अष्टमे तु तपस्यां मार्कंडेयं प्रभुः मोहकैः कामादिभिरसंमोह्य नरनारायणास्तु
तिः पुराणविभागप्रसंगेन पुराणकर्तृमार्कंडेयस्य चरितं प्रस्तुतमाह सूतेति त्वमेव वक्तुं यथापरस्याह तमसि
संसारे भ्रमतां पारदर्शनस्तन्निवर्तकः १ वक्तव्यमाह आहुरिति उर्वरितः अवशिष्टः येन कल्पांतेन एत

प्रत्यग्भावाद्यैन प्रघटेते ऽत्राह यतो भागवद्धर्मः को ऽपि प्राक्तनिकैर्निमित्तिकैर्वा अन्यैर्वा घटितमित्याह।
एक एवेति ३ लोकं बालकं ४ कौतूहलं शीघ्रं कृतं शयने केवलं त्वं महायोगी किं तु रामं दृष्ट्वा ज्ञात्वैव
संमतः अथ प्रश्नमभिनन्दति प्रश्न इति ५ हे महर्षे अयं प्रश्नः नरहेतुः नारायणोनि यत्र प्रश्ने बुद्धिर्यत्र मार्कंडे
यस्तपसा भगवंतं मारायामाप शैलवत्त ततस्तत्तेभ्यो भगवन्नाप यथा सकल्पा दृष्टाः नास्थिरस्तत्वंतु॥

सर्वात्मा समस्तलोकस्य मार्कण्डेयोऽस्मि भार्गवर्षभः नैवाधुनापि भूतानां संप्लवः कोऽपि जाय
ते ३ एक एवार्णवे भ्राम्यन्पश्यामि पुरुषं किल वटपत्रपुटे लीनं शयानं लोकमङ्गलं ४ ए
वं संशयो भयात्तस्य कौतूहलवशं गतः तेन क्षिप्रिं महायोगिन्पुराणो ज्ञानसंमतः ५ सूत
उवाच प्रश्नस्तवायं महर्षिकेकुतो लोकभ्रमापहः नारायणकथा यत्र गीता कलिमलापहा
६ प्राप्तद्विजातिसंस्कारो मार्कण्डेयः पितुः क्रमात् छंदांस्यधीत्य धर्मेण तपःस्वाध्यायसंयुतः ५२
७ बृहद्व्रतधरः शान्तो जटिलो वल्कलांबरः बिभ्रत्कमण्डलुं दण्डमुपवीतं समेखलम् ८ कृष्णा
जिनं साक्षसूत्रं कुशांश्च नियमर्द्धये अग्न्यर्कगुरुविप्रात्मस्वर्चयन्संध्ययोर्हरिम् ९ सायंप्रातः
स गुरवे भैक्ष्यमाहृत्य वाग्यतः बुभुजे गुर्वनुज्ञातः सकृन्नो चेदुपोषितः १० ॥ रामः ५

प्राप्तेति आरभ्य तपश्चरितमाह ६ मार्कण्डेयोम तु जिमिः इति च मङ्क्तौके नान्वयः मध्याम धर्मेण तप धर्मः कथ्यते प्रा
प्तो द्विजातिसंस्कार उपनयनाख्यो येन सः पितुः सकाशात् गर्भाधानादिक्रमात् छंदांसि वेदान् ७ बृहद्व्रतधरं नै
ष्ठिकब्रह्मचारिणम् ८ नियमर्द्धये धर्मवृद्ध्यै अग्न्यादिषु पंचसु हरिमर्चयन् ९ भैक्ष्यं गुर्वर्पितमाहृत्य तेनानुज्ञात
श्चेद्भुजे नो चेत्कदाचिदुपोषितो भवति १० ॥ रामः ॥ रामाय नमः ॥

तेनमस्तु जये ऽन २२ ध्वस्ताः केशाशाः प्रयोयस्यते नोत्तरात्मनाथस्य हि तेन मनसा २३ तस्य तपो निष्ठामिति हासेन्द्रवी =
यति तत्र दिव्या दृष्ना २४ स्नत्रसिन्नपन्नमेम मन्वंतरे तपसा मुखस्य हो भातीति विघ्नं कि ते २५ मुनयो मुनि श्रेष्ठयि तं जज्ञ
सलोक मतिप्रियमत्वं च लोभः मरत्रः २६ तदा प्रमयरश्च बुद्ध्वा पुर्ववा विनिःन नीये नान्वयः पुण्यैर्युमै लेना सिद्धांति

एवं तपःस्वाध्यायपरो वर्षाणामयुतायुते । आराधयन् हृषीकेशं जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥ ११ ॥ ब्रह्मा =
भृगुर्भवो रस्तो ब्रह्मपुत्रा ह्यपारे ऽस्वपिलभत्ता मुनिर्नैस्मान विस्मिताः ॥ १२ ॥ स्पर्श ह्र
तधरस्तपःस्वाध्यायसंयमैः । रध्यावधो तत्र जेयो गीध्वस्तक्लेशो महात्मना ॥ १३ ॥ तस्यैवं युंजतश्चि
या॰४ त्तमहायोगेन योगिनः । व्यतीयुर्महान्कालो मन्वन्तरषडात्मकः ॥ १४ ॥ तत्पुरंदरो ज्ञात्वा समेसि =मा॰
न्किल्मोऽन्तरे तपो विशंकितो ब्रह्मत्वारेभे नद्विघातनं ॥ १५ ॥ गंधर्वाप्सरसः कामं वसंतमलयानि
लौ मुनये प्रेषयामास रजस्तोकमदौ तथा ॥ १६ ॥ ते वै तदाश्रमं जग्मुर्हिमाद्रेः पार्श्व उत्तरे । पुष्पभ
द्रानदी यत्र चित्राख्या च शिलाविभो ॥ १७ ॥ तदाश्रमपदं पुण्यं पुण्यद्रुमलताचितं । पुण्यद्विजकु
लाकीर्णं पुण्यामलजलाशयं ॥ १८ ॥ मत्तभ्रमरसंकीर्णं मत्तकोकिलकूजितं । मत्तबर्हिनटाटो
पं मत्तद्विजकुलाकुलं ॥ १९ ॥ वायुः प्रविष्ट आदाय हिमनिर्झरशीकरान् । सुमनोभिः परि =
ष्वक्तो ववावुत्तंभयन्स्मरं ॥ २० ॥ ते पुण्यद्विजानां मीर्णं कुलैः संकीर्णं पुण्यामलजलाशयमस्मि ८
न् २८ मत्तभ्रमरैर्णां संगीतं यस्मिन् मत्तकोकिलानां कूजितं यस्मिन् मत्तबर्हिणां एव नटाटोपमाटोपः संभ्रमो
यस्मिन् मत्तद्विजानां पक्षिणां कुलैराकुलं व्याप्तं १९ एवंभूतं तदाश्रमपदं प्रविष्टः सन् वायुः मलयानिलः
ववौ प्रससार उत्तंभयन् उद्दीपयन् तत्र वसंते पुष्पवेशान्नादौ हिमनिर्झरशीकरान् शेत्यं पुष्पपरिष्वंगात् सौगंध्यं कि

मा०भा० उद्यच्चंद्रेयपरिमिसलतनिशावक्त्रैरजनीमुखेपश्चिमनः प्रवालस्तवकानामालयः कोणपोमेसुतैः गुणनिविष्टैः सः पद्म
ह्री०टी० क्लियंतीतिगोपाद्रुमालताकानेषाजाले समरैः अन्विष्यमानश्च २१ तत्रागीतवादित्रयूथकैः गायकादि
२३ समुदायिभिः गंधर्वैरन्वीयमानः आत्तस्त्रियोपसरसतामोऽयूथपतिः आत्तचापमिषुर्येन सस्मरः स्म

उद्यच्चंद्रनिशावक्त्रैः प्रवालस्तवकालिभिः गोपद्रुमलताजालैस्तत्रासीत्कुसुमाकरः
२१ अन्वीयमानो गंधर्वैर्गीतवादित्रयूथकैः अदृश्यतात्तचापेषुः स्वःस्त्रीयूथपतिः
स्मरः २२ हुत्वाग्निं समुपासीनं ददृशुः शक्रकिंकराः मीलिताक्षं दुराधर्षं मूर्तिमंतमिवानलं
२३ ननृतुस्तस्य पुरतः स्त्रियोऽथो गायका जगुः मंदचारुवीणापणवादिवाद्यैर्मनोरम
२४ संदधेऽस्त्रं स्वधनुषि कामः पंचमुखं तदा मधुर्मनो रजस्तोकं इंद्रभृत्या व्यकंपयन् २५
क्रीडंत्याः पुंजिकस्थल्याः कंदुकैः स्तनगौरवात् भृशमुद्विग्नमध्यायाः केशविस्रंसितस्र
जः २६ इतस्ततो भ्रमद्दृष्टेश्चलंत्या अनु कंदुकं वायुर्जहार तद्वासः सूक्ष्मं त्रुटितमेखलं २७ त
स्य मपकुर्वतो मुनेस्तत्तेजसा मुने दह्यमाना निववृतुः प्रबोध्याहिमिवार्भकाः २८ विससृजे
तनेरावामामत्वातत्वजितस्मरः सर्वेनत्राभवन्मोघमनीशस्य यथोद्यमः २९ इतीडमनुचरे
द्रस्मन्धर्षितोपि महामुनिः यत्राग्नेरदहन्मानं भावेन न तच्चित्रं महत्सुहि ३० दृष्ट्वा निस्तेजसं
कामं सगणं भगवान् स्वराट् श्रुत्वानुभावं ब्रह्मर्षेर्विस्मयं समगात्परम् ३१
नेत्राद्दृश्यन् ३२ इत्यर्थ
यमुनिभवितुमशक्यं ३३ शेषस्पामोहनसंदीपनतापनो न्मादना स्यानिपंच मुख्यानि यस्य स्मरमनः संदधे तदेवमा
धुर्वसंतः रजस्तोकं स्वपुत्रं भावं इत्यर्थः इंद्रभृत्याः तस्यमनोवाकपयन् २४ किंचवायुर्मेनयानिलं पुंजिक
स्थल्याः तत्र स्वभावसाधनहार २७ सर्वेगतमाकमतत्रतोसिन्मोधयथाश्रनीशस्यानिरं यस्य २८ मुनेरपकुर्वतः
शमः
२३

नरनारायणाख्योहरिः तावनुवर्णी पतिरुह्यौ ३२ गौरवर्णः श्यामेजिनवल्कलं चीवरं ययोस्तौ पवित्रेपाणौ ययो
स्तौ त्रिवृत् त्रिगुणं नवतंतुकं मितिवा रिव हिहि. पद्ममाला मिप्यादीन वतंत्यादिमयं ३४ वेदं च दर्भमुष्टिं किंच
साक्षात्तप एवतौ तत्रहेतुः तपत्तडिद्वर्णो दीप्यमानतडित्संकाशं यस्पिशंगरोचिःतेन रूपिणोमूर्तिमंतौ ना

तस्यैवं युञ्जतश्चित्तं तपःस्वाध्यायसंयमैः। अनुग्रहायाविरासीन्नरनारायणो हरिः ३२
तौ शुक्लकृष्णौ नवकञ्जलोचनौ चतुर्भुजौ रौरववल्कलाम्बरौ। पवित्रपाणी उपवीतकं
त्रिवृत्कमण्डलुं दण्डमृजुं च वैणवं ३३ पद्माक्षमालामुत जन्तुमार्जनं वेदं च साक्षात्तप एव
रूपिणौ। तपत्तडिद्वर्णपिशङ्गरोचिषा प्रांशू दधानौ विबुधर्षभार्चितौ ३४ ते वै भगवतो रूपे नर
नारायणावृषी। दृष्ट्वोत्थायादरेणोच्चैर्ननामाङ्गेन दण्डवत् ३५ स तत्सन्दर्शनानन्दनिर्वृता
त्मेन्द्रियाशयः। हृष्टरोमाश्रुपूर्णाक्षो न सेहे तावुदीक्षितुं ३६ उत्थाय प्राञ्जलिः प्रह्व औत्सुक्या
दाश्लिषन्निव। नमो नम इतीशानौ बभाषे गद्गदाक्षरः ३७ तयोरासनमादाय पादयोरवनि
ज्य च। अर्हणेनानुलेपेन धूपमाल्यैरपूजयत् ३८ सुखमासनमासीनौ प्रसादाभिमु
खौ मुनिः। पुनरानम्य पादाभ्यां गरिष्ठाविदमब्रवीत् ३९ ॥

हे भो ज्ञो धुकम् ति भ्यां मयोमयत्वेन मृक्का
शमानाविरुपर्यः प्रांजल उन्नतो ३७ उ देवमहता आदरेण ३५ तयोः संदर्शने नय आनंदस्तेन निवृता उपशा
ता आत्मेंद्रियाशया देहेंद्रियमनांसि यस्य सः न सेहे नाशक्नोत् ३६ आश्लिषन्नालिंगयन्निव ३७ पादयोर
वनिज्य पादौ प्रक्षाल्य अर्हणेन पूजया ६० पादाभ्यामप्यगरिष्ठौ प्रणतमौनो प्रति अतयाभिनस्तास्यैवप्र
हमादि प्रवर्तकत्वात् आत्मनस्त्वमुनेर्विस्वांतं यं पश्यन्नाह किमिति ६२ ॥ रामायनमः ॥ राम

मा॰ म॰ हेविभोनवसांकि महेवर्णोपेक यं स्तोति यद्येमत्वंपेवोरीरितः प्रेरितोसुः प्राणाः संस्पंदते प्रवर्तंते तमसुमनुचवा
टी॰ टी॰ गारय: स्पंदेति अत्र हेतु: वै अन्वय व्यतिरेका भ्यां प्रोक्तौ तस्य प्रेरणा त्वमित्यादि द्वाभ्यां निम्पन्न तत्वसिद्धमित्यर्थः न के
२६ वले प्राणः [illegible] नो अनुभ तो किंमु अत्र उपपत्तेः सोऽयं सूत्र: स्वरूपममापि मयैव एवं यद्यपि न को चिदपि कस्यापि।
[illegible] अत्र यद्यपि दारुयंत्रवत् त्वत्प्रेरितेरपि वागादिभिर्भजामी पुंसो भावबंधुः आत्मबंधुरसि तनुपित्रा।
दिवदेहमात्रबंधु. अहो किं पालनमात्र [illegible] नतु कथ मा वा या मा रिप्रवर्तकोध मंषु जत्वा ताव यो रिति च नत्रा।
हे ९२ हे भगवन् भावतस्त्वं स्मेमस्तौ त्रिलोक्याः सोमायया त्वना यतायविरमायदुः [illegible] स्पेमन्तुजितस्मे।

श्री मार्कंडेय उवाच किं वर्णयेन तव विभो यदुदीरितो सुः संस्पंदते तमनु वाङ्मन इंद्रियाणि।
स्पंदंति वै तनुभृतामजशर्वयोश्च स्वस्याप्यथापि भजतामसि भावबंधुः ९२ मूर्ती इमे भगव
तो भगवंस्त्रिलोक्याः क्षेमाय तापविरमाय च मृत्युजित्ये नाना बिभर्ष्यवितुमन्यतनूर्यथेदं
सृष्ट्वा पुनर्ग्रससि सर्वमिवोर्णनाभिः ९३ तस्यावितुः स्थिरचरेशितुरंघ्रिमूलं यत्स्थं नक
र्मगुणकालरुजः स्पृशंति यद्वै स्तुवंति निनमंति यजंत्यभीक्ष्णं ध्यायंति वेदहृदया मुनयस्तदा

साप च न तु त्वं कस्याप्यि [illegible] स्यर्थः अत्र हेतुः तं नः यथेदं विश्वं मदितुं अन्यास्तनूर्मत्स्यकूर्मादिलक्षणा नाना
नेकप्रकारा विभर्षि तद्वत् नकेवलं पालनादिमात्रेतवार्थः किंतु सृष्ट्वा [illegible] इत्याह सृष्ट्वेति तत्राप्यन्यानि
रपेक्षत्वे दृष्टांतः ऊर्णनाभिरिवेति ९३ यस्मादेवं भूतस्त्वं तस्मात्तवांघ्रिमूलं भजामीत्याह तस्यावितुः पाल
कस्य स्थावर जंगमानामीशितुः तो [illegible] स्यानुषंगः कथं भूतमंघ्रिमूलं यत्स्थं यत्रस्थितं कर्मगुणकालानां र।
जो मरणं अन्ये च एते न स्पृशंति रुजः इति पाठः यतो वेदो हृदये येषां ते वेदतात्पर्यविदो मुनयः य।
देवस्तुवंति नितरां नमंति तस्मात् श्रेयेणवं स्तवनादि कुर्वंति ९४ ॥ रामायनमः ॥ रामः
२८

एतोऽन्यः पुरुषार्थो नास्तीत्याह नान्यमिति अंघ्र्युपनयात्कामिच्छरणात् अपवर्गमूर्तेः अन्यत्क्षेमं न विद्मः परितः सर्वतः भियो लो
केषु भीर्यस्य तस्य जनस्य तत्रैवाह द्विपरार्धं धिष्ण्यं स्थानं यस्य सः ब्रह्मापि ते कालस्वरूपात् बिभेति तत्कृतानां तत्कालादुत्पन्नानां
भौतिकानां किमुत वक्तव्यमित्यर्थः भौतिकानां प्राणिनां भयमिति ४१ यस्मादेवं तस्मात्तव पादमूलं भ
जामि कथंभूतस्य ऋतधियः सत्यज्ञानस्वरूपस्य हित्वा सत्यादीनि तस्य यस्मिन्नात्मानं ब्रह्मेति अतः का
रणात्परस्य किं कृत्वा आत्मच्छदि आत्मावरकं अपार्थं च निष्कृत्य ४२ असच्चतुष्टमन्त्यं च नश्वरं दृश्यं देहादि हित्वा
देहादि भजतां त्यक्त्वा अमत्र्यसत्त्वं अभिज्ञमात्रं न्यासमसत्यं किं त्वा ममाज्ञं नन तत एकाग्रस्थस्य ते न

नान्यं तवांघ्र्युपनयादपवर्गमूर्तेः क्षेमं जनस्य परितोभिय ईश विद्मः ब्रह्मा बिभेत्यलमतो द्वि
परार्धधिष्ण्यः कालस्य ते किमुत तत्कृतभौतिकानां ४३ तद्वै भजाम्यृतधियस्तव पादमू
लं हित्वेदमात्मच्छदि चात्मगुरोः परस्य देहाद्यपार्थमसदन्त्यमभिज्ञमात्रं विन्देत ते तर्हि सर्वमनी
षितार्थं ४४ सत्त्वं रजस्तम इतीश तवात्मबन्धो मायामयाः स्थितिलयोदयहेतवोऽस्य लीलाधृ
ता यदपि सत्त्वमयी प्रशान्त्यै नान्ये नृणां व्यसनमोहभियश्च याभ्यां ४५ तस्मात्तवेह भगवन्नथ
तावकानां शुक्लां तनुं स्वदयितां कुशला भजन्ति यत्सात्वताः पुरुषरूपमुशन्ति सत्त्वं लोको य
तोऽभयमुतात्मसुखं न चान्यत् ४६ ॥

अपवर्गोऽपि भवतु मद्भजनेन कस्तात्तर्हि त्वन्यभजनं कार्यमेवेत्याशङ्क्य
तर्हीति यदि त्वां भजति पुरुषः तर्हि ते त्वत्त एव सर्वमनीषितमर्थं विन्देत न नु ब्रह्मेशरुद्रादयोऽपि ममैव मूर्तयः अतो मामेवं
किं मन्वते नाद्रियसे तत्राह सत्त्वमिति ४५ यद्यपि ममैव एतत्तव मायया ता एता लीला सत्त्वमेव प्रशान्तये तथापि सत्त्व
मय्येव प्रशान्त्यै नान्ये न तु नान्ये रजस्तमसी प्रशान्त्या भावमात्रमन्यभजने किं त्विति चाकिं चिरन्याभ्यां भजेद्दिष्टानांव्य
सनेति तर्हि चरस्ततोऽभिदृष्टयति तस्मादिति ४६ हे भगवन् तव शुक्लां तनुं श्रीनारायणाख्यां अथ तावकानां
च शुक्लां तनुं नरादय याद्यस्मात् सात्वताः सत्त्वमेव पुरुषस्य धीश्वरस्य रूपमुशन्ति मन्यन्ते न त्वन्यत् रजस्तमः ।

भा०टी०
द्वा०टी०
२५

१ अतस्तं प्रणमति तस्मै नम इति तं साक्षात्प्रत्यक्षं संयतगिरे नियतवाचे अथ च निगमेश्वराय वेदप्रवर्तकाय यद्वे दार्थं सम्प्रदायप्रवर्तनेनैव तं वदन् सोऽनियमिति ४७ कुतर्केन्द्रियमार्गैर्भ्रमद्धीः वितथाक्षपथैः पुमान् स्वेन्द्रियादिषु निवेशनं सन्तमपि यं त्वां न वेद तत्र हेतुः तन्माययावृतमतिः स उ एव साक्षादाद्यः आत्मा निमित्तमिति स उ सोपि आद्यः स एव पद्मजातेव आदिगुरोस्तव वेदमुपसाद्य प्राप्य तं त्वां स्तौति वेद ४८ वेदेनैवं त्वज्ञानमित्युपपादयन्नाह यद्दर्शनमिति यस्य तव दर्शनं निगमं भवति कथम्भूत

तस्मै नमो भगवते पुरुषाय भूम्ने विश्वाय विश्वगुरवे परदेवतायै नारायणाय ऋषये च नरोत्तमाय हंसाय संयतगिरे निगमेश्वराय ४७ यं वै न वेद वितथाक्षपथैर्भ्रमद्धीः सन्तं स्वखेष्वसुषु हृद्यपि दृक्पथेषु तन्माययावृतमतिः स उ एव साक्षादाद्यस्तवाखिलगुरोरुपसाद्य वेदं ४९ यद्दर्शनं निगम आत्मरहःप्रकाशं मुह्यन्ति यत्र कवयोऽजपरा यतन्तः तं सर्ववादविषयप्रतिरूपशीलं वन्दे महापुरुषमात्मनिगूढबोधं ५१ इति श्रीभागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धेऽष्टमोऽध्यायः ८ सूत उवाच संस्तुतो भगवानित्थं मार्कण्डेयेन धीमता नारायणो नरसखः प्रीत आह भृगूद्वहं १ ॥

आत्मनस्तवरहस्यप्रकाशकं अन्यथा दुर्ज्ञेयतामाह अजपराब्रह्मादयः कवयोपि सांख्ययोगादिशिरियतन्तः यत्र त्वयि मुह्यन्ति कुतस्त्यत आह सर्वेषां सांख्यादिवादानां विषयाभेदाः स्वस्वेषां प्रतिरूपं मतत्वं तस्य शीलं स्वभावो यस्य तं कर्तन आत्मना देहादिसंधानेन निगूढो बोधो यस्य तं एवंभूतं महापुरुषं त्वां वंदे ५१ इति श्रीद्वादशस्कंधटीकायामष्टमः ८ नवमे भगवन्मायादिदृक्षोर्दर्शि

ध्या नेमुञ्ज मायाशिशोस्तं त्यौ च मुनेर्निर्वेशनिर्गमे भगवतः परितोषपूर्वकं तद्येप्सितवरदानं कथ्यते तु मा

स्वात्मसमाधिना चिरेकाग्रेण तपसे परितुष्टः । स्वेतिवसुव सुनसर्वदेवाभिप्रायेणावरदेशादित्येकवचनहृ पोरेका
भिप्रायेणप्रतीच्छ मद्दाण ३ वरसाधारयतां त्वया जितं दुर्लकसंदर्शन ममतुवराकास्ता नास्ती त्यादि ४ यस्यतव।
श्रीमत्पदोऽज्वदर्शनमनसापि गदितां ज्ञायमानां तामप्यजादयो भवति समवाप्नेत्यगोचरोजातोऽस्तिकिम।
न परं वरे णेत्यर्थ ५ इत्येद्रम्भिकामिलोकपाले ब्रह्मादिभिः सहितोयलोकं जनं सहितदासनिवसतुनिभे

स्व श्रीभगवानुवाच भो भो ब्रह्मर्षिवर्या सिसिद्धः स्वात्मसमाधिना मयि भक्त्यानपायिन्यातप स्वाध्यायस
द्वर यमैः २ वयंतेपरितुष्टाः स्नात्वद्दूतेनवयेया वरयतीच्छमदतेवरदेशादभीप्सित ३ अथधिरुवाच।
जितेनं देववरेवेश अयम्भार्जितसाधुनं वरेणेत्तावतात्वनो यद्रावांस्मनद्दृश्यन ४ ग. हीस्याजादयोय
स्यक्ष्मीमत्पादाज्वदर्शनमनसापि गयत्नेः मनस्यवाप्नोत्यगोचर अथाप्यत्रजयत्रास्तपुराणे
कश्विरवामगो द्वत्येमायायुपालोकः सपालोकेरसद्दुतः ६ स. तउवाच इतीडितोचिंतःका
मम श्रिताभगवान्मुने न वेतिसस्मयन्प्राग इत्योममभीष्वरे ७ नमेवचितमज्ञेयम. श्वि. स्वा
ही८ श्रमणोवस मस्नरुपकं सीमायुभज्ञायुवियरामस ८ धायन्सर्वत्रचहरेभाग्यकृयेरयन
यत् कस्विरजोविसस्मार पोप्रसरसंप्लुतं ९ तस्यैकदाम्राज्यिता. पुण्यभद्रातटेमुनेउ
पासीन स्य संध्याया वृत्रस्न्वायुरभन्महान् १० नचर्डशब्द. समुदीरयतवलाहका अत्यवभव
न्कराला अक्षस्थविष्टम मुमचुस्तडिद्धि स्वननडेवेरपिवर्षधारा ११ ॥
२ यथेति ६ तथेतिक्रम
सीतिसईश्वर स्मयन्प्रागान्मयाह्लोस्याविविप्रोषणा ७ नमेवार्षमायादर्शनुमार्कू पस्मयारिमतिसु ८ आश्वदू
भ्येमंनोमयिदेव्ये कश्चित्कराचित्प्रेमप्रसरसंप्लुत प्रेमोद्रेकप्राप्त मायादर्शनमार १० तदावायुमत्तवलाहका
मेघा अभवन्नाविर्भावभव्यु नेचतडिद्धिः सहिताउच्चैः स्वनतोगर्जन्तं अस्तोरयाागनहृदयाविद्धासृमिनोवर्ष।
धाराममचु ११ ॥ राम ॥ ॥ राम ॥

भा०रा०
दा०टी०
२६

चतुर्दिक्षु वर्तमाना समुद्राः समीरवेगेनोर्मयः सिन्धवः समस्फुरन् उद्यान्तः क्षोभयुक्ता महाभयङ्करा वाग्मीघोषेण गम्भीरघोषाः येषु तेच १२ आत्मना सहजरायुजादि चतुर्विधजन्तून् वेगेन क्षोभयन्तः पीतवीच्यः साधनजलाः लुनावीरा मुनिसम। अतनुभयप्रापकं नोपलापिताः शुद्धिः कर्षमतामिति युक्तिः स्मृतिकोलाहलः यामि स्वरे ऊर्ध्वं प्रस्तरैः पतिम्भि वायु मिश्रितिशोभ शतकूदामिकविद्युद्भिः दीर्घमार्गं करीनुसारेण २३ प्रभञ्जनेन संपीडितप्रकम्पितवारउदकयोः

ततोऽत्यद्भुतस्थलैश्चतु समुद्राः समन्ततः स्थानस्थमागमन् समीरवेगेनोर्मिभिः स्फुरन्तस्ते महाभयावर्त गम्भीरघोषाः २२ अन्तर्वेरिक्रान्तिः विद्युद्भिः स्वरैः शतकूराभिः पतन्ति जगत् चतुर्विधवीचयः सहालम्नामुनिः क्षोभासुतास्ताः विमलाः समचूरसन् २३ तस्येव महीम् समङ्कुभिर्भूभृताः प्रभञ्जनाद्धिहि तवामहार्णव आपूर्णमानावरपद्विरवैः स्तोमयधाङ्गी पर्वतोदिभिः मम २४ मत्स्यादिस्वरम दिवसमभयान्तेन ज्ञातमापत्तीः सहदितिभिरास्तत सागराम्बोधीरतो महामुनिः विग्रामाति स्थितिक्रमः अत्रैधवत् २५ कचिद्वलोमहावेगेन स्वलिताः दिन कचिन् यातोभिर्मत्स्यमेकरा पितम्बयमन्योन्य घातिभिः २६ कचित्क्रोधकः कचिन्नाहकः कचिद्ध्वकः कचिद्गृहं कचित्तम् तुमवातोऽभिः धातिभि लुलाईते २७ अयुतायुतवर्षाणां सहस्राणां शताविच अतीतपूर्वमतसम्भवविस्मयावृतस्तस्य तस्य स्तवशोभिते न २८ सकराचिद्भमस्ते हिमनिष्पिता ककुभिः श्रितः सर्वोधयान्तद्दृशोकत्वयं स्तवशोभिते २९ प्रागुत्तरस्याशास्वायातमन्यविस्तृशोभिताः शयानवर्णोपुच्छके व्रस्मनेप्रमयातम ३० ॥

स स्वयमात कारयासम समस्त ३१ सत्वानीस्ते समुत्पत्तिः स्थाणीनां सहिते सर्वेषां देवस्थापितं सहित भगवान् ३२ अ ज्योतिर्भानातिः सोऽहमजरा विद्युत्प्रविक्षोभ्य ३४ परिक्रमेणाक्षित व्यासद्भावमर्थः स्वयमस्थायम्यमस्त ३५ अ न्योन्यघातिभिस्तद्वत्सागायपरस्परयुध्यादि ३६ विस्मयमापन्नामासन्मतिसन्नयाद्भुतावानिस्त्यर्थ ३७ ककुदि राम ॥ उत्पन्नप्रेरितोऽन्योन्यमोधयोनको मलवत् ३८ तस्मैशानात् श्रुत्वा शिशुमयि ३० । रामायनम । राम
२६

श्रीमद्हस्तपद्मपंकजयस्यतत् कबुग्रीवायस्यतत् महोरस्क विशालवक्षसमुन्नासश्रोभनानासायस्य तत् सुन्दरभ्रूभोयस्यतत् २१ श्वासेजेन कंपमानालकातेराभातश्रोभितकंबुवत् अवलपेग्रीवायो कर्णात् यो ... विद्रुमतुल्याधरभासा ... मुधाकल्पस्मितं यस्यतत् २२ पद्मगर्भवदरुणस्य कलकापांग योगेन भाभीयस्यतत् हृद्याहासीयस्मिन्नतद्वलोकनयस्यतत् श्वासेजनअचलनयावलयस्मिन् ... रेखात्रयं सविन्नाचचलानिम्नागम्भीरानाभिर्यस्मिन्नतद्दलवत् अश्वत्थपत्रसदृशमुदरं यस्यतत् २३ चार्वंगुलयो

महामरकतश्यामश्रीमद्हनयपंकज कबुग्रीवमहोरस्क सुनाससुन्दरभ्रूव २१ श्वासेजदलका भालंकंबुश्रीकर्णराजिमे विद्रुमाधरभासेष्ठ ... सुधास्मित २२ पद्मगर्भारुणापांग हृद्यहासावलोकन श्वासेजदलितसविन्दनिम्ननाभिदलोदर २३ चार्वंगुलिभ्यां पाणिभ्यामुन्नीय चरणाम्बुजे मुरलिनिधायविन्यस्य पतंतीस्तविस्मित २४ नद्दशानाद्दीतपरिष्फुरमोष्ठप्रोक्षकृत्क्षे लत्पक्ष्मविलोचनांबुजे प्रहस्परोमांचितभावशंकित प्रपद्यपुरस्तप्रसारवाल्लके २५ तावत्ति शोर्णश्वासितेनभागेव सोऽतःशरीरमर्थकोपयाविशत् तत्रापदर्शयत्समचक्षकंतश्शोषयो पुरामुरस्तोविस्मित २६ स्वरोत्ससीभगरानामदिसागराहीयान्सवधाकंकुभं सुरासुरान् वा नानिदेशान्सरित पुराकरोन स्वरान्प्रजानाभिमवर्णोच तत्र २७ महीतिमं सोऽयमसाभिका न्यसौकालचयानानापुराकल्पकल्पान् यत्किंचिदनुदयवहमस्कारणादर्शाविश्वमस्त्रिवभा सितं २८

पंचात्ता अतुजनीयाकण्ठभयन पिवत् २४ हल्पक्ष्मचविलोचनांबुजे चपोस्ककृताविमानियस्यस अद्भुतभू वसन्याम्मन्यरूपतेन शंकित सन्नपिप्रपुर प्रससारसर्वायिपात २५ अर ३२नगराण्यात्र्प्रलयास्तुत्व्य स्तत्तविन्यस्तहस्ता चातीवविस्मित सन्नमन्यत २६ कंदसप्रोदर्शनेप्रपचयोत स्वाभ्युपादि नाकदर्भाः दिशः पुराणा आकराश्च स्वरान्कर्मकक्षामानप्रजान् लोकलान् आत्मानसावान्नामाय ... नित्यं २७ नानायुगानिकल्पाश्चकल्पयंति तैर्वाकल्पतइति तथातकालचसर्वपरमात्वत्वयवाभासितं

वत्सनौकेचवीस्यतस्य प्रमाणसुधातल्भितयुके नापागमिषीत्तोननिरीक्षित सन् ३० अथतत्कालकम्
धोस्तज्जपरिसक्तमूमथापसिनिहपारस्य कथमन्तनेनाम्याह्सधिष्ठित ३१ तावत्पारस्तुगत्ला भाल्सवेमे
घअस्येसत्यातहितोवभवततुहसवेकत्स्थिहस्यात अनीशोनिर्देव तेननिमिमाईज्ञकोडामयेति ३२ स
मतहितभगवतमनुवद सल्लिलेल्लोकसुस्वमाज्ञानिरोधापिनिग्रतहित सघस्तायममेणवयथापरवस्थित
इति ३३ इतिश्रीभागवतभावार्थदीपिकायानवमोध्यायः ९ इत्यमेशवक्राजस्यमनेनसुछोवरानरोत तेनम

हिमालयपुष्पवती चतानसीनिजाश्रमयत्रऋषी अपश्यत विश्वविपश्यत्सवमिताक्षि
शोधैवहिनिरस्तोन्यपतस्थपाधो २९ तस्मिन्पृथिव्या ककुदिभरदेवदचलत्तत्रजपुटेशया
न लोकचतव्यमसुधाममितेनरिपिनोवागेनिरेहतोऽत्र ३१ अथतत्कालवीतत्नेनाम्या
धिष्ठितहरि अभ्यपारतिमलिप्स परिवक्रुमधीतज तौवसभगवानमावाधोमापृशी
गृहाशय अंतर्दधेञ्चेसे सद्योपयेहातीशनैर्मिता तमन्वयदीघुश्यसल्लिलल्लोकसश्च
व निरोधापिसत्तमासोपित्वाश्रमेपवंवलिपत ३३ इतिश्रीभागवतेद्वादशस्कंधेनवम ९
सतउवाच सतावमनुमयेपनारायणोविनिर्मित वैभवंयोगमायायामत्सवशरणायया १ मार्क
डेयउवाच प्रपन्नोस्म्यघ्रिमूलंतेप्रपन्नाभयप्रदं यन्मायापिविबुधामुह्यंतिज्ञानकाशया २
तमेवानिभृतात्मानवृषेणादिवृषर्षभ अस्याश्रमे भगवान्कृपान्ददर्श सुमनोहरा ३ अथाभवतमम्यवि
बोस्याहिश्रासमभावयत यच्छेममगवानविप्रो निभृतान्मस्थियासत ४ निभृतोरुपद्यालौवालाषाये
मथापीव कुर्वस्यतपस साहान्नमिसिद्धिमिट्टेदीभवान् ५ ॥ कभोतिपीत्यासमाभाष्यसभाजयत् ज्ञान

काशयाज्ञानवत्सकाशामानयात्वहजनक्रियाविहासोधिपुरस्तवमायपाक्ता विनोदवमित्यहकारेणामुह्यतो त्यच
श्रीनारायणणाय स्वमायपादर्शनश्रातश्रीतिपित्तरयेनसात्सुयामासुनताहतमेवमित्याहित्ता २ निभृतात्मानेसमा
हितचित्तरुद्राणीभवान्या ३ निभृतामाआत्मेद्रियाप्राणादेहेद्रियमनोसि ४ निभृतनिश्चलमुरकस्मपवातस्य

आशिष अन्युरयत्लत्सा. उमुत्त्रिम अत्रेहेतु भक्तिमिति ६ सवशिष्याम सवादकं शिष्याम ७ सत्वनाग
मिलेहेतु ईशानःमि ८ रुद्रधियेन करणवत्तयोयेनम ९ नकेवलत्वहिरेवान्मन्यपिप्राप्तशिवविद्य
विस्मित कथप्राप्तसहसाध्ककस्मादेवहृदि भोनकथमलताः इत्यिशगाजदाधारयतीमितप्यातत्रोपपद्यते।

श्रीशिवउवाच नैवेद्यमन्याशिषःकाधिवुसार्विमोक्षमप्युत भक्तियरामगवनिलभ्यवा
२२ मुपेक्षये ६ अयापिसंवदिद्यामोभवान्मेनेनसाधुना अपहितपरमोलाभोनेदरणमा
धुतमागम ७ सूतउवाच इत्युक्त्वानमुपेयापभगवान्सात्वनागति ईशान सर्वाविद्
यानामीश्वर सर्वदेहिनां ८ तथाराजमनसात्वादीशयोजेगसत्मनो नवेदरुद्धीवतिरामानं ॥
विश्वमेवच ९ भगवान्नसंभित्रायमिशिशोयोगमायया अविशत्तद्गुहाकाशंवायुर्भिष्णहृमिवे २
श्वर १० आत्मनापिशिवप्रामतदिप्रिभाजटाधर अत्तदशभुजपंचमुद्युतमिवभास्कर
११ व्याघ्रचर्मांबरमलधनुर्भिव्यसिचर्मभि अक्षमालाउमरुककपालपरशुसह १२ वि
भोगासहसामालेविवत्पाद्रदेविस्मित किमिदंकुतावेतिसमाधेर्विरतोमुनि १३ नेत्रेउन्मी
ल्यददृशेसगणासोमयागत रुद्रत्रिलोकैकगुरुं नमामशिरसामुनि १४ तस्मैसपर्यामदधा
त्सगणायसहोमया स्वागतासनपाद्यार्घ्यगंधपुष्पधूपदीपकैः १५ आहचात्मानुभावेनपूर्ण
कामस्यतेविभो करवाम किमीशानयेनेदंनिर्वृतंजगत १६ नमःशिवायशान्तायसत्वाय
प्रमृडायच रजोजुषायघोरायनमस्तुभ्यंतमोजुषे १७ ॥

शिवायस्य ११ प्रत्स्याहेति. सह सत्माताडी
मिव्याभिन्यत्वय. अक्षमालादीनांहेकंविस्मयप्येक.वहिर्दर्शनमाह १३ सोमया उमया सहागत रुद्रं ददृशे
१६ नतोनननामके देवैरचोत्रके स्थाह १५ पूर्णकामस्य मन किं येनत्वयाजगन्निर्वृतं भवतीति निर्गुणत्वेन त्रिगु
णात्वेन त्रिगुणात्वेन च नमस्करोति नमः न्ति १७ नम शिवाय निर्गुणाय सत्वाय सत्वाधिष्ठात्रे म

भा०टी०
द्वा०टी०
२८

नोसमतः त्र्यो ब्रह्म विस्मये वस्त्राः मतये भ्रेतेवपं १९ स्वरलानां हिनो भवन्तीवै तस्मभिः किं यमेन त्वनुग्रहः जगह
दत्वाद्भुवतां मिति त्राप्तस्मान्नेतो ति ब्रह्मणा भ्योविहे तप्रमाधवः सराचारा पूता मत्सरादिवर्जिताः सिः सगुन स्के
मा: ११ नकेवलतानां केवलानुवादे परम्प्तिहेत्वे तस्माह २० अत्यवापि अस्माग्रामी स्वस्तेन पर्यवसितवा
स्माद्वै विस्मानयुद्गमानद्धि महि गजोम २२ ब्रह्मणोत्याप्रह्मणाने आत्मसमाधानीचितैकाग्रमतपः आलोचन

पवित्रसुः पुण्यांतात्मा प्रहृष्टसमनाः महान् १८
सूत उवाच एवं स्तुतः सभगवान्महादेवः सतां गतिः समीवरशीनृपं प्रामन्योतिदेवमन १९ श्री
श्रीशिव उवाच वदराजो महानः कामेश्वरेशवजवप्रयः समाप्तिनिवेशाः समदर्शिनः २० सलो
ह्याः साधवः शांताः निःसंगा मद्भक्ताः एकांतभक्ता मम सा हरिरीश्वरः २१ नतेभ्य अर्चने
कालेन फलत्वाद्येन चैनमुपासते अह भगवान्ब्रह्मा स्वयं च हरिरीश्वरः २२ नतेभ्य अस्य योनि
चमिसमाव्रतमिव नत्ते आत्मनः जनस्थापितत्त्व मत्वेयमीमहि नस्वयम्यानि नीर्णानि
वारिमयानि कालेन अव्ययस्य ब्राह्मणोत्प्राप्तमस्माको यः २३ ब्राह्मणोत्योनमस्ये मोघसद्रूप
त्र्यीमयं विभ्रत्यात्मसमाधानातपः स्वाध्यायसंयमैः २४ एवं वदामहे शिना दृप्यमहापात
किनोपिवः श्रद्धिं नस्याज्ञयापि किमुमं भाषणादिभिः २५ सूत उवाच इति चंद्र
ललामस्य धर्मगुह्योपवृंहितं वचोमृतायनमृषिर्नातृप्यत्कर्णयोः पिवन् २६ सचिरमा
ययाविष्णोर्भ्रामितः कर्शितो भृशं शिववागमृतध्वस्तक्लेशपुंज स्तमब्रवीत २७ अ
हो ईश्वर चेष्टयं दुर्विभाव्या शरीरिणां यन्नमंतीशितव्यानि स्तुवंति जगदीश्वराः २८

स्वाध्यायः अध्ययनं संयमः वामादिनियमस्तैः २५ किं च अस्माकं इत्यादि चंद्रो ललामो भूषणं यस्य तस्य धर्मरह
स्ययुक्तमप्यतस्य दर्शनं करणाभ्यां पिबन्नातृप्यत २६ मायया मितिनाम्यतक र्शितो रमनायन शितावान्वयः २७ शिव
वस्य वाग्वाक्यं तेन ध्वस्तः क्लेशपुंजः यस्य सः २८ दुर्विभाव्या दुर्ज्ञेया भवितर्कोपायद्वाया ईशितव्यानि स्तवनि रामः
२८

अपयशो लोकसंग्रहमात्रमेतदित्याह ३० प्रवक्ताऽपि स्वयं देहिनां धर्ममाचरंति नत्वेवं स्वभावतिरस्कारकं क=
र्ममयाक्रियते तत्राह नेति ३१ एतावता लोकसंग्रहमात्रेणाने नमनादिभिः कथंभूतैः स्वमायामयैः तिर्यग्भिः
भगवतो मायिनस्तत्वानुभावो नदुष्येतयत· प्रसिद्धस्य मायिनः कुहकं कपटं यथा नश्येतानिनमनादिभिः स्वतत्वस्य
यथा कुहकेनानुभावो नदुष्येत्तेन तद्वत् प्रदुष्येतेति पाठे नकारस्यानुषंगः इत्यतः मायाचेष्टितं प्रपंचपतिस्व

धर्मं ग्राहयितुं प्रायः प्रवक्तापि स्वदेहिनां । आचरंस्यनुमोदंते क्रियमाणं स्तुवंति च ३० नैतावता
भगवतः स्वमायामयवृत्तिभिः नदुष्येतानुभावस्तैर्मायिनः कुहकं यथा ३१ स एव देहमनसावि =
श्वमात्मनानुप्रविश्य यः गुणैः कुर्वंदुरभालिकमिव स्वप्नद्रक्यथा ३२ तस्मिन्नमो भगवते त्रि।
गुणाय गुणात्मने केवलायाद्वितीयाय गुरवे ब्रह्ममूर्तये ३३ कं वृणे नु परं भूमन्वरं त्वद्वर
दर्शनात् यद्दर्शनात्पूर्णकामः सत्यकामः पुमान्भवेत् ३४ वरमेकं वृणेऽथापि पूर्णात्कामाभि
वर्षणात् भगवत्यच्युतां भक्तिं तत्परेषु तथा त्वयि ३५ सूत उवाच इत्यर्चितोभिष्टुतश्च मुनि
ना सूक्तया गिरा तमाह भगवाञ्छार्वः शर्वया चाभिनंदितः ३६ कामो महर्षे सर्वोऽयं भक्तिमांस्त्वम पं ४
धोक्षजे आकल्पान्ताद्यशः पुण्यमजरामरता तथा ३७ ज्ञानं त्रैकालिकं ब्रह्मन्विज्ञानं च । =
विरक्तिमत् ब्रह्मवर्चस्विनो भूयात्पुराणाचार्यतास्तु ते ३८ सूत उवाच एवं वरान्स मुनये दत्वा
गात्र्यंबक ईश्वरः देव्यै तत्कर्म कथयन्ननुभूतं पुरामुना ३९ ॥

इति ३२ स्वप्नदृग्गिमविद्याचेष्टितेद। [illegible]

यंतः त्रिगुणत्वेपि नजीववत्तदभिभूताय किंतु गुणानामात्मने नियंत्रे वरमेकं वृणेथापि इत्युक्तं तत्राह क
मिति ३३ वरं दर्शनेयत्सुतस्मात्स्वतः परे कं नु वरं वृणो यस्य तव दर्शनात् पूर्णकामः सर्वोमदस्सदोहरूपः सत्य [illegible]
कामः यत्संकल्पात्सर्वोभवेत् ३४ वरदामाप स्वपमेव प्रवृत्तः शर्वया चाभिनंदितो नु मोदितः सन्नाह ३६ [illegible]
कामोयं सर्वोपि अन्यच्च आयं यशः इत्यादि ब्रह्मवर्चस्विनस्ते भूयात् पुराणाचार्यता च पतस्त्वमधोक्षजे भ [illegible]

भा० टी०
द्वा० ११

नस्यकृत्स्नस्य आदि सम्भूमायापरानुभूतं भगवन्मायावैभवं तत्सुकथ्यम् ३९ अवाप्तो योगमहिमा येन सः ४०
तन्मार्कण्डेयस्य चरितं तेनानुभूतं च भगवन्मायावैभवं तेन वर्णितं ४१ ननु कथमयं सर्वलोकस्याप्यनुभव
स्यात् सप्तकल्पायुषं च वै दृश्यमाने विरुद्धमेवं तत्राह एतन्मार्कण्डेयेनानुभूतं मायावैभवं नाना कल्परूपं का-
दाचित्कमोहरूपमायासृष्टमेवास्य कस्मिंश्चित्कल्पे तु सर्वसाधारणमेतत् केचिदनादि बहुकालं आवर्तितं च युग-
सहस्रं दृश्यमानं पुनः परिवर्तितं प्रचक्षते केचित्तु नृणां संसृतिसर्गप्रलयादिलक्षणामात्मनो भगवतो।

सोऽप्यवाप्तमहायोगमहिमा भार्गवोत्तमः विचरत्यधुनाप्यद्धा हरावेकान्ततां गतः ४० अ-
नुवर्णितमेतत्ते मार्कण्डेयस्य धीमतः अनुभूतं भगवतो मायावैभवमद्भुतं ४१ एतत्केचिदवि-
द्वांसो मायासंसृतिमात्मनः अनाद्यावर्तितं नॄणां कादाचित्कं प्रचक्षते ४२ य एवमेत-
द्भृगुवर्यवर्णितं रथाङ्गपाणेरनुभावभावितं संश्रावयेत्संशृणुयादु तावुभौ तयोर्न कर्माश-
यसंसृतिर्भवेत् ४३ इति श्रीभागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे दशमोऽध्यायः १० शौनक
उवाच अथेममर्थं पृच्छामो भवन्तं बहुवित्तमं समस्ततन्त्रराद्धान्ते भवान्भागवततत्त्ववित् १

मायैवं अविद्वांसः विद्वांसस्तु मायाशिशोः स्वामी सोऽहं मायामात्मकृत्स्नतदुरो निर्गमप्रवेशनतः समाकस्त्वं तत्त्वं।
एतामनोऽनिवर्त्य अतो न विरोधः ४२ संश्रावयेत्संशृणुयादुतानुभौ तयोः कर्मवासनाकृता संसृ-
तिर्न भवेदिति ४३ इति श्रीधरस्वामिविरचितायां भावार्थदीपिकायां द्वादशे दशमः १० एकादशे तु पूजार्थं महापुरुषस्यांगविकृ-
तस्य चाख्या नंदितिमासं स्वरूपं च कथ्यते अथेममर्थं च पृच्छामो भागवततत्त्वं तत्र क्रियायोगं संगोपां

रामः
२९

या१ परिचर्यायामुपासनायां विषये केवलस्य वैलक्षण्येनान्यघनस्य अंगानि हृदयादीनि उपांगानि गरुडादीनि आयुधानि सुदर्शना =
दीनि आकल्पाः कौस्तुभादयः तेषां देहे यत्तदंगाकल्पं ते यथा कल्पयंति २ तन्नो वर्णयेति गुरूपदेशगम्य
त्वाच्छ्रद्धया बुभुत्सतां नमस्कारपूर्वकमाह ३ विभूतीर्विराडात्मदृष्टयाः अंगानि कल्पनासंपादितानि निर्दिशति तुभ्यं =
मेनावरण्यांकल्पं नीअग्नस्य वैराजरूपोस्य तुरं वक्तुं विराड्दिग्महमाह ४ प्रकृतिसूत्रमहदहंकारपंचतन्मा

तांत्रिकाः परिचर्यायां केवलस्य श्रियःपतेः अंगोपांगायुधाकल्पं कल्पयंति यथा च यैः
२ तन्नो वर्णय भद्रं ते क्रियायोगं बुभुत्सतां येन क्रियानैपुणेन मर्त्यो यायादमर्त्यतां ३ सू
तउवाच नमस्कृत्य गुरून्वक्ष्ये विभूतीर्वैष्णवीरपि याः प्रोक्ता वेदतंत्राभ्यामाचार्यैः पद्मजा
दिभिः ४ मायाद्यैर्नवभिस्तत्त्वैः सविकारमयो विराट् निर्मितो दृश्यते यत्र सचित्के भुवनत्र
यं ५ एतद्वै पौरुषं रूपं भूः पादौ द्यौः शिरो नभः नाभिः सूर्योक्षिणी नासे वायुः कर्णौ दिशः प्र
भो ६ प्रजापतिः प्रजननमपानो मृत्युरीशितुः तद्बाहवो लोकपाला मनश्चंद्रो भ्रुवौ
यमः ७ लज्जोत्तरोधरो लोभो दंता ज्योत्स्ना स्मयो भ्रमः रोमाणि भूरुहा भूम्नो मेघाः =
पुरुषमूर्धजाः यावानयं वै पुरुषो यावत्या संस्थया मितः तावानसावपि महापुरुषो १२
लोकसंस्थया ८ ॥

त्रैः नवभिस्तत्त्वैर्विकार एकादशेंद्रियाणि पंचभूतानि तैः षोडशात्मको विराट् सः
सिद्धो निर्मितः यत्र यस्मिन्सचित्के चेतनाधिष्ठिते भुवनत्रयं दृश्यते अनेनांगादिकल्पना सेत्स्यतीति दर्शितं ५
एतद्वै पुरुषं रूपं पुरुषस्य वैराजस्य रूपमेतस्य वैराजाधिष्ठितत्वात्तदभेदविवक्षया तस्य रूपमुच्यते अंगकल्प
नामाह भूः पादावित्यादि त्रिभिः भूरादयस्तु भावेनेभगवत्यारोपिभावनाविधीयते ६ प्रजननं मेढ्रं अपानः पा
युः ७ असुरूपमन्यस्यैवमस्त्यमित्याह यावानयं व्यष्टिपुरुषः स्वमानतः संस्थितस्तिसंस्थया ऽवयव

भा॰ग॰
द्वि॰टी॰
३०

रसयुगादीन्याह स्वात्मज्योतिः शुद्धजीव चैतन्यं भावयेन यानस्यकै मनुमस्य प्रभाताम वश्चीत्वं विभर्ति
१० त्रिवृत्स्वरं त्रिमात्रं धाव ११ पारमेष्ठ्यं ब्रह्मलोके १२ अव्याकृतं प्रधानं यत्र अधिष्ठितः सुधि
याय्यस्थितः तस्य मनमतेश्वर्यं सत्वं सत्वगुणाः १३ मुख्यतत्वं प्राणतत्वं प्राणो मुखेस्य धात्रास्य तेजः
स्वरं शौर्यं १४ आकृतीः क्रियाशक्तियुक्तं मनः अस्मरयस्याभिधौतिं बहिरभिमानं रूपं मयूरया ५

कोस्तुभव्यपदेशेन स्वात्मज्योतिर्बिभर्त्यजः तत्प्रभा व्यापिनी साक्षाद्वत्समुरसा विभुः १०
स्वमायां वनमालाख्यां नानागुणमयीं दधत् वासश्छन्दोमयं पीतं ब्रह्मसूत्रं त्रिवृत्स्वरं
११ विभर्ति सांख्यं योगं च देवो मकरकुण्डले मौलिं पदं पारमेष्ठ्यं सर्वलोकाभयंकरं १२
अव्याकृतमनन्ताख्यमासनं यदधिष्ठितः धर्मज्ञानादिभिर्युक्तं सत्वं पद्ममिहोच्यते १३
ओजः सहोबलयुतं मुख्यतत्वं गदां दधत् अपां तत्वं दरवरं तेजस्तत्वं सुदर्शनं १४ नभोनि
भं नभस्तत्वमसिं चर्मतमोमयं कालरूपं धनुः शार्ङ्गं तथा कर्ममयेषुधिं १५ इन्द्रियाणि श
रानाहुराकूतीरस्य स्यन्दनं तन्मात्राण्यस्याभिव्यक्तिं मुद्रयार्थक्रियात्मतां १६ मण्डलं दे
वयजनं दीक्षा संस्कार आत्मनः परिचर्या भगवत आत्मनो दुरितक्षयः १७ भगवान्भग
शब्दार्थं लीलाकमलमुद्वहन् धर्मं यशश्च भगवांश्चामरव्यजनेभजत् १८ आतपत्रं
तु वैकुण्ठं द्विजाधामाकुतोभयं त्रिवृद्वेदः सुपर्णाख्यो यज्ञं वहति पूरुषम् १९ ॥ स्या अपि कि यानम्।
तोवरस्कीरकर्पविभर्तिं नतन्मूर्त्यात्मया भाव्यो विद्युत्तेः मंडलं देवयजनं देवपूजाभूमिः सपर्मंडलत्वेन भा
वितव्यः परिचर्यातिभगवत आत्मापरिचर्यास्य सकलपापस्तपा यया भाव्यतो भावयेद्दि सार्थः १७ एवं मा
सनपद्मपुष्पं शिरादीनामेतत्स्य पस्तमाह भगवानिति भगवान्भगशब्दार्थं सो व्यापि देशाङ्कुल १८ द्वारमा
एकवचनानां वादः अकुतोभयं वैकुण्ठं धाम यस्य स्वस्य भजनं यद्वा वैकुण्ठस्य विशेषणं कुतोभयं यदा

रामः
३०

अनपायिनी हरेः शक्तिः तत्र हेतुः साक्षादात्मनः स्वस्वरूपमचिद्रूपत्वात्तस्यास्तस्मै राशिस्तस्यै. तेत्रम भि-
[illegible] ॥ २० ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] मन्त्रज्ञानेन [illegible]

अनपायिनी भगवती श्रीः साक्षादात्मनो हरेः । विष्वक्सेनस्तन्त्रमूर्तिर्विदितः पार्षदाधिपः ॥ २० ॥
नन्दादयोऽष्टौ द्वाःस्थास्ते गीर्णा माद्याह्वहरेर्गणाः । वासुदेवः संकर्षणः प्रद्युम्नः पुरुषः स्वयं । अनि
रुद्ध इति ब्रह्मन्मूर्तिव्यूहोऽभिधीयते ॥ २२ ॥ स विश्वस्तैजसः प्राज्ञस्तुरीय इति वृत्तिभिः । अर्थेन्द्रिया
शयज्ञानैर्भगवान्परिभाव्यते ॥ २३ ॥ अङ्गोपाङ्गायुधाकल्पैर्भगवांस्तच्चतुष्टयम् । बिभर्ति स्म चतुर्मू-
र्तिर्भगवान्हरिरीश्वरः ॥ २४ ॥ द्विजऋषभ स एष ब्रह्मयोनिः स्वयंदृक् स्वमहिमपरिपूर्णो माय-
या च स्वयैतत् । सृजति हरति पातीत्याख्ययानावृताक्षो विवृत इव निरुक्तस्तत्परैरात्मलभ्यः ॥

[illegible] ॥ २३ ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ २४ ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ २५ ॥ श्रीमः

क्र.मस्य मस्वे अर्जुनस्य स्वेब्द्र.मिमिय.अवनिद्रुहो येरामुख्याः तेषां वंशस्य दहनं अनपवर्गं अग्नीशांनो
मे.प्रणोपवनिताना ब्रह्म.समहाः भत्वा नारदाद्यैः तेषां गीतलीर्थ भरतं क्रतुः कीर्तिधस्य ब्रह्मणामेवमेग।
लेयस्य एतत्तपमाच्च स्यापि ब्रह्मज्ञानफ.लमिसाह २६ कल्पे उष.कालेयः नाचित.प्रपतः मुच्चिष्वस
जन्ह्यागुहाशयं हरिं स्वं ब्रह्म पश्यति २७ मउक्तेरेव प्रजान्नेनमि.सुकृपा बुद्धिमागतः मर्त्तिज्ञ्य दृष्टसंगेन रु
विच्छ्देत्सूक्ष्मते अकरिति २७ पंचमंयदाह नयाम्ये वज्र यथो गधर्वान्त्रसस्त्रानागा गामसेप्या तु.
धानारेवा ह्येके.क.शेषागणाः सप्रेत्याम्बिसासोरः सर्वसंबंधीसप्तानांगणाः २८ तेषां सप्तानामधीश्वरैः

श्रीकृष्ण ऋ.समस्य वव.प्रम.यमावनी धर्क गुणान्यवंश दहनानपवर्गवीर्यं गोविंदगोप
वनिताव्रजभृत्यगीततीर्थः श्रवः श्रवणामंगलपाहिभृत्यान् २६ यस्येह कल्पउस्याय म
हापुरुषलक्षणं तं चिन्तः अपतीजलाग्रजावेरगुहाशयं २७ शौनक उवाच अर्को पदाह्नग
णानिसुरानाय सवने सोरेगणोमामासमामिनानावसति सप्तकः २८ तेषां नामानिक।
र्माणि संयुक्तानामधीश्वरैः ब्रूहि नः श्रद्धधानानां व्यूहं सूर्यात्मनो हरेः २९ सूत उवाच अ
नाद्यविद्यया विष्णोरात्मनः सर्वदेहिनां निर्मितो लोकतंत्रोऽयं लोकेषु परिवर्तते ३० एक
एव हि लोकानां सूर्य आत्मादिकृद्धरिः सर्ववेदक्रियामूलमृषिभिर्बहुधोदितः ३१ कालो
देशः क्रियाकर्ता करणं कार्यमागमः द्रव्यं फलमिति ब्रह्मन्नवधोक्तोऽजया हरिः ३२ ॥

ततरंतिमि.ततस्मासाधिकृतस्य सूर्यव्यूहं विभागतस्तावदाह द्वंदेनिरूपयितुं प्रथमं स्वरूपमाह २९ अ
नाद्यविद्ययामाययाः प्रेसर्योलोके तंत्रः लोकयात्राप्रवर्तक. अतस्तस्य क्रियाभेदोपाधिकमेवनानात्वं।
नुस्वतः स्याह ३० स्यसूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति श्रुतेः जगदात्मा आदिकृत्.स्र.स्रि.कर्ताहरिरेवस्वरूपे.सा
वीसावेदोक्त.क्रियाणाम्मूलंमसन्ततेमोपाधिनाबहुधोक्तः कालरूपधारित्वेहरेर्देशादिरूपभेदोक्तिर्यो।

कालरूपं सूर्यमाह द्वादशभिः ... मासादिः ... कालरूपधारी ... ।
...चतुर्थ्यादिकालस्वरूपी ३३ तत्र च कालरूपधारी भगवान्पृथक् चरति मध्वादिषु चैत्रादिषु ... लोकतन्त्राय लोकयात्रा...
निर्वाहाय ३४ तानेव गणानाह द्वादशभिः धाता सूर्यः कृतस्थली अप्सराः हेतिः राक्षसः वासुकिर्नागः रथकृद्यक्षः
पुलस्त्यः ऋषिः तुम्बुरुः गन्धर्वः ३५ अर्यमा सूर्यः पुलहऋषिः ओजाः यक्षः प्रहेतिः राक्षसः कच्छनीरो...
नीरो नागः माधवं वैशाखं ३६ मित्रः सूर्यः पौरुषेयो राक्षसः रथस्वनो यक्षः शुक्रमासं ज्येष्ठं नयन्ति ३७ वसिष्ठः

मध्वादिषु द्वादशसु भगवान्कालरूपधृक् लोकतन्त्राय चरति पृथग्द्वादशभिर्गणैः ३३ धा-
ता कृतस्थली हेतिर्वासुकी रथकृन्मुने पुलस्त्यस्तुम्बुरुरिति मधुमासं नयन्त्यमी ३४ अर्यमा
पुलहोऽथौजाः प्रहेतिः पुञ्जिकस्थली नारदः कच्छनीरश्च नयन्त्येते स्म माधवं ३५ मित्रोऽत्रिः पौर-
षेयोऽथ तक्षको मेनका हहाः रथस्वन इति ह्येते शुक्रमासं नयन्त्यमी ३७ वसिष्ठो वरुणो रं-
भा सहजन्यस्तथा हुहूः शुक्रश्चित्रस्वनश्चैव शुचिमासं नयन्त्यमी ३८ इन्द्रो विश्वावसुः श्रो-
तैलापत्रस्तथाङ्गिराः प्रम्लोचा राक्षसो वर्यो नभोमासं नयन्त्यमी ३९ विवस्वानुग्रसेन-
श्च व्याघ्र आसारणो भृगुः अनुम्लोचा शङ्खपालो नभस्याख्यं नयन्त्यमी ४० पूषा धनंज-
यो वातः सुषेणः सुरुचिस्तथा घृताची गौतमश्चेति तपोमासं नयन्त्यमी ४१ ॥ रामः

...सूर्यः सहजन्या ... यक्षः शुक्रो ऋषिः चित्रस्वनो गन्धर्वः शुचिमाषाढं ३८ इन्द्रः सूर्यः विश्वावसुर्गन्धर्वः श्रोता
सूर्यः सहजन्या यक्षः शुक्रो ऋषिः चित्रस्वनो नागः शुचिमाषाढं ... ३९ विवस्वान्सूर्यः उग्रसेनो गन्धर्वः
यक्षः ऐलापत्रो नागः वर्यो राक्षसः ... नभोमासं श्रावणं ४० धनंजयो नागः वातो राक्षसः ...
... ... आसारणो यक्षः शङ्खपालो नागः नभस्यं भाद्रपदं ४१ ... मार्गशीर्षं ...
सुषेणो गन्धर्वः सुरुचिर्यक्षः तपोमासं माघं ... ...

अथ सूर्ये च वर्चा राक्षसः पर्जन्यः सूर्यः सेनजिदप्सराः विश्वो गंधर्वः ऐरावतः नागः तपस्याख्यं फाल्गुनं ४२ अं-
शुः सूर्यः कश्यपस्तार्क्ष्यो यक्षः ऋतसेनो गंधर्वः विद्युच्छत्रुः राक्षसः महाशंखो नागः सहो मासः मार्गशीर्षं
४३ भगः सूर्यः स्फूर्जो राक्षसः अरिष्टनेमिः गंधर्वः ऊर्णो यक्षः आयुः ऋषिः कर्कोटको नागः ४४ ऋचीक-
तनयो जमदग्निः कंबलो नागः ब्रह्मापेतो राक्षसः शतजित् यक्षः धृतराष्ट्रो गंधर्वः इषंभराः अप्सराः आश्विनपा-
लका ४५ विष्णुः सूर्यः अश्वतरो नागः सूर्यवर्चा गंधर्वः सत्यजित् यक्षो मखापेतो राक्षसः ऊर्जमासं कार्त्तिकं।

अथ सूर्ये वर्चो भरद्वाजः पर्जन्यः सेनजित्तथा । विश्व ऐरावतश्चैव तपस्याख्यं नयन्त्यमी ४२
अथांशुः कश्यपस्तार्क्ष्य ऋतसेनस्तथोर्वशी । विद्युच्छत्रुर्महाशंखः सहोमासं नयन्त्यमी ४३
भगः स्फूर्जोऽरिष्टनेमिरूर्ण आयुश्च पञ्चमः । कर्कोटकः पूर्वचित्तिः पुष्यमासं नयन्त्यमी ४४
त्वष्टा ऋचीकतनयः कंबलश्च तिलोत्तमा । ब्रह्मापेतोऽथ शतजिद्धृतराष्ट्र इषंभराः ४५
विष्णुरश्वतरो रंभा सूर्यवर्चाश्च सत्यजित् । विश्वामित्रो मखापेत ऊर्जमासं नयन्त्यमी ४६ ॥
एता भगवतो विष्णोरादित्यस्य विभूतयः । स्मरतां संध्ययोर्नॄणां हरन्त्यंहो दिने दिने ४७ ॥

टीकं ४८ एते चादित्यस्य कोटिर्विभूतयोक्ताः धातार्यमा च मित्रश्च वरुणश्चेंद्र एव च विवस्वानथ पूषा च पर्जन्यो।
अंशुरेव च भगस्त्वष्टा च विष्णुश्च आदित्या द्वादश स्मृताः पुलस्त्यः पुलहश्चात्रिर्वसिष्ठोऽथांगिरा भृगुः गौ।
तमोऽथ भरद्वाजः कश्यपः क्रतुरेव च जमदग्निः कौशिकश्च मुनयो द्वादशाधिकाः रथकृद्ग्रामणी रिष्टनेमिर्ग्रामणीश्च
रथस्वनः रथचित्रस्वनः श्रोता आरणः सेनजित्तथा तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च ऋतजित्सत्यजित्तथा एते एलाः
अथ हेतिः प्रहेतिश्च पौरुषेयो वधस्तथा वर्योऽथ ध्यस्तथा पञ्चवायुर्द्धिराकारः ब्रह्मापेतश्च विद्युद्यज्ञापेत

णी रथपालस्तथैरावतसंज्ञितः धनंजयो महापद्मस्तथा कार्कोटकः शङ्खाः केचिन्नोच्यन्तश्चैव वर्णितं स्यैव प
थाक्रमं तुंबुरुर्नारदो हाहा हूहू विश्वावसुस्तथा उग्रसेनो वसुरुचिर्विश्वावसुरथापरः चित्रसेनस्तथो
र्णायुर्धृतराष्ट्रः षड्जोऽत्तमः सूर्यवर्चा हारशेतिर्गंधर्वा ग्रामणीवराः क्रतस्थलप्सरोवर्या तथान्या पुंजिक
स्थली मेनका सहजन्या च प्रम्लोचा चाष्टजोत्तमाः अनुम्लोचा घृताची च विश्वाची चोर्वशी तथा अ
न्या च पूर्वचित्तिःस्यादन्या चैव तिलोत्तमा रंभा चेति द्विजश्रेष्ठा तथैवाप्सरसः स्मृताः इति एतेषां यथाक्र

द्वादशस्वपि मासेषु देवोऽसौ षड्भिरस्य वै चरन्समंतात्तनुते परत्रेह च सन्मतिं ४९ सा
मर्ग्यजुर्भिस्तल्लिङ्गैरृषयः संस्तुवंत्यमुं गंधर्वास्तं प्रगायंति नृत्यंत्यप्सरसोऽग्रतः ५० नै३
उन्नह्यंति रथं नागा ग्रामण्यो रथयोजकाः चोदयंति रथं पृष्ठे नैरृता बलशालिनः ५१
वालखिल्याः सहस्राणि षष्टिर्ब्रह्मर्षयोऽमलाः पुरतोऽभिमुखं यांति स्तुवंति स्तुतिभिर्वि
भुं ५२ एवं ह्यनादिनिधनो भगवान्हरिरीश्वरः कल्पेकल्पे स्वमात्मानं व्यूह्य लोकानव
त्यजः ५३ इति श्रीभागवते महापुराणे द्वादशस्कंधे एकादशोऽध्यायः ११ ॥ रामः

कीर्तिं निरूपयति द्वादशस्वपीति त्रिभिः ४९ स्वमोरूपं देवः षड्भिर्गंधर्वादिभिरस्य जनस्य सम्मतां सुचरन् शुभाम्।
नित्नुते गायन्ति सम्यग्दानन स्वचितः ५१ तल्लिङ्गैः स्वप्रकाशकैः ५० उन्नह्यन्ति दृढं बध्नंतीत्यर्थः ग्रामण्यो यक्षाः नैरृ
ताः राक्षसाः किं च बालखिल्याः स्तोत्रैः प्रतिमासं नव विभुं सूर्यं ५२ इति श्रीभागवते भावार्थदीपिकायामेका
दशः ११ द्वादशे तु राशीनां सर्वोपांगक्रमः कृतः प्रथमस्कंधमारभ्य प्राधान्येन समासतः तदेवास्मिन्पुरा
णे सांख्यदेवपरिभाषा धर्मादीन्पुराणमत्ति ॥ ॥ ॥ ॥

नयन्ति महतो हरिभक्तिरसस्त्राणाय ब्राह्मणेभ्यो वाक्याधानं सनातनं धर्मं नित्युपलक्षणं गुणगोत्का यो मो २
१ गुरुस्सेवितचित्त ... योऽयं एतमर्थं वयमि मयैवेति २ भगवानैश्वर्यादि षड्गुणः साक्षात्संकीर्तित इति
देवता कोऽन्यः ब्रह्मकौत्पश्याह ३ गत्यं निर्गुणं प्रभवाद्यं यं प्रभवत्स्साधितं प्रेमवे ... यं ... मसि
भिन्नत्वाद्यं तज्ज्ञाकौ ... शब्दो दर्शिता विज्ञानसंयुतं यथा तज्ज्ञानयं तेन ज्ञानेन तदुपाख्यानं तत्तज्ज्ञानमुपा

सूत उवाच नमो धर्माय महते नमः कृष्णाय वेधसे ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य धर्मान्वक्ष्ये
सनातनान् १ एतदः कथितं विप्रा विष्णोश्चरितमद्भुतं भवद्भिर्यदहं पृष्टो नराणां पुरुषो
चिते २ अत्र संकीर्तितः साक्षात्सर्वपापहरो हरिः नारायणो हृषीकेशो भगवान्सात्व
तां पतिः ३ अत्र ब्रह्म परं गुह्यं जगतः प्रभवाप्ययं ज्ञानं च तदुपाख्यानं प्रोक्तं विज्ञान
संयुतं ४ भक्तियोगः समाख्यातो वैराग्यं च तदाश्रयं पारीक्षितमुपाख्यानं नारदाख्यान
मेव च ५ प्रायोपवेशो राजर्षेर्विप्रशापात्परीक्षितः शुकस्य ब्रह्मर्षभस्य संवादश्च परीक्षि
तः ६ योगधारणयोत्क्रान्तिः संवादो नारदाजयोः अवतारानुगीतं च सर्गः प्राधानिकोऽग्रतः
७ विदुरोद्धवसंवादः क्षत्तृमैत्रेययोस्ततः पुराणसंहिताप्रश्नो महापुरुषसंस्थितिः ८

व्याख्यातेऽस्मिन्प्रकाश्यन्ते ये ... ज्ञानसाधनमित्यर्थः कर्मकाण्डार्थमाह ७ भक्तिरूपस्य साधनस्य पात
दाश्रयं भक्तियोगेन निष्कामेनैते एवमात्मतो निरूप्येदानीं द्वादशस्कन्धप्रकरणार्थानुक्रामति पारीक्षि
तमुपाख्यानं परीक्षितुपाख्यानं तत्प्रस्तावागतं नारदाख्यानं च ५ ब्रह्मर्षेः ब्रह्मर्षभस्य संवादः । धारणा
६ उत्क्रान्तिश्चिरादिगतिः प्राधानिकः प्रधानकार्यविराट् यः अग्रतः आदितः महदादिक्रमेणोत्पन्नः ८

प्राकृतिकः प्रकृतिभव गुणतोनरूप. वैकृतिकामहदादयः चकाराश्चयेनयोस्तेषांचसर्गः ९ गतिः स्वरूपं
उदराणांदुदाराणां १० अर्धनारीनारीचनरश्चनस्य ११ समानोधर्मपत्नीनामितिचतुर्दशसमुत्पत्तिर्विष्णु
स्यानंतरंदृष्ट्या १२ चतुर्थस्कंधार्थमाह नवब्रह्मणांमरीच्यादीनांसमुत्पत्तिः समानः १३ पंचमस्कं.

ततः प्राकृतिकः सर्गः सर्गश्चैवकृतिकाख्यये ततोब्रह्मांडसंभूतिर्वैराज पुरुषोपतः ९ कालस्य
स्यतत्स्वरूपगतिः पद्मसमुद्भवः भुवनुदरमोणोयोहिरण्यगर्भत्वधोपद्म १० ऊर्ध्वलिंगगर्वो
कौमारसर्गस्तथैवच अर्धनारीनरस्याथयतःस्वायंभुवोमनुः ११ शतरूपाचयाभ्यासा
चापद्मकृतिरुत्तमा संतानोधर्मपत्नीनांकर्दमस्यप्रजापतेः १२ अवतारोभगवतः कपिलस्य
महात्मनः देवहूत्याश्चसंवादः कपिलेनचधीमता १३ नवब्रह्मसमुत्पत्तिर्दक्षयज्ञविनाश
नं ध्रुवस्यचरितंपश्चात्पृथोः प्राचीनबर्हिषः १४ नारदस्यचसंवादस्ततःप्रैयव्रतंद्विजाः
नाभेस्ततोनुचरितमृषभस्यभरतस्यच १५ ततोद्वीपसमुद्रादिवर्षेनद्युपवर्णने ज्योतिश्चक्र
स्यसंस्थानंपातालनरकस्थितिः १६ दक्षजन्मप्रचेतोभ्यस्तत्पुत्रीणांचसंततिः यतोदेवासु
रनरास्तिर्यङ्नगखगादयः १७ त्वाष्ट्रस्यजन्मनिधनंपुत्रयोश्चदितेर्द्विजाः दैत्येश्वरस्यचरितं
प्रह्लादस्यमहात्मनः १८ मन्वंतरानुचरितंगजेंद्रस्यचमोक्षणं मन्वंतरावतारश्चविष्णोर्ह
यशीर्षस्य १९ ॥ प्राप्तिमाह ततःश्रेष्ठवंतंप्रियव्रतस्यचरितं १४ द्वीपावुपवर्णनेप्रथमेसंक्षेपतः ततोद्वी
पादीनां येभिरयुः मध्येस्ततेषामुपवर्णनेपातालनरकादीनांचस्थितिः अनेनैवनरकनिवर्तकमनुजामिल
पाख्यानंगृहीतं ततःसर्वेणानेपञ्चार्थमाह १५ अयमार्थमाहककचित्कस्यचिद्भक्तिः स्तुतिमोक्षि।
श्चभक्तिरसानुकूलत्वेनेतिद्रष्टव्यं ॥ १९ ॥ ॥ ॥ ॥

नवमाध्यायमातु २० सोमवंशादिभरतस्यैलस्य चरितं २५ तन्नुस्य भीष्मस्य २६ दशार्णोर्मे माह २७ पतना

सौर्य्योवंशोमनोर्यत्र शमनं च जगत्पते सौरोरमणुनंतहृदस्त्तानां देवौकसां २० दे
वासुरमहायुद्धं राजवंशानुकीर्तनं इक्ष्वाकुजन्म तद्वंशः सुद्युम्नस्य महात्मनः २१ इलो
पाख्यानमत्रोक्तं तारोपाख्यानमेव च सूर्यवंशानुकथने शशादाद्या नृपाः स्मृताः २२ सौक
न्यं चाथ शर्यातेः ककुत्स्थस्य च धीमतः खट्वांगस्य च मांधातुः सौभरेः सगरस्य च रामा
स्य कोशलेंद्रस्य चरितं किल्बिषापहं निमेरंगपरित्यागो जनकानां च संभवः २४ रामस्य
भार्गवेंद्रस्य निःक्षत्रीकरणं भुवः ऐलस्य सोमवंशस्य ययातेर्नहुषस्य च २५ दौष्यंतेर्भरत भ६
स्यापि शंतनोस्तत्सुतस्य च ययातेर्ज्येष्ठपुत्रस्य यदोर्वंशोनुकीर्तितः २६ यत्रावतीर्णो भ
गवान् कृष्णाख्यो जगदीश्वरः वसुदेवगृहे जन्म ततो वृद्धिश्च गोकुले तस्य कर्माण्यपा
राणि कीर्तितान्यसुरद्विषः पूतनासुपयःपानं शकटोच्चाटनं शिशोः २७ तृणावर्तस्य नि
ष्पेषस्तथैव बकवत्सयोः धेनुकस्य सहभ्रातुः प्रलंबस्य च संक्षयः २८ गोपानां च परित्रा =
णं दावाग्नेः परिसर्पतः दमनं कालियस्याहेर्महाहेर्नंदमोक्षणं ३० व्रतचर्या तु कन्यानां य
त्र तुष्टोच्युतो व्रतैः प्रसादो यज्ञपत्नीभ्यो विप्राणां चानुतापनं ३१ गोवर्द्धनोद्धारणं च शक्र
स्य सुरभेरथ यज्ञाभिषेकः कृष्णस्य स्त्रीभिः क्रीडा च रात्रिषु ३२ शंखचूडस्य दुर्बुद्धेर्वधोरिष्ट
स्य केशिनः अक्रूरागमनं पश्चात् प्रस्थानं रामकृष्णयोः ३३ व्रजस्त्रीणां विलापश्च मथुरा
लोकनं ततः गजमुष्टिकचाणूरकंसादीनां च यो वधः ३४ ॥

पा० अस्य महिम्नस्य स्तनपयसः पाने २८ सहस्रभ्रातुः समाप्तस्य च २९ यज्ञाभिषेकयज्ञ यज्ञाभिषेकक्रम

रामः ॥

मेव शंकर इत्यतो ग्रामाहात्म्यं प्रभावः ६० एकादशगाथमाह धर्मनिर्णय. वर्णाश्रमधर्मनिर्णयः मर्त्यपरित्याग.
मनुष्यत्वस्यांतर्धानं ६२ द्वादशगाथमाह युगलक्षणानरनुरूपाच्च तिष्ठत्यर्थ. त्रिविधा प्राकृ. नित्या नैमित्तिकी नित्या
चेति ६३ अ. ये ब्रा. शिष्य सूर्यस्य च विन्यासः स्मृतो. ६६ इति चोक्तं मिति चकारादन्यदपि वः युष्माभिरिह यत्पृ. सौ।

५ कंसस्य नयनं हरेर्यो पुनः सांदीपनेर्गुरोः मथुरायां निवसनं पुत्रचक्रस्यपश्चिमं ३५ कृतमु
द्धवरामाभ्यां युतेन हरिणा द्विजाः जरासंधसमानीतसैन्यस्य बहुशो वधः ३६ घातनं यवनेंद्र
स्य कुशस्थल्या निवेशनं आदानं पारिजातस्य सुधर्मायाः सुरालयात् ३७ रुक्मिण्या हरणं युद्धे
बाणस्य भुजकृंतनं प्राग्ज्योतिषपतिं हत्वा कन्यानां हरणं च यत् ३८ चैद्यपौंड्रकसाल्वानां दंत
वक्रस्य दुर्मतेः शंबरो द्विविदः पीठो मुरः पंचजनादयः ३९ माहात्म्यं च वधस्तेषां वाराणस्याश्च
दाहनं भारावतारणं भूमेर्निमित्तीकृत्य पांडवान् ४० विप्रशापापदेशेन संहारः स्वकुलस्य
च उद्धवस्य च संवादो वासुदेवस्य चाद्भुतः ४१ यत्रात्मविद्या ह्यखिला प्रोक्ता धर्मविनिर्णयः
ततो मर्त्यपरित्याग आत्मयोगानुभावतः ४२[illegible]नाव निक्षकलौ नृणामुपप्लवः च
तुर्विधश्च प्रलय उत्पत्तिस्त्रिविधा तथा ४३ देहत्यागश्च राजर्षेर्विष्णुरातस्य धीमतः शाखा
प्रणयनमृषेर्मार्कंडेयस्य सत्कथाः महापुरुषविन्यासः सूर्यस्य जगदात्मनः ४५ इति चो
क्तं द्विजश्रेष्ठा यत्पृष्टोहमिहास्मि व. लीलावतारकर्माणि कीर्तितानीह सर्वशः ४६ पतितः स्ख
लितश्चार्तः क्षुत्वा वा विवशो गृणन् हरये नम इत्युच्चैर्मुच्यते सर्वपातकात् ४७ ॥

मिमुतदृक मितिकि
मेवं नाथीकृपनेननम. – कीर्तितसर्वतः नतरर्पकी. तेन प्रपरेलोत्यर्थ. तत्को तेनेनापिवि. मित्यपदोपदानतः।
स्ममाह ४७ पतित स्कूर्लितश्चिरुः स्खलितः सोपामादिसुत्त्वार्त्तः दु-खितः-सुत्वा-सुतं क्रत्वा विवशोपि ४७ ॥ ॥

भा०द्वा०
टी०
३५

संकीर्त्यमानः श्रुतानुभावो यस्य स पुंसां चित्तं प्रविश्य निःशेषं व्यसनं विधुनोति निःशेषतामनुसंक्रमात्यति य
कोऽभ्रमिवातिवातः अन्यस्मिन्देहे हि संकीर्तनमेव फलं तद्
विविक्तं सर्वमित्याह ... ४७ मृषा गिरस्ता इति त्रिभिः असतीरस
त्यः असत्कथा ... यत्र ... उत्तमश्लोकस्य यशोऽनुगीयते इति ... तदेव हि सत्यं ... मंगलं तदेव
यः भगवद्गुणानामुदयो प्रकाशो यत्र तत् ४८ नवं नवं प्रत्यहं ... वारं वारं ... महोत्सवप्रदम्

संकीर्त्यमानो भगवाननंतः श्रुतानुभावो व्यसनं हि पुंसां प्रविश्य चित्तं विधुनोत्यशेषं यथा
तमोऽर्कोऽभ्रमिवातिवातः ४७ मृषा गिरस्ता ह्यसतीरसत्कथा न कथ्यते यद्भगवानधोक्ष
जः तदेव सत्यं तदु हैव मंगलं तदेव पुण्यं भगवद्गुणोदयं ४८ तदेव रम्यं रुचिरं नवं नवं त
देव शश्वन्मनसो महोत्सवं तदेव शोकार्णवशोषणं नृणां यदुत्तमश्लोकयशोऽनुगीयते ४९ न
यद्वचश्चित्रपदं हरेर्यशो जगत्पवित्रं प्रगृणीत कर्हिचित् तद्ध्वांक्षतीर्थं न तु हंससेवितं यत्रा
च्युतस्तत्र हि साधवोऽमलाः ५० स वाग्विसर्गो जनताघसंप्लवो यस्मिन्प्रतिश्लोकमबद्ध
वत्यपि नामान्यनंतस्य यशोंकितानि यच्छृण्वंति गायंति गृणंति साधवः ५१

न ५० विचित्रपदं ... यस्मिन् ... तत् ध्वांक्षतीर्थं ... न प्रगृणीत ... न
... नित्यानंदं ... सेवितं न ... ५१ स वाग्विसर्गः स्याद्।
वाचः प्रयोगः जनताघसंप्लवः जनसमूहाघनाशकः ... यस्मात्
... गायंति ... इदानीं ज्ञानकर्मादेरपि भगवत्कीर्तनादिश्रेष्ठः राम:
३५

नैष्कर्म्यं तत्प्रकाशकं यज्ज्ञानं यतो निरंजनमुपाधिनिवर्तकं तदप्यच्युतभक्तिवर्जितं चेन्न शोभते नापरोक्षाय
तेन वर्त्ततीत्यर्थः ईश्वरे न चेदर्पितं तर्हि परम्परया सर्वोत्तममपि किं कर्म पुनः कुतः शोभते यतः शश्वत्साध
नकाले फलकाले च अभद्रं दुःखात्मकं किं च ५३ वर्णाश्रमाचारादिषु यः परो महानपि श्रमः स यशःश्रियामेव
कीर्तिः संपत्तिश्च केवलं न तु परमपुरुषार्थः स्वर्थैः गुणानुवादादिभिः श्रीधरपादपद्मयोरविस्मृतिरेव तु वि
ततः किमत आह ५४ क्षिणोति नाशयति अथ इदानीं श्रोतॄन्नात्मानं चाभिनंदन्नाह यूयमिति द्वाभ्यां ५५ ५६।

नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जितं न शोभते ज्ञानमलं निरंजनं कुतः पुनः शश्वदभद्रमीश्वरेन
चार्पितं कर्म यदप्यनुत्तमं ५३ यशःश्रियामेव परिश्रमः परो वर्णाश्रमाचारतपःश्रुतादिषु अवि
स्मृतिः श्रीधरपादपद्मयोर्गुणानुवादश्रवणादिभिर्हरेः ५४ अविस्मृतिः कृष्णपदारविंदयोः क्षि
णोत्यभद्राणि शमं तनोति च सत्वस्य शुद्धिं परमात्मभक्तिं ज्ञानं च विज्ञानविरागयुक्तं ५५ यूयं
द्विजाग्र्या बत भूरिभागा यच्छश्वदात्मन्यखिलात्मभूतं नारायणं देवमदेवमीशमजस्रभावा भज
ताविवेश्य ५६ अहं च संस्मारित आत्मतत्वं श्रुतं पुरा मे परमर्षिवक्त्रात् प्रायोपवेशे नृपतेः प
रीक्षितः सदस्यृषीणां महतां च शृण्वतां ५७ एतद्वः कथितं विप्राः कथनीयोरुकर्मणः मा
हात्म्यं वासुदेवस्य सर्वाशुभविनाशनं ५८ य एतं श्रावयेन्नित्यं यामक्षणमनन्यधीः श्रद्धावा
न्योऽनुशृणुयात्पुनात्यात्मानमेव सः ५९ ॥

जाग्रताः यद्यस्मादात्मन्यंतःकरणे नारायणमावि
वेश्य भजत भजतं संभावयतां सतोः हरिभागाः बहुभाग्याः कथं ... सर्वात्मभूतं अतएव देवं
सर्वोपास्यं अदेवो ... परमानंदं शोधयः ... ५७ परिभागाः तथ आदि संपन्नाः ... भजते ति वि
धिः ५६ मेम पाक्य [redacted] मेतत्पुराणकीर्तनादिफलं प्रपंचयितुमाह एतद्वः ... मिः ५७ मा
हात्म्यं सर्वैः आत्मानमेव साक्षात्पुनाति न तु ... ५९ ॥ रामः ॥ रामः ॥

ऋचो यजूंषि सामानि द्विजोऽधीत्य मधुकुल्यादि यदनुविंदते तत्फलमेतां पठित्वाऽनुविंदतेऽस्मि ६३ किं च प्रोक्तमिति ६४ राज
न्य उदधिमेखलां पृथ्वीं सार्वभौमः सुखस्य पुराणस्यैव प्रभावविवेककारणमाह कलिमलानां संहतिकालनः
विनाशयिता इतिर्तथा तत्र शास्त्रान्तरे शास्त्रप्रतिपादितभगवन्नमस्करोमि तमिति द्वाभ्यां जगदुदयस्थिति

द्वादश्यामेकादश्यां वा शृण्वन्नायुष्मान्भवेत् पठत्यनश्नन्प्रयतस्ततो भवत्यपातकी ६० पु
ष्करे मथुरायां च द्वारवत्यां यतात्मवान् उपोष्य संहितामेतां पठित्वा मुच्यते भयात् ६१ देवता मुन
यः सिद्धाः पितरो मनवो नृपाः यच्छन्ति कामान्गृणतः शृण्वतो यस्य कीर्तनात् ६२ ऋचो यजूं
षि सामानि द्विजोऽधीत्यानुविंदते मधुकुल्या घृतकुल्याः पयःकुल्याश्च तत्फलं ६३ पुराणसंहिता
मेतामधीत्य प्रयतो द्विजः प्रोक्तं भगवता यत्तु तत्पदं परमं व्रजेत् ६४ विप्रोऽधीत्याप्नुयात्प्रज्ञां राजन्यो
दधिमेखलां वैश्यो निधिपतित्वं च शूद्रः शुध्येत पातकात् ६५ कलिमलसंहतिकालनोऽखि
लेशो हरिरितरत्र न गीयते ह्यभीक्ष्णं इह तु पुनर्भगवानशेषमूर्तिः परिपठितोऽनुपदं कथाप्रसंगैः
६६ तमहमजमनन्तमात्मतत्त्वं जगदुदयस्थितिसंयमात्मशक्तिं द्युपतिभिरजशक्रशंकराद्यैर्दुरवसि
तस्तवमच्युतं नतोऽस्मि ६७ उपचितनवशक्तिभिः स्व आत्मन्युपरचितस्थिरजंगमालयाय भगव
त उपलब्धिमात्रधाम्ने सुरऋषभाय नमः सनातनाय ६८ स्वसुखनिभृतचेतास्तद्व्युदस्तान्यभावो
ऽप्यजितरुचिरलीलाकृष्टसारस्तदीयं व्यतनुत कृपया यस्तत्त्वदीपं पुराणं तमखिलवृजिनघ्नं
व्याससूनुं नतोऽस्मि ६९ इति श्रीभागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः १२ । राम

संयमात्मशक्तिः ... शक्रशंकरप्रभृतिभिर्दुरवसितस्तवः अज्ञातस्तवः स्तोत्रं यस्य तं उपचिताभिर
हृत्ताभिर्नवशक्तिभिः ... त्रिगुणमहदहंकारतन्मात्ररूपाभिः स्व आत्मन्येवोपरचितस्थिरजंगमालयाय ६८
स्पतस्मै भगवते ६८ श्रीशुकं नमस्करोति स्वसुखेनैव निभृतं पूर्णं चेतो यस्य सः तेनैव व्युदस्तोऽन्यभावो यस्मि

रमार्थप्रकाशकः श्रीभागवतपोतमनुमनननो॥ इति ६९ ॥ इति श्रीभागवतभावार्थदीपिकायां द्वादशे द्वादशः १२
पुराणसंख्याकथ्यते त्रयोदशे यथाक्रमं परमानन्दमहिमा नारदस्य शुकस्य च १ सर्वपुराणसारस्यादौ निरूपणे।
विघ्नस्तत्स्तुतिपाठ्ये देवप्रणाममित्यमिति सर्वैर्वेदैः सम्यक् स्तुवन्ति तु यन्निषद्धं कमठस्याकारस्य पृष्ठे भ्रमरोधेनधा-
नेनावस्थितेनाभिनिविष्टेन तद्गतेन मनसा न तेन यस्यान्तं न विदुः सुरासुरगणा क्षीरोदमथनादौ दृष्टं यत्तमेव प्रदर्शयन्

यं ब्रह्मा वरुणेन्द्ररुद्रमरुतः स्तुन्वन्ति दिव्यैः स्तवैर्वेदैः साङ्गपदक्रमोपनिषदैर्गायन्ति यं सामगाः
ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यन्ति यं योगिनो यस्यान्तं न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः
१ पृष्ठे भ्राम्यदमन्दमन्दरगिरिग्रावाग्रकण्डूयनान्निद्रालोः कमठाकृतेर्भगवतः श्वासानिलाः पा-
न्तु वः यत्संस्कारकलानुवर्तनवशाद्वेलानिभेनाम्भसां यातायातमतन्द्रितं जलनिधेर्नाद्यापि वि-
श्राम्यति २ सूत उवाच पुराणसंख्यासंभूतिमस्य वाच्यप्रयोजने दानं दानस्य माहात्म्यं पाठादे-
श्च निबोधत ३ ब्राह्मं दशसहस्राणि पाद्मं पञ्चोनषष्टि च श्रीवैष्णवं त्रयोविंशच्चतुर्विंशति
शैवकं ४ दशाष्टौ श्रीभागवतं नारदं पञ्चविंशति मार्कण्डं नव वाह्नं च दशपञ्च चतुःशतं ५
चतुर्दश भविष्यं स्यात्तथा पञ्चशतानि च दशाष्टौ ब्रह्मवैवर्तं लैङ्गमेकादशैव तु ६

कूर्मावतारमनुस्मरन् ग्रन्थाशिषं प्रार्थयते पृष्ठे इति १ पृष्ठे भ्राम्यन् अमन्दो गरिष्ठो मन्दरगिरिस्तस्य ग्रा-
वाणस्तेषामग्राणि तैः कण्डूयनात्तेन सुखेन निद्रालोः निद्राशीलस्य येषां श्वासानिलानां संस्कारा-
स्तेषां कला लेशास्तदनुवर्तनवशात् जलनिधेरम्भसां यातायातं न विश्राम्यति न तु समुद्रस्वभावेन
तेन संस्कारवशात् तद्याह वेलानिभेन मिषेण २ पुराणसंख्यायाः संभूतिं समाहारं च।
अस्य तु श्रीभागवतस्य वाच्यं विषयप्रयोजने पाठादेश्च माहात्म्यं चेति निबोधत ३ चतुर्विंश-

भा०ऊ०
टी०टी०
३७

स्कांदशानाधिकैःकाशीनिसहस्त्रक ६ सौरमार्गश ८ पुराणमेकोनविंशत ९ कोनविंशति ७ महाभारतमित्यादि
रामायणचतुःविंशीकृकाव्य मत पुराणानामेतदेहृत्वचतुर्लक्षसंख्यक. तत्र ६ हानीमस्यकोचाष्टयोजनादी
न्वतुमाहं नत्रेसाशिन्नं ८ हंसिलीलाकथानोधान समः ह. सर्वाभ्रतेनानेविशा मन सुराक्षयेनतत ९ ले

चतुर्विंशतिवाराहैमेकाशीतिसहस्त्रकं स्कांदशततमाश्चैकवामनंदशकीर्तितं ६
कौर्मसप्तदशाख्यातमात्स्यंतत्तुचतुर्दश एकोनविंशतीगार्वड्ब्रह्मांडंद्वादशैवतु ७ एवं
पुराणसंदोहश्चतुर्लक्षउदाहृतः तत्राष्टादशमाहस्त्रं श्रीभागवतमिष्यते ८ इदंभगवता
पूर्वंब्रह्मणेनाभिपंकजे स्थिताय भवभीताय कारुण्यात्संप्रकाशितं ९ आदिमध्याव
सानेषुवैराग्यज्ञानसंयुतं हरिलीलाकथाव्राताम्रतानंदितसत्सुरं १० सर्ववेदांतसा
रंयद्ब्रह्मात्मैकत्वलक्षणं वस्त्वद्वितीयंतन्निष्ठं कैवल्यैकप्रयोजनं ११ प्रोष्ठपद्यांपौर्ण
मास्यांहेमसिंहसमन्वितं ददातियोभागवतंसयातिपरमांगतिं १२ राजंतेतावदन्यानि
पुराणानिसतांगणे यावद्भागवतंनैवश्रूयतेऽमृतसागरं १३ सर्ववेदांतसारंहिश्रीभा
गवतमिष्यते तद्रसाम्रततृप्तस्यनान्यत्रस्याद्रतिःक्वचित १४ निम्नगानांयथागंगादे
वानामच्युतोयथा वैष्णवानांयथाशंभुःपुराणानामिदंतथा १५ क्षेत्राणांचैवसर्वेषांयथाका
शीह्यनुत्तमा तथापुराणव्रातानांश्रीमद्भागवतंद्विजाः १६ श्रीमद्भागवतंपुराणममलंयद्वैष्णवानांप्रियं यस्मिन्पारमहंस्यमेकममलंज्ञानंपरंगीयते तत्रज्ञानविरागभक्ति
सहितंनैष्कर्म्यमाविष्कृतं तच्छृण्वन्विपठन्विचारणपरोभक्त्याविमुच्येन्नरः १७ ॥

निर्वचनं नदेहस्य १२ प्रोष्ठपद्यामारुण्याहेमसिंहसमन्वितमुवर्णसिंहासनादा २८ १२ महत्सर्वाक्रमन तेमहत्परस्यवि रामः
दूष्नस्य १५ पारमहंस्यपरमहंसे प्राप्य नैष्कर्म्यसर्वकर्मोपरम भक्त्यानवजूपवर्गादियर विमुच्येत विमुच्यते १६ ३७

श्रीभागवतसंप्रदायप्रवर्तकरूपेण भगवद्ध्यानलक्षणं मङ्गलमाचरति कस्मैइति कस्मै ब्रह्मणे अतुलं असम
म अयं श्रीभागवतरूपः पुरा कल्पादौ तद्रूपेण ब्रह्मरूपेण तद्रूपिणा नारदरूपिणा योगीन्द्राय शुकाय पतत्

कस्मै येन विभासितोऽयमतुलो ज्ञानप्रदीपः पुरा तद्रूपेण च नारदाय मुनये कृष्णाय तद्रू
पिणा योगीन्द्राय तदात्मनाथ भगवद्राताय कारुण्यतस्तच्छुद्धं विमलं विशो
कममृतं सत्यं परं धीमहि १९ नमस्तस्मै भगवते वासुदेवाय साक्षिणे य इदं कृ
पया कस्मै व्याचचक्षे मुमुक्षवे २० योगीन्द्राय नमस्तस्मै शुकाय ब्रह्मरूपिणे
संसारसर्पदष्टं यो विष्णुरातममूमुचत् २१ । रामायनमः ॥

तेनाशुकरूपेण तत्परं सत्यं श्रीनारायणाख्यं तत्त्वं धीमहि गायत्र्यैवय थोपक्रममुपसंहरतु गायत्र्याख्य
ब्रह्मविद्येयमिति दर्शयति तमेव देवतारूपेणाशुरूपेण च प्रणमति नम इति द्वाभ्यां २० व्याचचक्षे व्याख्या
राम राम राम
तवान् २० विष्णुरातं परीक्षितं २१

श्री० भा० सं०
द्वा० टी०
३१८

इतिश्रीभागवते महापुराणे पारमहंस्यामष्टादशसाहस्र्यां संहितायां श्रीश्रीधरस्वामिविरचितायां भावार्थदीपिकायां द्वादशस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः १३ भावार्थदीपिकामेनां भगवद्भक्तवत्सलः परमानंदरूपात्मा श्रीकृष्णोधरीकरोतु १ स्ववाक्यचपलालापे स्वलीलापरिगीतिते भ्रमीयतापरमानंदरूहरि स

भवेभवे यथाभक्तिः पादयोस्तव जायते तथा कुरुष्व योगीशाना थस्त्वमेव त ब्रभो २० नामसंकीर्तनं यस्य सर्वपापप्रणाशनं प्रणामो दुःखशमनस्तं नमामि हरिं परं २१ इतिश्रीभागवते महापुराणे वैयासिक्यां संहितायां द्वादशस्कंधे पुराणसंख्यावर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः १३ समाप्तमिदं श्रीभागवतनाम महापुराणमित्योम ॥०॥ लिखितमलचंदेन ॥०॥ संवत् १९०१० मिति मार्गशिर सुदि ५ ॥ राम ॥

द्वा० स्कं० २ श्रीपरानंदसंदोहगुह्यं भागवतं मया विवृतं तन्मतेनेदं न तु स्वमतिवैभवात् ३ समाप्ता चेयं श्रीपरमानंदशिष्यश्रीश्रीधरस्वामिविरचिता श्रीभागवतमहापुराणटीका ॥ ॐ कामपीठे निरतापरवाग्भवस्थावीजसदैवधतीं मम कामराज शक्त्यान्विता कपरदुर्गा मे रूपा दुर्गा नमाम्यभयदी त्रिपुरा च भक्त्या ॥ राम
३१८

भा०भो०

२६ नामषष्ठोऽध्याय ६॥ संवत् १९६०॥ लिखितं मूलचंदेन ॥ रामायनम ॥

परिपालितानां हे माधवे भागवतं प्रजल्पति ९३ शौनक उवाच शुकेनोक्तं कदा राज्ञे गो
कर्णेन कदा पुनः सुरर्षये कदा चास्माकं संशयं छिंधि मे संशयं लिरे ९४ सूत उवाच आकृष्ण नि
र्गमाद्विंशद्वर्षाधिगते कलौ नवमीतो नभस्ये च कथारंभं शुकोऽकरोत् परीक्षिच्छ्रवणां
ते च कलौ वर्षशतद्वये शुद्धे शुचौ नवम्यां च धेनुजोऽकथयत्कथां ९५ अस्मादपि कलौ
याते त्रिंशते सप्तदशके ऊर्जे शुक्ले नवम्यादि सेनवम्याद्ब्रह्मजाः सुताः ९६ इति ते सर्वमाख्यातं
यत्पृष्टोऽहं त्वयानघ कलौ भागवती वार्ता भवरोगविनाशिनी ९७ कृष्णप्रियं कलिमल
घ्नमिदं च मुक्त्यैकहेतुमिह भक्तिविलासकारि संतः कथानकमिदं पिबतादरेण लोके हि
तीर्थपरिशीलसेवया किं ९८ स्वपुरुषमभिवीक्ष्य पाशहस्तं वदति यमः किल तस्य कर्णमूले
परिहर भगवत्कथासु मत्तान्प्रभुरहमन्यनृणां न वैष्णवानां १०० असारे संसारे विषयविष
संकुलमलधियः क्षणार्धं क्षेमार्थं पिबत शुककथातुलसुधां किमर्थं व्यर्थं भो व्रजत कुपथे कुत्सि
तकथे परीक्षित्साक्षी यच्छ्रवणगतमुक्त्युक्तिकथने १०१ रसप्रवाहसंस्थेन श्रीशुकेनेरि
ता कथा कंठे संबध्यते येन स वैकुंठप्रभुर्भवेत् १०२ इति च परमगुह्यं सर्वसिद्धांतसिद्धं
सपदि निगदितं ते शास्त्रपुंजं विलोक्य जगति शुककथातो निर्मलं नास्ति किंचित्पिब त
रसुखहेतोर्द्वादशस्कंधसारं १०३ एतां यो नियततया शृणोति भक्त्या यश्चैनां कथयति
वैष्णवाग्रतोपि एतौ सम्यग्विधिकरणात्फलं लभेते याथार्थ्यान्नहि भुवने किमप्यसा
ध्यं १०४ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये श्रवणविधिकथनो

भा०मा० रसं संमगुन्नतमंसे गिरिं ८० श्रीशुक उवाच इति मम कस्यचित् गोमेलितं फलं मम गुरवाद मतत्त्व
५५ सेवते विरतभागवतेरसमालयमुरु रहो रसिकाभुवि भावुकाः ८१ धर्मः प्रोज्झितकैतवोऽत्र परमो
निर्मत्सराणां सतां वेद्यं वास्तवमत्र वस्तु शिवदं तापत्रयोन्मूलनं श्रीमद्भागवते महामुनिकृते
किं वा परैरीश्वरः सद्यो हृद्यवरुध्यतेऽत्र कृतिभिः शुश्रूषुभिस्तत्क्षणात् ८२ श्रीमद्भागवतं पुराणतिलकं यद्वैष्णवानां धनं यस्मिन्पारमहंस्यमेवममलं ज्ञानं परं गीयते यत्र ज्ञानविरागभक्तिसहितं नैष्कर्म्यमाविष्कृतं तच्छृण्वन्प्रपठन्विचारणपरो भक्त्या विमुच्येन्नरः ८३ स्वर्गे सत्ये
च कैलासे वैकुण्ठे नास्त्ययं रसः अतः पिबन्तु सद्भाग्या मामा मा मुञ्चत कर्हिचित् ८४ सूत उवाच इ
ति ब्रुवाणे सति बादरायणौ मध्ये सभायां हरिराविरासीत् प्रह्लादबल्युद्धवफाल्गुनादिभिर्वृतः सुरर्षिस्तमपूजयच्च ताम् ८५ दृष्ट्वा प्रसन्नं महदासने विधाय ते चक्रि
रे कीर्तनमग्रतस्तदा भवो भवान्या कमलासनस्तु तत्रागमत्कीर्तनदर्शनाय ८६ प्रह्लाद
स्तालधारी तरलगतितया चोद्धवः कांस्यधारी वीणाधारी सुरर्षिः स्वरकुशलतया रागकर्ता
र्जुनोऽभूत् इन्द्रो वादीन्मृदङ्गं जयजयसुकराः कीर्तने ते कुमाराः यत्राग्रे भाववक्ता सरसविरचनया व्यास
पुत्रो बभूव ८७ ननर्त मध्ये त्रिकमेव तत्र भक्त्यादिकानां नटवत्सुतेजसाम् अलौकिकं कीर्तनमेत
दीक्ष्य हरिः प्रसन्नोऽपि वचोऽब्रवीत्ततः ८८ मत्तो वरं भाववृताद्वृणीध्वं प्रीतः कथाकीर्तनतोऽस्मि साम्प्र
तं श्रुत्वेति तद्वाक्यमतिप्रसन्नाः प्रेमार्द्रचित्ता हरिमूचिरे ते ८९ नगाहगाथासु च सर्वभक्तैरेभिस्त्व
५४ या भाव्यमतिप्रयत्नात् मनोरथोऽयं परिपूरणीयस्तथेति चोक्त्वान्तरधीयताच्युतः ९० ततोऽनमच्छुकस्य
नारदस्तत्पादकारीनपितामहानिव प्रत्यागताः प्राप्य ततोऽस्य मोहाः सर्वे ययुः शीलकथारसास्ते ९१
भक्तिः सुतास्तौ सह रक्षिताः प्राप्य स्वकीयं पितरं शुकेन अतो हरिर्भागवतस्य सेवनाच्चित्ते म
मायाति हि वैष्णवानां ९२ दारिद्र्यदुःखज्वरदाहितानां मायापिशाचीपरिमर्दितानां संसारसिन्धौ राम:
५५
तर

वाहनकुर्यात्द्रव्यश्रायुसमाहितः तन्मयत्वात्पुराणास्यपरमस्यस्यतत्त्वम्. ६२ होमाशक्तौबुधोहोमं
दशांशकं तत्सिद्धये विप्रस्यविरोधार्थंमूनताधिकतादयोः ६३ दोषयोःप्रशमार्थंचपठेन्नाम
सहस्रकं तेनस्यात्सफलंसर्वंनास्यस्मादधिकंपरं ॥६४ द्वादशब्राह्मणान्पश्चाद्भोजयेन्मधुपा
यसै व्रताहपूर्णंधेनुंचव्रतस्यपरिपूर्तिसिद्धये ६५ शक्तौपलत्रयमितंस्वर्णसिंहविधायच तत्रास्यपुस्त
कंस्थाप्यंलिखितंललिताक्षर ६६ संपूज्यावाहनाद्यैस्तदुपचारैः सदक्षिणं वस्त्रभूषणगंधाद्यैः
पूजितायायतात्मने ६७ आचार्यायसुधीर्दत्वामुक्तः स्याद्भवबंधनैः एवंकृतेविधानेचसर्वपाप
निवारणे ६८ फलदस्यात्पुराणानुश्रीमद्भागवतंशुभं धर्मार्थकाममोक्षाणांसाधनंनात्रसंशय
६९ इतितेकथितंसर्वंकिंभूयः श्रोतुमिच्छसि श्रीमद्भागवतेनैवभक्तिमुक्ति प्रकाशिता ७० सू
तउवाच इत्युक्त्वातेमहात्मानः प्रोचुर्भागवतीकथा सर्वपापहरांपुण्यांभक्तिमुक्तिप्रदायिनीं ७१
श्रृण्वतांसर्वभूतानांसप्ताहंनियतात्मनां यथाविधिततोदेवंतुष्टुवुः पुरुषोत्तमं ७२ तदंतेज्ञानवै
राग्यभक्तीनांपुष्टतापरा तारुण्यंपरमंचाभूत्सर्वलोकमनोहरं ७३ नारदश्चकृतार्थोभूत्सिद्धे
स्वीयेमनोरथे पुलकीकृतसर्वांगः परमानंदसंभृतः ७४ एवंकथांसमाकर्ण्यनारदोभगवत्प्रि
यः प्रेमगद्गदयावाचातानुवाचकृतांजलिः ७५ श्रीनारदउवाच धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मिभवद्भि तो ६
करुणापरैः अद्यमेभगवाल्लब्धः सर्वपापहरोहरिः ७६ श्रवणंसर्वधर्मेभ्योवरंमन्येतपोध
नाः वैकुंठस्थोयतः कृष्णः श्रवणाद्यस्यलभ्यते ७७ सूतउवाच एवंब्रुवतिवैतस्मिन्नारदेवैस्न
वोत्तमे परिभ्रमन्समायातः शुकोयोगेश्वरस्तदा ७८ तत्रायपौषोडशवार्षिकः सदाव्यासात्म
जोज्ञानमहाब्धिचंद्रमाः कथावसानेनिजलाभपूर्णः प्रेम्णापठन्भागवतंशनैःशनैः ७९ दृ
ष्ट्वासदस्याः परमोरुतेजसंसद्यःसमुत्थायददुर्महासनं प्रीत्यासुरर्षिस्तमपूजयत्सुखंस्थितमोव

गौ॰मा॰ रि ४२ समाहर्त्तिनाशुसानियमान्मुणुनारद विमुरीक्षाविहीनानां नाधिकारः कथाश्रवे ४३ ब्रह्म
१२ चर्यमध सुप्ति पत्रावल्यांच भोजनं कथासमाप्तौ भुक्तिंचकुर्यान्नित्यकथाव्रती ४४ हिरलमधुतैलंच
गरिष्ठान्नंतथैवच भावदुष्टंपर्युषितं नजह्यान्नित्यकथाव्रती ४५ वृन्ताकंचकलिंगाद्यद्यमसूर
निका निष्पावानामिषाद्यंचवर्जयेत्तुकथाव्रती ४६ पलाण्डुलशुनंहिंगुमूलकंगृञ्जनंतथा नालिका
मूलंकूष्माण्डंनैवाद्यात्कथाव्रती ४७ कामक्रोधमदमानमत्सरंलोभमेवच दंभमोहं तथाद्वेषंदूरयेत्
चकथाव्रती ४८ वेदवैष्णवविप्राणांगुरुगोव्रतिनांतथा स्त्रीराजमहतांनिंदावर्जयेद्यः कथाव्रती ४९
रजस्वलांत्यजम्लेच्छपतिताव्रतकैस्तथा द्विजद्विड्वेदबाह्यैश्च नवदेद्यः कथाव्रती ५० सत्यंशौचं द
यामौनमार्जवंविनयंतथा उदारमानसंतद्वत्कुर्यादेवकथाव्रती ५१ दरिद्रश्चक्षयीरोगीनिर्भाग्यः
पापकर्मवान् अनपत्योमोक्षकामः शृणुयात्सकथामिमां ५२ अपुष्पाकाकवंध्याचवंध्यायाच
मृतार्भका स्रवद्गर्भाचयानारीतयाश्राव्याप्रयत्नतः ५३ एतेषुविधिनाहत्तदक्षयतरंभवेत् अ
त्युत्तमामिदंनित्यं सत्कथादिव्यफलप्रदा ५४ एवंकृत्वाव्रतविधिंमुद्यापनमथाचरेत् जन्माष्ट
मीव्रतवत्कर्तव्यंफलकांक्षिभिः ५५ अकिंचनेषुभक्तेषु प्रायोनोद्यापनाग्रहः श्रवणेनैवपूतास्ते
निष्कामावैष्णवायतः ५६ एवंनगाहयज्ञेस्मिन्समाप्तेश्रोतृभिस्तदा पुस्तकस्यचपूजा
कार्यातिभक्तितः ५७ प्रसादस्तुलसीमालाश्रोतृभ्यश्चप्रदीयतां मृदंगताललालितंकर्तव्यंकी
र्तनंततः ५८ जयशब्दोनमःशब्दः शंखशब्दश्चसर्वतः विप्रेभ्योयाचकेभ्यश्चवित्तमन्नंचदी
यतां ५९ विरक्तश्चेद्भवेच्छ्रोतागीतावाच्यापरेहनि गृहस्थश्चेत्तदाहोमः कर्तव्यः कर्मशान्तये ६०
प्रतिश्लोकंचजुहुयाद्विधिनादशमस्यच पायसंमधुसर्पिश्चतिलान्नादिकसंयुतं ६१ अथवा राम
१२

कथाविघ्नविघातार्थं गणनाथं प्रपूजयेत् २४ पितॄन् संतर्प्य शुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् मंडलं च
प्रकर्तव्यं तत्र स्थाप्यो हरिस्तथा २५ कृष्णमुद्दिश्य मंत्रेण चरेत्पूजाविधिं क्रमात् प्रदक्षिणनमस्कारान्
पूजांते स्तुतिमाचरेत् २६ संसारसागरे मग्नं दीनं मां करुणानिधे कर्ममोहगृहीतांगं मामुद्धर भवार्णवात् २
७ श्रीमद्भागवतस्यापि ततः पूजा प्रयत्नतः कर्तव्या विधिना प्रीत्या धूपदीपसमन्विता २८ ततस्तु श्रीफ
लं धृत्वा नमस्कारं समाचरेत् स्तुतिः प्रसन्नचित्तेन कर्तव्या केवलं तथा २९ श्रीमद्भागवताख्यस्त्वं प्रत्य
क्षः कृष्ण एव हि स्वीकृतोसि मया नाथ मुक्त्यर्थं भवसागरे ३० मनोरथो मदीयोयं सफलः सर्व
था त्वया निर्विघ्नेनैव कर्तव्यो दासोहं तव केशव ३१ एवं दीनवचः प्रोक्त्वा वक्तारं चाथ पूजयेत् सं
भूष्य वस्त्रभूषाभिः पूजांते च संस्तवेत् ३२ शुकरूप प्रबोधज्ञ सर्वशास्त्रविशारद एतत्कथाप्रका
शेन मदज्ञानं विनाशय ३२ तदग्रे नियमः पश्चात्कर्तव्यः श्रेयसे मुदा सप्तरात्रं यथाशक्त्या धारणीयः
स एव हि ३३ वरणं पंचविप्राणां कथाभंगनिवृत्तये कर्तव्यं तैर्हरेर्जाप्यो द्वादशाक्षरविद्यया ३४ ब्राह्म
णान्वैष्णवांश्चान्यांस्तथा कीर्तनकारिणः नत्वा संपूज्य दत्ताज्ञः स्वयमासनमाविशेत् ३५ लोकवि
त्तधनागारपुत्रचिंतां व्युदस्य च कथाचित्तः शुद्धमतिः स लभेत्फलमुत्तमं ३६ आसूर्योदयमारभ्य सार्धत्रि
प्रहरांतकं वाचनीया कथा सम्यक् धीरकंठं सुधीमता ३७ कथाविरामः कर्तव्यो मध्याह्ने घटिकाद्वयं
तत्कथामनु कार्यं वै कीर्तनं वैष्णवैस्तदा ३८ मलमूत्रजयार्थं हि लघ्वाहारः सुखावहः हविष्यान्ने
न कर्तव्यो ह्येकवारं कथार्थिना ३९ उपोष्य सप्तरात्राणि शक्तिश्चेच्छृणुयात्तदा घृतपानं पयःपा
नं कृत्वा वा शृणुयात्सुखं ४० फलाहारेण वा भाव्यमेकभक्तेन वा पुनः सुखसाध्यं भवेद्यत्तु कर्तव्यं वार२
श्रवणाय तत् ४१ भोजनं तु वरं मन्ये कथाश्रवणकारकं नोपवासो वरः प्रोक्तः कथाविघ्नकरो य

भा०मा०
२१

प्रयत्नतः विवाहे यादृशं वित्तं तादृशं परिकल्पयेत् २ नभस्य आश्विनोर्जौ च मार्गशीर्षः शुचिर्नभाः ए
ते मासाः कथारंभे श्रोतॄणां मोक्षसूचकाः ३ मासानां विप्र हेयानि तानि त्याज्यानि सर्वथा सहायाश्चेत
रे चात्र कर्तव्याः सोद्यमास्तथा ४ देशे देशे तथा सेयं वार्ता प्रेष्या प्रयत्नतः भविष्यति कथा चात्र आगंत
व्यं कुटुंबिभिः ५ दूरे हरिकथाः केचिद्दूरे चाच्युतकीर्तनाः स्त्रियः शूद्रादयो ये च तेषां बोधो यतो भवेत् ६
देशे देशे विरक्ता ये वैष्णवाः कीर्तनोत्सुकाः तेष्वेव पत्रं प्रेष्यं च तल्लेखनमितीरितं ७ सतां समाजो भवि
ता सप्तरात्रं सुदुर्लभः अपूर्वरसरूपैव कथा चात्र भविष्यति ८ श्रीमद्भागवतपीयूषपानाय रसलं
पटाः भवंतश्च तथा शीघ्रमायात प्रेमतत्पराः ९ नावकाशः कदाचिच्चेद्दिनमात्रं तथापि च सर्वथाऽऽग
मनं कार्यं क्षणोऽत्रैव सुदुर्लभः १० एवमाकारणं तेषां कर्तव्यं विनयेन च आगंतुकानां सर्वेषां वासस्थाना
नि कल्पयेत् ११ तीर्थे वापि वने वापि गृहे वा श्रवणं मतं विशाला वसुधा यत्र कर्तव्यं तत्कथास्थलं
१२ शोधनं मार्जनं भूमेर्लेपनं धातुमंडनं महोपस्करमुद्धृत्य गृहकोणे निवेशयेत् १३ अर्वाक्पंचाहतो यत्ना
दास्तीर्णानि प्रमेलयेत् कर्तव्यो मंडपः प्रोच्चैः कदलीखंडमंडितः १४ फलपुष्पदलैर्विष्वग्वितानेन विरा
जितः चतुर्दिक्षु ध्वजारोपो बहुसंपद्विराजितः १५ ऊर्ध्वं सप्तैव लोकाश्च कल्पनीयाः सविस्तरं तेषु विप्रा वि
रक्ताश्च स्थापनीयाः प्रबोध्य च १६ पूर्वं तेषामासनानि कर्तव्यानि यथोत्तरं वक्तुश्चापि तदा दिव्यमासनं प
रि कल्पयेत् १७ उदङ्मुखो भवेद्वक्ता श्रोता वै प्राङ्मुखस्तदा प्राङ्मुखश्चेद्भवेद्वक्ता श्रोता चोदङ्मुखस्तदा
१८ अथवा पूर्वदिग्ज्ञेया पूज्यपूजकमध्यतः श्रोतॄणामागमे प्रोक्ता देशकालादिकोविदैः १९ विरक्तो
वैष्णवो विप्रो वेदशास्त्रविशुद्धिकृत् दृष्टांतकुशलो धीरो वक्ता कार्योऽतिनिःस्पृहः २० वक्तुः पार्श्वे सहाया
र्थमन्यः स्थाप्यस्तथाविधः पंडितः संशयच्छेत्ता लोकबोधनतत्परः २२ वक्त्रा क्षौरं प्रकर्तव्यं दिनादर्वा
क् व्रताप्तये अरुणोदयेऽसौ निर्वर्त्य शौचं स्नानं समाचरेत् २३ नित्यं संक्षेपतः कृत्वा संध्याद्यं स्वं प्रयत्नतः राम
२२

स्पृश्यचिरेणैव भूतले १२ अदृष्टे चरते सा तु समादेशं तस्य श्रुत्वं संहितो यो हि हतो मे यो हि धावति चिंतितो जपः १३
अवैष्णवो हतो देशो हतं स्वाहत्मे वैष्णवं हतमश्नाति विप्रेशमनाचार हतं कुलं १४ विष्णुसेवारतो[illegible]
त्वमित्रीतस्य भावना मनोहस्तं पवित्रं[illegible]लाभमति: १५ एवं[illegible]सर्वे वैकुंठ हरिकी
र्तनाः १६ श्रावणो मासि शुक्ले च पवित्रं[illegible]संप्रार्थ्य[illegible]भक्तिः[illegible]ले १७ क
न्यासमाप्तेप्रजातिकृत्[illegible]निर्विभ्रवेद्यः। १८ अयुग्मादाः नमः
[illegible]समाकरोत्स्व
सहेशा हरिः[illegible]पान[illegible]यवासमः २१ किंचिदिन: कुर्वन्[illegible]हरिः स
[illegible]गातः २२ विमाने[illegible]पयसा[illegible]
[illegible]लोके नेय[illegible]सिता[illegible]: २३ गोप[illegible]सोमं कन्या[illegible]
[illegible]वसत्त्व २४ अयोध्यावासिन: पूर्वं[illegible]तथा[illegible]मतेनैव तागो
लोकं यो[illegible]सोमस्य[illegible]सलोकं[illegible]
वास २५ कृष्णो[illegible]सर्वे सो[illegible]
[illegible]मतानि मवः २६ [illegible]लोकं चितैः[illegible]
[illegible]वैष्णवोऽति[illegible]२७ इति हासमिमं पुण्यं शृणोत्यत्र पितमुनी[illegible]।
रः पठते[illegible]परिप्लुतः २९ [illegible]सह[illegible]हरेर्गोवि
[illegible]भवेच्च ३० इति श्रीपद्मपुराणे[illegible]
[illegible]नाम पंचमोऽध्यायः ५ कुमारा ऊचुः अथ तेऽसव[illegible]
मः[illegible]विधिः[illegible]: १ देव[illegible]

भा०मा नित्यमाहात्म्यं वेश्मसु ते अस्मांकं पल्लवसन्न्यं कथयस्वैक चित्तयति ५४ आर्द्रमुष्क लघुरस्थुलवाल
१० न कर्मणि कृते तत्वमार्गिरिहेतायपावक समिधोयथा ५५ अग्निममेवभारतेषवर्षेहस्मिन्दे
वनसरि कथयसुव्रतामियाशेसनिधा तज्जन्मकीर्तित ५६ किमोहतुहितेमे सुपुष्टे नवल्लीय ८३
ता अत्र योग्यापूरीरमाअकथात्मकयाविना ५७ आसिकर्थसमायुवे मासस्योगिनानुत्तापि
ते चमावनद्दुग्धयाअमन्नभूमिवको ५८ अतोशोक विस्तारार्थेरोगमारिरमातुर दु पुरदुदर
दुष्ट सरोषेदत्तामयुर ५९ कमिविहमसंस्थानशरीरमिनिवर्गीत अस्थिरेतास्थिरकमेकु
तामसाधयेन्मोरे ६० यथात सत्कृतस्सकलसायमन्नविनश्यमि सदीपरसतपुष्ट कापिकानाम
मिल्पता ६१ सम्मोहसवयासुकेसाध्यतोनिकरेहरि अतोदेवानिरवसर्पमेत देवहिसाधने ६२
भुरास्वतोयमुमस्कारवजेतुभु आयतेमरणा पिवकथाश्रवणाच्चतेला ६३ अतस्य भूक
वशस्यपथ्यार्थविमेरन चित्रकिमुमदाचितगौपमे देकथाअवात ६४ विदातेहृदयंथापि
छिद्यतेसर्व संशया. सीयतेसर्वकर्माणि मम्मोहस्ववसीकृते ६५ मदारकेर्दमात्मेपयस्त्वन
पटोपमा कथातीर्थक्षितेचित्तेमुक्तिरेववुधैस्मृता ६६ एवरूपिचेतामान विमानमयते ८?
हा वेकुठवासिमिर्युक्तमस्तु रहोपिमण्डले ६७ सर्वेषांपश्यतामेवविमाने धुधुसोमुत वि।
मानेवेसघान्वीरागोकगौवाकामभुवीत ६८ गोकर्णउवाच अत्रैवबहव सतिश्रोतारोम
मनिमेमलाः आमीतानिविमानानितेषाननुसंपस्कृत ६९ श्रवणंसमभागेनसर्वेषामिहह
दृष्टं फलभेदःकुतोजातः प्रब्रूवन्तु हरिप्रियाः ७० हरिदासाऊचु प्रवणस्य वि
भेदेन फलभेदोत्रसंस्थित श्रवणंतुकृतंसर्वैर्नतथा मननंकृत ७१ फलमेदस्ततोयो समा
न वृत्त फ्याद्वाङ्मिदयति सश्रवत्रमुपोषितैश्रपेनेनश्रवणंकृत न मननाद्दिनथातेन १९

किंमैवंभविष्यति उपायमपरंकिंचिन्नविचारयसांप्रतं ३३ इतितद्वाक्यमाकर्ण्यगोकर्णोविस्मयंगतः श
तश्राद्धैर्नमुक्तिश्चेदसाध्यंमोचनंतव ३४ इदानींतुनिजंस्थानमातिष्ठप्रेतनिर्भयः त्वन्मुक्तिसाधनं
किंचिदाचरिष्येविचार्यच ३५ धुंधुकारीनिजस्थानंतेनादिष्टस्ततोगतः गोकर्णश्चिंतयामासतांरात्रि
नतदध्यगात् ३६ प्रातस्तमागतंदृष्ट्वालोकाः प्रीत्यासमागताः तत्सर्वंकथितंतेनयज्जातंचयथातथा
३७ विद्वांसोयोगनिष्ठाश्चज्ञानिनोब्रह्मवादिनः तन्मुक्तिंनैवपश्यंतिपश्यंतःशास्त्रसंचयान् ३८ ततःसर्वैः
सूर्यवाक्यंतन्मुक्तौस्थापितंपरं गोकर्णःस्तंभनंचक्रेसूर्यवेगस्यवैतदा ३९ नमस्तुभ्यंजगत्साक्षिन्
ब्रूहिमेमुक्तिहेतुकं तच्छ्रुत्वादूरतःसूर्यःस्फुटमित्यभ्यभाषत ४० श्रीमद्भागवतान्मुक्तिःसप्ताहंवाचनं
कुरु इतिसूर्यवचःसर्वैर्धर्मरूपंतुविश्रुतं ४१ सर्वेब्रुवन्प्रयत्नेनकर्तव्यंसुकरंत्विदं गोकर्णोनिश्चयंकृ
४९ त्वावाचनार्थंप्रवर्तितः ४२ तत्रसंश्रवणार्थायदेशग्रामाज्जनाययुः पंग्वंधवृद्धमंदाश्चतेपिपापक्षयाय
वै ४३ समाजस्तुमहान्जातोदेवविस्मयकारकः यदैवासनमास्थायगोकर्णोकथयत्कथां ४४ सप्रेतो
पितदायातःस्थानंपश्यन्नितस्ततः सप्तग्रंथियुतंतत्रापश्यत्कीचकमुच्छ्रितं ४५ तन्मूलछिद्रमाविश्य
श्रवणार्थंस्थितोह्यसौ वातरूपीस्थितिंकर्तुमशक्तोवंशमाविशत् ४६ वैष्णवंब्राह्मणंमुख्यंश्रोतारंप
रिकल्प्यसः प्रथमस्कंधतःस्पष्टमाख्यानंधेनुजोकरोत् ४७ दिनांतेरक्षितागाथातदाचित्रंबभूव
ह वंशैकग्रंथिभेदोभूत्सशब्दःपश्यतांसतां ४८ द्वितीयेह्नितथासायंद्वितीयग्रंथिभेदनं तृतीयेह्नि
तथासायंतृतीयग्रंथिभेदनं ४९ एवंसप्तदिनैश्चैवसप्तग्रंथिविभेदनं कृत्वासद्वादशस्कंधश्रवणात्
प्रेतत्वंजहौ ५० दिव्यरूपधरोजातस्तुलसीदाममंडितः पीतवासाघनश्यामोमुकुटीकुंडलान्वितः ५१
ननामभ्रातरंसद्योगोकर्णमितिचाब्रवीत् त्वयाहंमोचितोबंधोकृपयाप्रेतकश्मलात् ५२ धन्या
भागवतीवार्ताप्रेतपीडाविनाशिनी सप्ताहोपितथाधन्यः कृष्णलोकफलप्रदः ५३ कंपंतेसर्वपापा

भा०म० तन्मुखेविहितविचित्तिः। अभिनवोज्ज्वालमिदं त्वनवाकुलोनिधनमास ११ तदेहममुत्रुर्गर्वेमाय-साहसि
७ का त्रिय. मज्जान्ध्रर्द्दहसपमुकेन्पापाश्चरवच १२ लोके रुषा-वरुणिसुदरयात प्रियोहिन अगामिष
निर्वेषुम्मिन्नविसलोभविकर्षित १३ त्वागाविनवविक्वासोऽन्तमानाकार्यहृत विश्वासेय विप्रतीमत्व
सद्ध रेव परिभयते १४ सुधाममवचोयासाकोमिनारसवर्द्दने हृदयन्तृधारामपिय कोनामप्रोषिता १५
सहृत्पविसूतायाम.कुलटावहभर्तका भुभुकारविकुवापमहान्मेन कुकर्मत १६ ग्रात्याकृत्पपरोतिर्ध्यो।
वन्नशाविशीतर शीतातपपरिक्लिष्टोनिराहार पिपासित १७ नलेभेशरणाकुत्राहोदैवविसुर्हवदन किंयस्का
लेन ...गोककर्णोमृतस्तोकारवुधात १८ अनाथत्वविशिष्टेवगयाप्राद्मचोकरत मस्मिन्नलीर्यदुत्तयाम।
तत्रश्राद्धमर्वनीयम १९ तथाभ्रमत्सगोकर्णस्वपुरत्दुर्मिवान रात्रौमृत्वागोमिसंभ आगतोऽन्तहित प
बै.-१९ नत्तसृम्पविज्ञायधुधुकारीस्तवाधव निशीथेदर्शयामासमहारौद्रतरवपु २० सकृन्मेष सक
हस्तीसकृच्चमहिषोऽभवत सकृदिंद्र सकृच्चाग्नि पुनश्चपुरषोऽभवत् २१ वैपरीत्यमिदंदृष्ट्वागोकर्णोध
मैसयुत अयमदुर्गतिक-कोऽपिनिश्चित्यायपितमब्रवीत २२ गोकर्णौउवाच कस्त्वमुग्रतरोरात्रौकुतोयातोदशा।
मिमा किंवाप्रेतपिशाचोवाराक्षसोसीतिशंसमे २३ सूतउवाच एवंपृष्टस्तदातेनरुरोदोच्चै पुन पु
न अशक्तोवचनेवाऽरसंज्ञामात्रंचकारह २४ ततोऽञ्जलौजलंकृत्वागोकर्णस्तमुदीरयत तत्सेकाद्
गतपापोसौप्रवक्तुमुपचक्रमे २५ प्रेतउवाच अहंभ्राताहदीपोसिधुधुकारीतिनामत स्व कीयेनैवदोषे
णब्रह्मत्वंनाशितमया २६ अहं मेकर्मणामितिर्भेसरव्यामहाज्ञानविवर्जित लोकानांहिंसकः सोहंस्त्री
भिर्दुखेनमारित २७ अत प्रेतत्वमापन्नोदुर्दशांचवहाम्यहं वाताहारेणजीवामिदैवाधीनफलोदय २८
अहोबंधोकृपासिंधोभ्रातर्मामाशुमोचय गोकर्णोवचनंश्रुत्वातस्मैवाक्यमथाब्रवीत ३० गोकर्णउवा
च त्वदर्थंतुगयापिंडोमयादत्तोविधानत तत्कथंनैवमुक्तोसिममाश्चर्यमिदमहत ३१ गयाश्राद्धान्नमु रामः
क्तिश्चेदुपायोनापरस्त्विह किंविधेयमयाप्रेततत्वंवदसविस्तर प्रेतउवाच गयाश्राद्धशतेनापिमु

धनं स्नेहवानन्धवत्स्नेहमेति । मिथ्या ७४ न चेन्द्रस्य सुखं किंचिन्न सुखं चक्रवर्तिनः सुखमस्ति विरक्तस्य मुने-
स्थाने २ रेकान्तजीविनः ७५ मुञ्चाग्रहं प्रजारूपे मोहतो नरके गतिः निपतिष्यति देहोऽयं सर्वं त्यक्त्वा वनं व्रज ७
६ तद्वाक्यं तु समाकर्ण्य गन्तुकामः पिता ब्रवीत् किं कर्तव्यं वने तात तत्त्वं वद सविस्तरं ७७ अन्धकूपे स्ने-
हपाशैर्बद्धः पङ्गुरहं शठे कर्मणा पतितो नूनं मामुद्धर दयानिधे ७८ गोकर्ण उवाच देहेऽस्थिमांसरुधि-
रेऽभिमतिं त्यज त्वं जायासुतादिषु सदा ममतां विमुञ्च पश्यानिशं जगदिदं क्षणभङ्गनिष्ठं वैराग्यरागरसिको
भव भक्तिनिष्ठः ७९ धर्मं भजस्व सततं त्यज लोकधर्मान् सेवस्व साधुपुरुषाञ्जहि कामतृष्णाम् अन्यस्य
दोषगुणचिन्तनमाशु मुक्त्वा सेवाकथारसमहो नितरां पिब त्वं ८० एवं सुतोक्तिवशतोऽपि गृहं विहाय या-
तो वनं स्थिरमतिर्गतषष्टिवर्षः युक्तो हरेरनुदिनं परिचर्ययासौ श्रीकृष्णमाप नियतं दशमस्य पाठात्
८१ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे श्रीभागवतमाहात्म्ये विप्रमोक्षो नाम चतुर्थोऽध्यायः ४ श्री
सूत उवाच पितर्युपरते तेन जननी ताडिता भृशं क्व वित्तं तिष्ठति ब्रूहि हनिष्ये लत्तया न चेत् १ इति
तद्वाक्यसंत्रासाज्जनन्या पुत्रदुःखतः कूपे पातः कृतो रात्रौ तेन सा निधनं गता २ गोकर्णस्तीर्थया-
त्रार्थं निर्गतो योगसंस्थितः न दुःखं न सुखं तस्य न वैरी नच बान्धवः धुन्धुकारी गृहेऽतिष्ठत्पञ्चपण्यव-
धूवृतः अत्युग्रकर्मकर्ता च तत्पोषणविमूढधीः ४ एकदा कुलटास्तास्तु भूषणान्यभिलिप्सवः
तदर्थं निर्गतो गेहात्कामान्धो मृत्युमस्मरन् ५ यतस्ततश्च संहृत्य वित्तं वेश्म पुनर्गतः ताभ्योऽयच्छत्सु-
वस्त्राणि भूषणानि कियन्ति च ६ बहुवित्तचयं दृष्ट्वा रात्रौ नार्यो व्यचारयन् चौर्यं करोत्यसौ नित्य-
त३ मतो राजा ग्रहीष्यति ७ वित्तं हृत्वा पुनश्चैनं मारयिष्यति निश्चितं अतोऽर्थगुप्तये गूढमस्माभिः किं न हन्य-
ते ८ निहत्यैनं गृहीत्वार्थं यास्यामो यत्र कुत्रचित् इति ता निश्चयं कृत्वा सुप्तं संबध्य रश्मिभिः ९ पा-
शं कण्ठे निधायास्य तन्मृत्युमुपचक्रमुः त्वरितं न ममारासौ चिन्तायुक्तास्तदाभवन् १० तप्ताङ्गारसमूहांश्च

भा०मा० शोकि सावित्रीम्मम गर्भेस्तिते दास्यामि प्रसन्नित ५२ तावत्कालस्य गर्भे विगुप्तानित्य सुखम्गृहे विन्ना
८ मल्पते धे पुत्र सते दास्यति बालक ५३ सा प्रमासकोम्म तो बालः तिस्रो के वस्थिता दे तवास्य पोषधिस्या मिनि
समागतपते गृहे ५४ फलमस्य प्रेतो स्त्वपरीक्षार्थमनुसाप्रत नवदीच विलम्बं नमेधे वस्त्रोम्स्वभावत ५५
स्वपकालेन सा नारी प्रसूता बालकं तदा ज्ञानी पवजनको बालरस्थपधुधुलीस्वदो ५६ सख्याचक श्चि
नम्भर्यं प्रसूत सुखमर्भक लोकस्य सुखमुत्पन्न मालादेवप्रजो स्याम ५७ द्दो दानं बहु जातिमा ज्ञातक
मिविधायच शीतवाद्वित्रघोषो भन्नाहारेवकुमगाल ५८ भर्त्रो गेत सा तु वीहा कपतन्धानाभिक चेमम
अन्यस्त्रे न निर्दुग्धाक पपश्चामि बालक ५९ मत्स्य सुस्तप्रस न्नम्याम तोवालस्तुर्वते ताभाकार
यथो हेरस्य सानेभं तोमवयिष्यति ६० पतिकान्त्व मसर्वपुत्र रत्नाहितेव पुत्रस्य धुधुकारीति नाम मातापति
पित्रे ६१ त्रिमासे निर्गते चाथ साधेनुः सुषुवे भक सर्वांगसुन्दरं दिव्यं निर्मल कनकप्रभं ६२ दृष्ट्वा प्रसन्नो
विप्रस्तु संस्कारान् स्वयमादधे मत्वाश्चर्यं जना सर्वे दिदृक्षार्थं समागता ६३ भाग्योदयो धुनाजातं आ
तमेदेवस्य पश्यत धेनवाल प्रसूतस्तु देवरूपीतिकोतुक ६४ नज्ञानमह हस्यतुं कन्याषिविधियोगत गो
कर्णं चिसुतं दृष्ट्वा गोकर्णं नाम चाकरोत् ६५ कियत्कालेन तौ जातो तरुणौ तनयौ तुतो गोकर्णः पण्डितो
ज्ञानी धुधुकारी महाखल ६६ स्नान शौच क्रियाहीनो दुर्भक्षी क्रोधसयुत दुष्परिग्रहकर्ता च शवहस्ते
न भोजनी ६७ चौरः सर्वजन द्वेषी परवेश्मप्रदीपक लालनायार्भकानेव सत्वा सद्यः कूपेनिपातये
त् ६८ हिंसक शस्त्रधारी च दीनान्धानां प्रपीडक चाण्डालाभिरतो नित्यं पाशहस्त श्वसंगत ६९ ते।
न वेश्याकुसंगेन पित्र्यं वित्तं तु नाशितं एकदा पितरौ ताड्य पात्राणि स्वयमाहरत ७० तत्पिता कृपणः प्रो
च्चैर्धनहीनो रुरोदह वंध्यत्वं तु समीचीनं कुपुत्रो दुःखदायक ७१ क्व तिष्ठामि क्व गच्छामि को मेदु खंव्यपो
होहयेत् प्राणांस्त्यजामि दुःखेन हा कष्टं मम संस्थित ७२ तदानीं तु समागत्य गोकर्णो ज्ञानसंयुत बोध राम
यामास जनकं वैराग्यं परिदर्शयन ७३ असार खलु संसारं दुःखरूपी विमोहन क सुत कस्य च
८

वितोदच्च सोपि बध्वात्वमाक्रमयेत ३० यत्र स्मसूद्रा फलश्रेष्ठमच्च विश्रुयाति निर्मोगपर्ष्यानपत्यस्य।
कि मतो जीविते नमे ३१ इत्युक्त्वा सहरोदो चेलत्याजे दृ खेदितिम महामस्य यते बिने कररगा गद्ध
रीयसी ३२ तद्दृत्वा सरमात्वाच्च वाचयामास पीगवान् सर्वज्ञात्वायति पश्चाद्विप्रमखेसविस्तरं।
३३ यतिरुवाच अमाविप्रमयातेसुप्रारअंबुविलोकिते सप्तजन्मावधितवपुत्रो नैवचमैवच ३४
मुचोज्ञानं प्रजारु पवलिखाक मेलोगति विवेकमुसमाक्रिस्यमज्जससारवासना ३५ समते सगो
दु खमवाप्यागपुरान्पथा रेसुचाग्यकुहवाप्या सम्पासेस वैपासुख ३७ ब्राह्मणउवाच विवेकेनमबे
किं मेपुत्रैरेहि वत्सारपि जोचेत्पजाम्यहं प्राणा स्त्वदंग्रेशोकमूर्छित ३८ पुत्राभेसुखहीनमन्या।
स भुक्त एवहि मत्स्य सरसोलोके पुत्रपौत्रसमाकुल ३९ नयाम्यतिसुखपुत्राणां यादेवहतो।
श्रम आमोहवोन युक्तोस्मिन्सर्वथेनकिंवदाम्यहं ४० इतिविप्रास्यहट्टं ज्ञात्वाश्रुवीस्ततपोधन वि
चक्षैकृगीतं कष्टं विधिलेखविमार्जनात् ४१ तस्याग्रहसमालोक्यफलमेकमदत्तवान् इदमद्
यपत्नीस्वतत्ते पुत्रीभविष्यति ४२ सत्यं शौचंदयादानमेकभक्तं तुभोजन वर्षावधि द्विजपाकार्यं
तेनपुत्रोतिनिर्मल ४३ एवमुक्त्वा ययौयोगी विप्रस्तुग्रहमागत पत्न्या पाणौफलंदत्वा स्वयं यातस्तु कुत्रचित
४४ तरुणीकुटिलात स्य स्वस्यगेचरसरोदह आप्नहो चिंतामभोत्पन्नाफलचाहनभक्षये ४५ फलभक्षेण
गर्भ स्याद्गर्भेणोदरवृद्धिता स्वल्पभक्ष्यततोशक्ति अंदुकार्यं कथं भवेत् ४५ दैवाद्धारी भवेद्ग्रामे पलायेदु
भिंशीकथं शुकवन्निवसेद् गेहे सुकुले कथमुत्सृजेत ४६ निर्दयश्चे दरागभोगार्भस्तदा मेमरणं भवेत
प्रसूताद्यस्सादुःखंसुकुमारी कुथसहेत ४७ सदायामपिसर्वस्वं ननेदासरू रेत्तदा सन्यथावादिनि ममो
दुराराध्य सहिष्यते ४८ लालनेपालनेदुःखं प्रसूतायाप्रजायते बंध्याचविधवानारी सुखिनीचेति
मेमति ४९ एवंकुतर्कयोगेन तत्फलं नैवभक्षितम् पृष्टाद्य फलंभुक्तं चेतितयोरितं ५० एकदामगि
नीतस्यास्सद्वृहं चिह्नयाभता, तद्ग्रेकथितं सर्वांचिंतयमहतीमिमे ५१ दुःखलातेमद् खेनत्वनुजकरवा।

भी०मी०

७ पापकृतोपि सर्वदा सद्दुराचाररता विमार्गा क्रोधाग्निरता कुटिलाज्ञकामिन समाहयतेन।
कलौ पुनर्भिते ११ सत्येनहीना पितृमातृदूषका स्वस्मात् कुलोत्पन्ना स्वधर्मवर्जिता येऽपि कामा
त्मविरोधिहिंसका समाह्यते न कलौ पुनर्भिते १२ ये चोग्रपापा च्छलस्यवृत्तिकारिणः क्रूरा विशाच
रवनिर्दयाश्च ये ब्रह्मस्वपुष्टा येऽभिचारिकारिणः समाह्यतेन कलौ पुनर्भिते १३ कायेन वाचा मन
सापि पातकं नित्यं प्रकुर्वन्ति शठा हि ये नये परस्वमुष्टा मलिना दुराशया समाहयतेन कलौ पुनर्भिते १४
अत्रैकपापिष्ठाभिः तिहासपुरातनं यस्य श्रवणमात्रेण पापहानि परं भवेत् १५ तुगभद्रातटे पूर्वं
अभूत्पत्तनमुत्तमं यत्र वर्णा स्वधर्मेण सत्यसत्कर्मतत्पराः १६ आत्मदेव पुरे तस्मिन् सर्ववेदविशा
रद श्रौतस्मार्तेषु कुशलो द्वितीय इव भास्करः १७ भिक्षुको वित्तवान् लोके तत्प्रिया धुंधुली स्मृता
स्ववाक्यस्थापिका नित्यं सुन्दरी सुकुलोद्भवा १८ लोकवार्तारता क्रूरा प्रायशो बहुजल्पका शूरा च
गृहकृत्येषु कृपणा कलहप्रिया १९ एवं निवसतो प्रेम्णा दंपत्यो रमतः स्वयो अर्थकामास्तयो रास
न्न सुखाय गृहादिकं २० पश्चाद्धर्माः समारब्धास्ताभ्यां सन्तानहेतवे गोभूहिरण्यवासांसि दीनेभ्यो।
यच्छतो सदा २१ धनार्द्धं धर्ममार्गेण ताभ्यां नीतं तथापि च न पुत्रो नापि वा पुत्री ततश्चिन्तातुरो भृशं २२
एकदा स द्विजो दुःखाद् गृहं त्यक्त्वा गतो वनं मध्याह्ने तृषितो यातस्तडागं समुपाविशत् २३ पीत्वा जलं नि
षण्णस्तु प्रजादुःखेन कर्षितः मुहूर्तादपि तत्रैव संन्यासिकश्चिदागतः २४ दृष्ट्वा पीतजलं तं तु वि
प्रो यातस्तदन्तिके नत्वा च पादयोस्तस्य निश्वसन् संस्थितः पुरः २५ यतिस्तवाच कथं रोदिषि विप्र त्वं।
का ते चिन्ता बलीयसी वद त्वं सत्वरं मह्यं स्वस्य दुःखस्य कारणं २६ ब्राह्मणोऽवाच किं ब्रवीमि ऋषे
दुःखं पूर्वपापेन सञ्चितं मदीयाः पूर्वजास्तोयं कवोष्णमुपभुञ्जते २७ मद्दत्तं नैव गृह्णन्ति प्रीत्या देवा द्विजा।
नम प्रजादुःखेन शून्योऽहं प्राणांस्त्यक्तुमिहागतः २८ धिग्जीवितं प्रजाहीनं धिग्गृहं च प्रजां विना धि रामः
ग्धनं चानपत्यस्य धिक्कुलं सन्ततिं विना २९ पाल्यमानया गावश्चेत् सा च वंध्या सर्वथा भवेत् यो मया रोपि।
१

ऊचुः कुमारा वचनं तदानीं कथां वदामो नितरां धुनेय एवमिह साश्रमुन्निशम्य सनत्कुमारैर्निजगाद।
नम्रा ६८ भक्तिरुवाच भवद्भिरद्यैव कृतास्मि पुष्टा कलिप्रणष्टापि कथारसेन क्वाहं तु तिष्ठाम्यधुना
ब्रुवन्तु ब्राह्मी इतीदमुक्तं मचिरेते ६९ भक्तेषु गोविन्दस्वरूपधात्री प्रेमैककर्त्री भवरोगहन्त्री सा त्वं च
तिष्ठस्व सुधैर्यसंश्रया निरन्तरं वैष्णवमानसानि ७० ततोपि दोषाः कलिजा इमे त्वां द्रष्टुं न शक्ताः प्र
भवोपि लोके एवं तदाज्ञावसरेपि भक्तिः सन्निषण्णा हरिदाससचित्ते ७१ सकलभुवनमध्ये निर्धनास्तेपि
धन्या निवसति हृदि येषां श्रीहरेर्भक्तिरेका हरिरपि निजलोकं सर्वथातो विहाय प्रविशति हृदि येषां
भक्तिसूत्रोपनद्धः ७२ ब्रूमोद्य ते किमधिकं महिमानमेवं ब्रह्मात्मकस्य भुवि भागवताभिधस्य यत्सं
श्रयान्निगदिते लभते सुवक्ता श्रोतापि कृष्णसमतामलमन्यधर्मैः ७३ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे
श्रीभागवतमहात्म्ये भक्तिकष्टनिवर्तनो नाम तृतीयोध्यायः ३ सूत उवाच अथ वैष्णवे
वचित्तेषु दृष्ट्वा भक्तिमलौकिकीं निजलोकं परित्यज्य भगवान्भक्तवत्सल १ वनमाली घनश्या
म पीतवासा मनोहर कांचीकलापरुचिरो लसन्मकरकुंडल २ त्रिभंगललितश्चारुकौस्तुभेन
विराजित कोटिमन्मथलावण्यो हरिचंदनचर्चित ३ परमानंदचिन्मूर्ति मधुरो मुरलीधर आवि
वेश स्वभक्तानां हृदयान्यमलानि च ४ वैकुंठवासिनो ये च वैष्णवा उद्धवादयः तत्कथाश्रवणार्थं ते गू
ढरूपेण संस्थिता ५ तदा जयजयारावो रसपुष्टिरलौकिकी चूर्णप्रसूनवृष्टिश्च मुहुः शंखरवो
ऽप्यभूत् तत्सभासंस्थितानां च देहगेहात्मविस्मृतिः ६ दृष्ट्वा च तन्मयावस्थां नारदो वाक्यमब्रवीत् ७
अलौकिकोयं महिमा मुनीश्वराः सप्ताहजन्योद्य विलोकितो मया मूढाः शठा ये पशुपक्षिणोत्र सर्वे
ऽप्यत्र निष्पापतमा भवंति ८ अतो नृलोके ननु नास्ति किंचिच्चित्तस्य शोधाय कलौ पवित्रं अघौघ
विध्वंसकरं कथायाः कथासमानं भुवि नास्ति चान्यत् ९ के के विशुद्ध्यंति वदंतु मह्यं सप्ताहयज्ञेन कथा
मयेन कृपालुभिर्लोकहितं विचार्य प्रकाशितः कोपि नवीनमार्गः १० कुमारा ऊचुः ये मानवाः

भा०मा० कतं ५८ यत्फलं नास्ति तपसा न योगेन समाधिना अनायासेन तत्सर्वं सप्ताहश्रवणे फलं ५९ य
६ ज्ञाद्गर्जति सप्ताहः सप्ताहो गर्जति व्रतात् तपसो गर्जति प्रोच्चैस्तीर्थं नित्यं हि गर्जति ५० योगाद्गर्ज
ति सप्ताहो ध्यानात् ज्ञानाच्च गर्जति किं ब्रूमो गर्जनं तस्य रे रे गर्जति ५१ शौनक उवाच साश्चर्य गर्जति २
मेतत्कथितं कथानकं ज्ञानादिधर्मान् विगणय्य सांप्रतं निःश्रेयसे भागवतं पुराणं जातं कुतो यो
गविदादिसूचकं ५२ सूत उवाच यदा कृष्णो धरां त्यक्त्वा स्वपदं गन्तुमुद्यतः एकादशं परिश्रुत्यापु
द्धवो वाक्यमब्रवीत् ५३ उद्धव उवाच त्वं तु यास्यसि गोविन्द भक्तकार्यं विधाय च मच्चित्ते महती चिन्ता
तां श्रुत्वा सुखमावह ५४ आगतोऽयं कलिर्घोरो भविष्यन्ति पुनः खलाः तत्संगेनैव सन्तोऽपि गमिष्य
न्त्युग्रतामतः ५५ तदा भारवती भूमिर्गोरूपेयं कमाश्रयेत् अन्यो न दृश्यते त्राता त्वत्तः कमललो
चन ५६ अतः सत्सु दयां कृत्वा भक्तवत्सल मा व्रज भक्तार्थं सगुणो जातो निराकारोऽपि चिन्मयः
५७ त्वद्वियोगेन ते भक्ताः कथं स्थास्यन्ति भूतले निर्गुणोपासने कष्टमतः किंचिद्विचारय ५८ इत्यु
द्धववचः श्रुत्वा प्रभासेऽचिन्तयद्धरिः भक्तावलम्बनार्थाय किं विधेयं मयेति च ५९ स्वकीयं यद्भवेत्ते चे७
जस्तद्धि भागवतेऽदधात् तिरोधाय प्रविष्टोऽयं श्रीमद्भागवतार्णवं ६० तेनेयं वाङ्मयी मूर्तिः प्रत्यक्षा व
र्तते हरेः सेवनाच्छ्रवणात्पाठाद्दर्शनात्पापनाशिनी ६१ सप्ताहश्रवणं तेन सर्वेभ्योऽप्यधिकं कृ
तं साधनानि तिरस्कृत्य कलौ धर्मोऽयमीरितः ६२ दुःखदारिद्र्यदौर्भाग्यपापप्रक्षालनाय च कामक्रो
धजयार्थं हि कलौ धर्मोऽयमीरितः ६३ अन्यथा वैष्णवी माया देवैरपि सुदुस्त्यजा कथं त्याज्या भवेत्पुं स्क५
भिः सप्ताहोऽतः प्रकीर्तितः ६४ सूत उवाच एवं नगाहश्रवणोरुधर्मे प्रकाश्यमाने ऋषिभिः
सभायां आश्चर्यमेकं समभूत्तदानीं तदुच्यते संशृणु शौनक त्वं ६५ भक्तिः सुतौ तौ तरुणौ गृहीत्वा
प्रेमैकरूपा सहसाविरासीत् श्रीकृष्ण गोविन्द हरे मुरारे नाथेति नामानि मुहुर्वदन्ती ६६ तां चागतां
भागवतार्थभूषां सुचारुवेषां ददृशुः सदस्याः कथं प्रविष्टा कथमागतेयं मध्ये मुनीनामिति तर्कयन्तः ६७ राम
६

शास्त्रं मुक्तिः सनेन गर्जति २८ कथा भागवतस्यापि नित्यं भवति यद्गृहे तद्गृहं तीर्थरूपं हि वसतां पापना
शनं २९ अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च शुकशास्त्रकथायाश्च कलां नार्हंति षोडशीं ३० तावत्पा
पानि देहेस्मिन्निवसंति तपोधनाः यावन्न श्रूयते सम्यक् श्रीमद्भागवतं नरैः ३१ न गंगा न गया काशी पु
ष्करं न प्रयागकं शुकशास्त्रकथायाश्च फलेन समतां नयेत् ३२ श्लोकार्द्धं श्लोकपादं वा नित्यं भागवतो
द्भवं पठस्व स्वमुखेनैव यदिच्छसि परां गतिं ३३ वेदादिर्वेदमाता च पौरुषं सूक्तमेव च त्रयी भागवतं चैव द्वा
दशाक्षरमेव च ३४ द्वादशात्मा प्रयागश्च कालः संवत्सरात्मकः ब्राह्मणाश्चाग्निहोत्रं च सुरभिर्द्वादशी
तथा ३५ तुलसी च वसंतश्च पुरुषोत्तम एव च एतेषां तत्वतः प्राज्ञैर्न पृथग्भाव इष्यते ३६ यस्तु भागव
तं शास्त्रं वाचयेदर्थतोनिशं जन्मकोटिकृतं पापं नश्यते नात्र संशयः ३७ श्लोकार्द्धं श्लोकपादं वा
पठेद्भागवतं च यः नित्यं पुण्यमवाप्नोति राजसूयाश्वमेधयोः ३८ उक्तं भागवतं नित्यं कृतं च हरिचिंतनं
तुलसीपोषणं चैव धेनूनां सेवनं समं ३९ अंतकाले तु येनैव श्रूयते शुकशास्त्रवाक् प्रीत्या तस्यैव वैकुं
ठं गोविंदोपि प्रयच्छति ४० हेमसिंहयुतं चैतद्वैष्णवाय ददाति यः कृष्णेन सह सायुज्यं स पुमान् लभते ध्रुवं।
४१ आजन्ममात्रमपि येन शठेन किंचिच्चित्तं विधाय शुकशास्त्रकथा न पीता चांडालवच्च खरवद्बत तेन
नीतं मिथ्या स्वजन्म जननी दुःखभाजा ४२ जीवच्छवो निगदितः स तु पापकर्मा येन श्रुतं शुककथा
वचनं न किंचित् धिक् तं नरं पशुसमं भुवि भाररूपमेवं वदंति दिवि देवसमाजमुख्याः ४३ दुर्लभैव
कथा लोके श्रीमद्भागवतोद्भवा कोटिजन्मसमुत्थेन पुण्येनैव तु लभ्यते ४४ तेन योगनिधे धीम
न् श्रोतव्या सा प्रयत्नतः दिनानां नियमो नास्ति सर्वदा श्रवणं मतं ४५ सत्येन ब्रह्मचर्येण सर्वदा श्रवणं म
तं अशक्यत्वात्कलौ बोध्यो विशेषोत्र शुकाज्ञया ४६ मनसश्चानयाद्रोगात्पुंसां चैवायुषः क्षयात् क।
मर लेर्दोषबहुत्वाच्च सप्ताहश्रवणं मतं ४७ मनोवृत्तिजयश्चैव नियमाचरणं तथा दीक्षां कर्तुमशक्यत्वात्स
प्ताहश्रवणं मतं ४८ श्रद्धातः श्रवणे नित्यं माघे तावद्धि यत्फलं तत्फलं शुकदेवेन सप्ताहश्रवणे

भा०मा० नेन कथासारं समाकर्ण्य पितृश्चिकंकरः गतापते ९ सप्ताहं पुरस्थं निर्मितस्यैवकुण्डराजोऽभिकस्लेबरं तद्
५ धेनुपुरस्कृत्य भक्तिमत्त्वाग्रामिष्यति ९ सर्वमुक्ता कुमारा स्तेनारदेन समेतनः श्रवणान्दसमाजग्मुः कथा
पानामृतत्परा: १० महायानात्कर्देयन्तुः लसाको लाहल्लोपभरत् भूलोके देवलोके च ब्रह्मलोके तथैव
च ११ श्रीमद्भागवतपीयूषपानाय रसलंपटाः तावत्तोप्यायायुः सर्वे प्रथमं पंचवे स्मवाः १२ भृगु
अ०६ र्वसिष्ठश्च्यवनगोतम मेधातिथिर्देवलोदेवरातो रामस्तथागाधिसुतश्चशाकल्यो मृकंडुपुत्रात्रि
पिप्पलादाः १३ योगेश्वरव्याससपराशरौच छायाशुकोजाजलिजन्हुमुख्याः सर्वेप्यमी मुनिगणाः
सहपुत्रमित्रस्वस्त्रीभिरत्ययुरतिप्रणयेन युक्ताः १४ वेदान्तानि च वेदाश्च मंत्रास्तंत्राः समूर्तयः दश
सप्तपुराणानि षट्शास्त्राणि तदाययुः १५ गंगाद्याः सरितस्तत्र पुष्करादि सरांसि च क्षेत्राणि च दि
शःसर्वादंडकादिवनानि च १६ नगादयो ययुस्तत्र देवगंधर्वकिन्नराः गुरुत्वात्तत्र नायाता स्तान्भृगुःस
बोध्यचानयत् १७ दीक्षिता नारदेनाथ दत्तमासनमुत्तमं कुमारा वंदिताः सर्वेर्निषेदुः कृष्णतत्पराः १
८ वैष्णवाश्च विरक्ताश्च संन्यासिब्रह्मचारिणः मुखभागे स्थितास्ते च तदग्रे नारदः स्थितः १९ एक
भागे ऋषिगणास्तथान्यत्र दिवौकसः वेदोपनिषदोन्यत्र तीर्थान्यत्र स्त्रियोन्यतः २० जयशब्दो न
मःशब्दः शंखशब्दस्तथैव च चूर्णलाजाप्रसूनानां निक्षेपस्तु महानभूत् २१ विमानानि समारुह्य
कियंतो देवनायकाः कल्पवृक्षप्रसूनैस्तान्सर्वांस्तत्र समाकिरन् २२ सूत उवाच एवं तेष्वेकचित्तेषु
श्रीमद्भागवतस्य च माहात्म्यमूचिरे स्पष्टं नारदाय महात्मने २३ कुमारा ऊचुः अथ ते संप्रवक्ष्यामो महिमानं
शुकशास्त्रजं यस्य श्रवणमात्रेण मुक्तिः करतले स्थिता २४ सदा सेव्या सदा सेव्या श्रीमद्भागवती कथा
यस्याः श्रवणमात्रेण हरिश्चित्तं समाश्रयेत् २५ ग्रंथोष्टादशसाहस्रो द्वादशस्कंधसंमितः परी
क्षिच्छुकसंवादः शृणु भागवतं च तत् २६ तावत्संसारचक्रेस्मिन्भ्रमतेऽज्ञानतः पुमान् यावत्क राम:
र्णगता नास्ति शुकशास्त्रकथा क्षणं २७ किं श्रुतैर्बहुभिः शास्त्रैः पुराणैश्च भ्रमावहैः एकं भागवतं ५
भा०१

स्त उवाच वेदवेदांतघोषैश्च गीतापाठैः प्रबोधितं भक्तिज्ञानविरागाणां नोदतिष्ठत्त्रिकं हि यत् ६४ श्री।
मद्भागवतालापात्तत्कर्म बोधमेष्यति. तत्र कथासु च वेदार्थाः श्लोके श्लोके पदे पदे ६५ छिंदंतु संशयं ह्येतं।
न भवंतो मोघदर्शनाः विलंबो नात्र कर्तव्यः शरणागतवत्सलाः ६६ कुमारा ऊचुः वे ? दोपनिषदां सारा
ज्जाता भागवती कथा अत्युत्तमा ततो भाति पृथग्भूता फलाकृतिः ६७ आमूलाग्रं रसस्तिष्ठन्नास्ते न स्व
दते यथा संभूय पृथग्भूतः फले विश्वमनोहरः यथा दुग्धे स्थितं सर्पिर्न स्वादायोपकल्पते पृथग्भू
तं हि तद्गव्यं देवानां रसवर्द्धनं ६९ इक्षूणामादिमध्यांतं शर्करा व्याप्य तिष्ठति पृथग्भूता च सा मिष्टा।
तथा भागवती कथा ७० इदं भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसंमितं भक्तिज्ञानविरागाणां स्थापनाय प्रकाशितं।
वेदांतवेदसुस्नाते गीताया अपि कर्तरि परितापवति व्यासे मुह्यत्यज्ञानसागरे ७२ तदा त्वया पुरा प्रोक्तं
चतुःश्लोकसमन्वितं तदीयश्रवणात्सद्यो निर्बाधो बादरायणः ७३ श्रीनारद उवाच यद्दृष्टं भवति
हेत्या शुभाभिसद्य. क्षयस्तत्तो तिमेव दुःखदारिद्र्यनाशिनी। शोकशोकमुक्तगीता कृष्णानाः प्रेमप्रकाश।
कृतवेशरणागतोस्मि ७५ भाग्योदयेन बहुजन्मसमार्जितेन सत्संगमेव लभते यदि वैसमवानां। अज्ञा
नहेतुकृतिमोहमदांधकारनाशं विधाय हि तदोदयते विवेकः ७६ इति श्रीभागवतेस्य पद्मपुराणे उत्तरखं
डे श्रीभागवतमाहात्म्ये कुमारनारदसंवादे द्वितीयोध्यायः २ श्रीनारद उवाच ज्ञानयज्ञं करिष्यामि शुकशास्त्र
कथोज्वलं भक्तिज्ञानविरागाणां स्थापनार्थं प्रयत्नतः १ कार्यो मया यत्र स्थानं तद्वाच्यतामिह महिमा।
शुकशास्त्रस्य वक्तव्यो वेदपारगैः २ कियद्भिर्दिवसैः श्राव्या श्रीमद्भागवती कथा को विधिस्तत्र कर्तव्यो ममेदं
ना०७ वदांभितः ३ कुमारा ऊचुः शृणु नारद वक्ष्यामो विनम्राय विवेकिने गंगाद्वारसमीपे तु वनमानंदना
मकं ४ नानाऋषिगणैर्जुष्टं देवसिद्धनिषेवितं नानातरुलताकीर्णं नवकोमलवालुकं ५ रम्य।
मेकांतदेशस्थं हेमपद्मसुशोभितं यत्समीपस्थजीवानां वैरं चेतसि न स्थितं ६ ज्ञानयज्ञस्त्वया तत्र क २२
र्तव्यो ह्यप्रयत्नतः अपूर्वा रसरूपा च कथा तत्र भविष्यति ७ पुरःस्थं भागवतीवार्ता तत्र भक्त्यादिकं त्र

भा० मा० तेषकुमितरेरिहमानवे. एवंश्च मिश्रीः दके: निरीयोलकुराशयं ४२ ततश्चित्रातुरःसोथबस्तीव
५ नमागतः तपश्चरामिचात्रेतितस्यैकृतनिश्चय ४३ नावदूरस्थपुरतः सनकाद्यान्मुनीश्वरान् ।
टि३ कोमस्पसंभाषानुवाचमुनिसत्तमः ४४ नारदउवाच रहानीम्रविभागेनभवतांसंगमःस्थित. कु
मारावदतश्रीघ्रंकथयाकल्याममाधरि ४५ भवंतोयोगिनःसर्वेबुद्धिमंतोबहुश्रुताः पंचहायनसंयुक्ताः ३४
सर्वेषामपिपूर्वजाः ४६ सदावैकुंठनिलयाः हरिकीर्तनतत्पराः लीलामृतरसोन्मत्ताः कथामात्रैक
जीविनः ४७ हरिःशरणमेवेहिनित्यंयेषांमुखेवचः अतःकालसमादिष्टाजरायुष्माननबाधते ४८
येषांभ्रूभंगमात्रेणद्वारपालौहरेःपुरात् भूमौनिपतितौसद्योयत्कृपातःपुरंगतौ ४९ अहोभाग्य
योगेनदर्शनंभवतामिह अनुग्रहस्तुकर्तव्योमयिदीनेदयापरैः ५० अशरीरगिरोक्तंयत्किंतत्
साधनमुच्यतां अनुष्ठेयंकथंतावत्प्रब्रुवंतुसविस्तरं ५१ भक्तिज्ञानविरागाणांसुखमुत्पद्यतेकथं
यं स्थापनंसर्ववर्णेषुप्रेमपूर्वंप्रयत्नतः ५२ कुमाराऊचुः माचिंतांकुरुदेवर्षेहर्षंचित्तेसमावह
उपायसुखसाध्योत्रवर्ततेपूर्वएवहि ५३ अहोनारदधन्योसिविरक्तानांशिरोमणिः सदाश्रीकृ
ष्णदासानामग्रणीर्योगभास्करः ५४ त्वयिचित्रंनमंतव्यंभक्त्यर्थमनुवर्तिनि घटतेकृष्णदासस्य
भक्तेःसंस्थापना सदा ५५ ऋषिभिर्बहवोलोकेपंथानःप्रकटीकृताः श्रमसाध्याश्चतेसर्वेप्रायःस्वर्गफलप्रदाः ५६
वैकुंठसाधकःपंथासतुगोप्योहिवर्तते तस्योपदेष्टापुरुषःप्रायोभाग्येनलभ्यते ५७ सत्कर्मतवनिर्दिष्टंव्यो
मवाचातुयत्पुरा तदुच्यतेशृणुष्वाद्यस्थिरचित्तःप्रसन्नधीः ५८ द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञायोगयज्ञास्तथाप
रे स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्चतेतुसत्कर्मसूचकाः ५९ सत्कर्मसूचकोनूनंज्ञानयज्ञःस्मृतोबुधैः श्रीमद्भा
गवतालापःसतुगीतःशुकादिभिः ६० भक्तिज्ञानविरागाणांतद्घोषेणबलंमहत् व्रजिष्यतिद्वयोःकष्ट
सुखंभक्तेर्भविष्यति ६१ प्रलयंहिगमिष्यंतिश्रीमद्भागवतध्वनेः कलेर्दोषाइमेसर्वेसिंहशब्दाद्वृका रामः
इव ६२ ज्ञानवैराग्यसंयुक्ताभक्तिःप्रेमरसावहा प्रतिगेहंप्रतिजनंततःक्रीडांकरिष्यति ६३ श्रोता ४

लिर्षीभक्तिभिर्मया ह्रसः पुर स्थितः १९ भक्तिद्रोहकरा ये च ते सीदन्ति जगत्त्रये दुर्वासा दुःखमापन्नः पुराभ
क्तविनिंदकः २० अलं व्रतैरलं तीर्थैरलं योगैरलं मखैः अलं ज्ञानकथालापैर्भक्तिरेकैव मुक्तिदा २१ सू
त उवाच इति नारदनिर्णीतं स्वमाहात्म्यं निशम्य सा सर्वांगपुष्टिसंयुक्ता नारदं वाक्यमब्रवीत् २२ भक्ति
रुवाच मुने प्रबुध्यतां मे तौ ज्ञानवैराग्यपुत्रकौ हाभ्यांसुनाभ्यांसाकं वैरभिः थामियपासुखं २३ तस्या
वचः समाकर्ण्य करुणान्नारदो गतः तपोवीधनमारेभे कराग्रेणाविमर्दयन् २४ मुखं चोज्य कर्णांते।
शब्दं चैव समुच्चरन् ज्ञान प्रबुध्यतां शीघ्रं रे वैराग्य प्रबुध्यतां २६ वेदवेदान्तघोषैश्च गीतापाठैर्मुहुर्मुहुः
बोध्यमानौ तदा तेन कथंचिच्चोत्थितौ बलात् २७ नेत्रैरनवलोकेतौ सालसावुभौ बकवत्पलितौ प्रायः। उत्थितौ ७
शुष्ककाष्ठसमांगतौ २८ क्षुत्क्षामौ तौ निरीक्ष्यैव पुनः स्वापपरायणौ ऋषिश्चिन्तापरो जातः किं विधेयं
६९ ममेति च २९ अहो निद्रा कथं याति वृद्धत्वं च महत्तरं चिन्तयन्निति गोविन्दं स्मारयामास भार्गव ३० व्यो
मवाणी तदैवाभूत् मा ऋषे खिद्यतामिति उद्यमः सफलस्ते शुभ भविष्यति न संशयः ३१ एतदर्थं तु सत्कर्म
सुरर्षे त्वं समाचर तत्ते कर्माभिधास्यंति साधवः साधुभूषणाः ३२ सत्कर्मणि कृते तस्मिन् सनिद्रा वृद्धता
नयोः गमिष्यति क्षणाद्भक्तिः सर्वतः प्रसरिष्यति ३३ इत्याकाशवचः स्पष्टं तत्सर्वैरपि विश्रुतं नारदो
विस्मयं लेभे नेदं ज्ञातमिति ब्रुवन् ३४ नारद उवाच अनयाकाशवाण्यापि गोप्यत्वेन निरूपितं किं वा त
त्साधनं कार्यं येन कार्यं भवेत्तयोः ३५ क्व भविष्यंति संतस्ते कथं दास्यंति साधनं मयात्र किं प्रकर्तव्यं
यदुक्तं व्योमभाषया ३६ सूत उवाच तत्र तावपि संस्थाप्य निर्गतो नारदो मुनिः तीर्थं तीर्थं विनिःक्रम्य पृ
च्छन्मार्गे मुनीश्वरान् ३७ वृत्तांतः श्रूयते सर्वैः किंचिन्निश्चित्य नोच्यते असाध्यं केचन प्रोचुः दुर्ज्ञेय
मिति चापरे ३८ मूकीभूतास्तथान्ये तु कियंतस्तु पलायिताः हाहाकारो महानासीत्त्रिलोकीविस्मया
वहः ३९ वेदवेदान्तघोषैश्च गीतापाठैर्विबोधितं भक्तिज्ञानविरागाणां नोदतिष्ठत्त्रिकं यदा ४० उ
पायो नापरोस्तीति कर्णे कर्णेऽजपञ्जनाः योगिना नारदेनापि स्वयं न ज्ञायते तु यत् ४१ तत्कथं शक्य

भा.मा. दीपायस्त्वंयोग्यतांयोगीशस्थापितत्रत्सन्मानिधेवर्त्ततेधुना। १८ जहातिजगतिमायायस्यकायाधवस्तेव
३ चनरचनमेकंकेवलंचाकलय्य धूवयदमपियातोयत्नपातोध्रुवोयंसकलकुशलपात्रंब्रह्मपुत्रंनमामि॥
॥ इतिश्रीपद्मपुराणेउत्तरखंडेश्रीभागवतमाहात्म्येभक्तिनारदसंवादेप्रथमोध्यायः १ श्रीनारद
उवाच वृथाखेदयसेबालेअहोचिंतातुराकथं श्रीकृष्णचरणांभोजंस्मरदुःखंगमिष्यति १ द्रौपदीचपरि गमिष्यति ४
त्रातायेनकौरवकश्मलात् पालितागोपसुंदर्यःसकृष्णःक्वापिनोगतः २ त्वंतुभक्तिःप्रियातस्यसततं
प्राणतोधिकात्वयाहूतस्तुभगवान्यातिनीचगृहेष्वपि ३ सत्यादित्रियुगेबोधवैराग्यौमुक्तिसाधकौ
कलौतुकेवलंभक्तिर्ब्रह्मसायुज्यकारिणी ४ इतिनिश्चित्यचिद्रूपःसद्रूपांत्वांससर्जह परमानंदचिन्मू
र्तिंसुंदरींकृष्णवल्लभां ५ बद्धांजलिस्त्वयापृष्टःकिंकरोमीतिचैकदा त्वांतदाज्ञापयत्कृष्णोमद्भक्ता
न्पोषयेतिच ६ अंगीकृतंत्वयातद्वैप्रसन्नोभूद्धरिस्तदा मुक्तिंदासींददौतुभ्यंज्ञानवैराग्यकाविमौ ७
पोषणंस्वेनरूपेणवैकुंठेत्वंकरोषिच भूमौभक्तविपोषायछायारूपंत्वयाकृतं ८ मुक्तिंज्ञानंविरक्तिं
चसहकृत्वागताभुवि कृतादिद्वापरस्यांतंमहानंदेनसंस्थिता ९ कलौमुक्तिःक्षयंप्राप्तापाखंडामयपी
कुंठे २ डितात्वदाज्ञयागताशीघ्रंवैकुंठंपुनरेवसा १० स्मृतात्वयापिचात्रैवमुक्तिरायातियातिच पुत्रीकृत्यत्वयेमौ च ८
चपार्श्वेस्वस्यैवरक्षितौ ११ उपेक्षातःकलौमंदौवृद्धौजातौसुतौतव तथापिचिंतांमुंचत्वमुपायंचिंतया
म्यहं १२ कलिनासदृशःकोपियुगोनास्तिवरानने तस्मिंस्त्वांस्थापयिष्यामिगेहेगेहेजनेजने १३ अ
न्यधर्मान्तिरस्कृत्यपुरस्कृत्यमहोत्सवान् तदानाहंहरेर्दासोलोकेत्वांनप्रवर्तये १४ त्वदन्विता
श्चयेजीवाभविष्यंतिकलाविह पापिनोपिगमिष्यंतिनिर्भयंकृष्णमंदिरं १५ येषांचित्तेवसेद्भक्तिः
सर्वदाप्रेमरूपिणी नतेपश्यंतिकीनाशंस्वप्नेप्यमलमूर्तयः १६ नप्रेतोनपिशाचोवाराक्षसोवासुरोपि
वा भक्तियुक्तमनस्कानांस्पर्शनेनप्रभुर्भवेत् १७ नतपोभिर्नवेदैश्चनज्ञानेनापिकर्मणा हरिर्हि राम.
साध्यतेभक्त्याप्रमाणंतत्रगोपिकाः १८ नृणांजन्मसहस्रेणभक्तौप्रीतिर्हिजायते कलौनात्रका॥ ३

निर्वीर्यातिप्रहसंतीह चासनः धनैर्धैर्यस्तु पौषीमानसपीपः यवृत्तीवयवा ५८ अस्यध्यानमयलोके पंगोसभारक
राधरा सर्वेवर्षे समाजा साम गसंभापिपरस्यते ५७ मममपि मुनेः सार्कं कोपि पश्यति सांप्रतं तु पीडितानि शगाशु:
मजीरत्वेन संक्षिप्ताः ५८ अं रावनस्य संपीगात्सुनत्वं भसरगीयदा धन्यैव हावनेपेनम कलिर्नतिप्रभव ५९
अत्रैषो ग्राहकाभावान्न जरामपि मुंचत. किंचिरामसुखेनेदं प्रसुप्तिमिन्पतेमयोः ६० भक्तिरुवाच कृपयपि
हिताराज्ञा स्थापितो मम शुचिः कलिः प्रवर्तते तु कलौ सर्वसारः कुतोगतो महान् ६१ रथापैरामहरिणाग्य धर्मः कथ्य
मीत्यते इमं मेशं संधयविद्वि हाचासु खिनाम्पहं ६२ नारद उवाच यदि एष त्वया बाले प्रेमतः श्रवणं कुरु
सर्वं वक्ष्यामि ते भद्रे कश्मलं ते गमिष्यति ६३ यदा मुकुंदो भगवान् क्ष्मां त्यक्त्वा स्वपदं गतः तद्दिने कलिरायाः
तः सर्वसाधननाशनः ६४ दृष्टो दिग्विजये राज्ञा दीनवच्छरणागतः न मया मारणीयोयं सारंग इव सा
रभुक् ६५ यत्फलं नास्ति तपसा न योगेन समाधिना तत्फलं लभ्यते सम्यक् कलौ केशवकीर्तनात् ६६
एकाकारं कलिं दृष्ट्वा सारवत्सारनीश्वरः विष्णुरातः स्थापितवान् कलिजानां सुखाय च ६७ कुकर्माच
रणात्सारः सर्वतो निर्गतोधुना पदार्थाः संस्थिता भूमौ बीजहीनास्तुषा यथा ६८ विप्रैर्भागवती वार्ता गेहे
गेहे जने जने कारिता धनलोभेन कथासारस्ततो गतः ६९ कामक्रोधमहामोहतृष्णाव्याकुलचेतसः
नेविविवः नियमिन्नयसारस्ततो गतः ७० अत्युग्रभूरिकर्माणो नास्तिका रौरवा जनाः तेपि तिष्ठ
न्ति तीर्थेषु तीर्थसारस्ततो गतः ७१ मनसत्वं जया क्रोधाहं भाद्यपाखंडसंश्रयात् शास्त्रानभ्यसनाद्ध्याना
नयोगफलं गतं ७२ पंडिताः स्तु कलत्रेण रमंते महिषा इव पुत्रोत्पादने दक्षास्ते त्वमुक्तिसाधने ७३
नहि वैष्णवता क्वापि संप्रदायपुरःसरः एवं प्रलयतां प्राप्तो वस्तुसारः स्थले स्थले ७४ अयं तु यु
गधर्मो हि वर्तते कस्य दूषणं अतस्तु पुंडरीकाक्षः सहते निकटे स्थितः ७५ सूत उवाच इति तद्वच
नं श्रुत्वा विस्मयं परमं गता भक्तिरुवाच वचो भूयः श्रूयतां च शुभं मकः ७६ श्रीभक्तिरुवाच ॥ सुर
र्षे त्वं च धन्योसि मद्भाग्येन समागतः साधूनां दर्शनं लोके सर्वसिद्धिकरं परं ७७ इहानंदोपयामि सत

प्रश्नतीप्रबोधनीरवतीचतयोपर ३९ दृष्ट्वादिव्यमिहिलतीरविलासमिजपुर बोध्यमानानिजस्मोभि
बोध्यमानामुहुर्मुहुः ४० इत्यादूराद्भुत मोहकौतुकेनमदंतिक मागस्तावोस्पितावाला विह्वलासा।
प्रवीहच। ५० भोभोमायोत्तमातिष्ठ मच्चितामपिनाशय दर्शनंतवसोकस्पसर्वबाधाहरंपरं ५१
बहुधातवबाक्येनतु रवशांतिमधिगच्छति महाभाग्यंभवेद्भूरिभवतोदर्शनंतदा ५२ नारदउवाच कात्वं।
त्वकाविमौचेमानार्थका पद्मलोचना वदवेविचविलासस्वस्यतु स्वस्यकारणं ५३ वासोवाच
अहंभक्तिरितिख्याता इमौमेतनयौमतौ ज्ञानवैराग्यनामानौ कालयोगेनजर्जरौ ५३ गंगाद्यास
रितश्चेमामत्सेवार्थंसमागताः तथापिनचमेश्रेय सेवितायाःसुरैरपि ५४ इदानींशृणुमेवा।
र्तांसचित्तस्त्वंतपोधन वार्तामेवितितातंत्वा संतांमुत्वासुखमावह ५५ उत्पन्नाद्रविडेसाहंवृद्धिंक
र्णाटकेगता क्वचित्क्वचिन्महाराष्ट्रे गुर्जरेजीर्णतांगता ५६ ततोघोरकलेर्योगात्पाखंडैःखंडिता।
ङ्गिका दुर्बलाहंचिरंयाता पुत्राभ्यांसहमंदता ५७ वृंदावनंपुनःप्राप्यनवीनेवसुरूपिणी जाताहंयु
वतीसम्यक्श्रेष्ठरूपातुसांप्रतं ५८ इमौतुशयितावत्रसुतौमेक्लिश्यतःश्रमात् जरठत्वसमायातौ
तेनदुःखेनदुःखिता ५९ इदंस्थानपरित्यज्यविदेशंगम्यतेमया अहंतुयुवतीकस्मात्सुतौवृद्धतरौ
कुतः त्रयाणांसहचारित्वाद्वैपरीत्यंकुतःस्थितं घटतेजरठामातातरुणौतनयाविति ५० एवशो
चामिवात्मानंविस्मयविष्टमानसा वदयोगनिधेधीमन्कारणंत्वत्रकिंभवेत् ५१ नारदउवाच
ज्ञानेनात्मनिपश्यामिसर्वमेतत्तवानघे नविषादस्त्वयाकार्योहरिःशंतंकरिष्यति ५२ सूतउवा
च क्षणमात्रेणतज्ज्ञात्वावाक्यमूचेमुनीश्वरः ५३ शृणुष्वावहितोबालेयुगोयंदारुणःकलिः ५४ ते
नलुप्तःसदाचारोयोगमार्गस्तपांसिच जनाअघासुरायंतेशाठ्यदुष्कर्मकारिणः ५५ इहसतो

योगेकुंडफलदायकं १९ सप्ताहेनश्रुतंचैवंसर्वथामुक्तिदायकं सनकाद्यैःपुराप्रोक्तंनारदायदयापरैः
२० यद्यपिब्रह्मसंबंधाच्छ्रुतमेतत्सुरर्षिणा सनकाद्यैःपुराप्रोक्तःसप्ताहश्रवणोविधि. २१ शौनक
उवाच लोकविग्रहमुक्तस्यनारदस्यास्थिरस्यचविधिश्रवणेकुतःप्रीतिःसंयोगःकुत्रतैःसह २२ सूतउ
वाच अत्रतेकथयिष्यामिभक्तियुक्तंकथानकं शुकेनममयत्प्रोक्तंरहःशिष्यंविचार्यच २३ एक
ला५ दाहिविशालायांचत्वारऋषयोमलाः सत्संगार्थंसमायाताददृशुस्तत्रनारदं २४ कुमाराऊचुः कथंब्र
ह्मन्दीनमुखःकुतश्चिंतातुरोभवान् त्वरितंगम्यतेकुत्रकुतश्चागमनंतव २५ इदानींशून्यचित्तोसि
गतवित्तोयथाजनः तवेदंमुक्तसंगस्यनोचितंवदकारणं २६ नारदउवाच अहंतुपृथिवींयातो
ज्ञात्वासर्वोत्तमामितिपुष्करंचप्रयागंचकाशींगोदावरींतथा २७ हरिद्वारंकुरुक्षेत्रंश्रीरंगंसेतुबं
धनं एवमादिषुतीर्थेषुभ्रममाणइतस्ततः नापश्यंकुत्रचिच्छर्ममनःसंतोषकारकं कलिनाध
र्ममित्रेणधरेयंबाधिताधुना २९ सत्यंनास्तितपःशौचंदयादानंनविद्यते उदरंभरिणोजीवाःवरा
काःकूटभाषिणः ३० मंदाःसुमंदमतयोमंदभाग्याह्युपद्रुताः संतोपाखंडनिरताजीवाःविरक्ताःसपरिग्रहाः
३१ तरुणीप्रभुतागेहेश्यालकोबुद्धिदायकः कन्याविक्रयिणोलोभाद्दंपतीनांचकल्कनं ३२ आश्र
माःयवनैःरुद्धास्तीर्थानिसरितस्तथा देवतायतनान्यत्रदुष्टैर्नष्टानिभूरिशः ३३ नयोगीनैवसि
द्धोवाज्ञानीसत्क्रियोनरः कलिदावानलेनाद्यसाधनंभस्मतांगतं ३४ अट्टशूलाजनपदा।
शिवशूलाद्विजातयः कामिन्यःकेशशूलिन्योवर्तंते'धकलाविह ३५ एवंपश्यन्कलेर्दोषान्प
र्यटन्नवनीमहं यामुनंतटमापन्नोयत्रलीलाहरेरभूत् ३६ तत्राश्चर्यंमयादृष्टंश्रूयतांतन्मुनी।
श्वराः एकातुतरुणीतत्रनिषण्णाखिन्नमानसा ३७ वृद्धौद्वौपतितौपार्श्वेनिःश्वसंतावचेतनौ

म०
१० धुंकाचविविधान्भोगान्दत्वादानचतुष्कं तत्तपोविविधायस्तस्य पश्चात्स्वर्गंगमिष्यसि ३१ श्रीशुकउवाच सनिशाका
न्तरोपेषुसरितोविमलोदका एकान्तरपरब्रह्मप्राणायामपरस्तप ३२ निवासितानिवसेनचत्तु श्रोत्रमनासिरसेन
हस्पात्रवनपञ्चनन. शिस्तत्रजायते ३३ ब्राह्मणेग्निर्यमोराज्ञाधनदेपुरंदरमूढ सर्वेतानिनरज्योतेपूर्यमाणाज्जनि
त्यश ३४ मनापत्तमनाविशेगुणावामोयमीवलि वैश्वानरोपिलोहस्थ.कारकेरपिहन्यते ३५ कथागतिविद्यायामिक
गतियाभिकर्मणा एतोदोषात्तुमिच्छामितद्भवान्वक्तुमर्हति ३६ व्यासउवाच कर्मणाबध्यतेजन्तुर्विद्ययाच प्रमुच्यते त
स्मात्कर्मनकुर्वन्तियतयःपारदर्शिभि ३७ शुकउवाच हितनात्मस्याप्रोक्तं यथार्थमेशुभास्तर तत्सर्वं चकथयस्वाभिप
दिधर्मभिनिश्चित ३८ तस्मात्पुत्रात्मयोनाच्छ्यान्तर सुहृदस्तथा एषुस्नेहोनकर्तव्योवियोगस्तत्र मापया ३९ का
मक्रोधोमदोलोभोरोहएवमहामल. एतेदोषाशरीरेषु दृश्यतेसर्वदेहिना ४० विदित्वरमधामस्याहारपराभश
योमितोबुद्धिसंपन्नो भ्यत्वायानिपरागति ४१ छित्वातेमयाक्रोध काम संकल्प.वर्जनात् सत्त्वशीलगुणाधीमो च७
लाभमोहादिकंत्यजेत् ४२ अस्थिस्तंभत्नायुबद्धमांसशोणितकर्दमं चर्मावनद्धदुर्गंधपात्रंमूत्रपुरीषयो ४३
जराव्याधिसमायुक्तंशोकस्यायतनमहत् रजस्वलम्सवध्यचभूतावासमिमंत्यजेत् ४४ पिंगलाकुररसर्पसार
ग प्रेक्षितोवनेइषुकार कुमारीनुषडेतेगुरवोमम ४५ आशावलवतीदुःखाशोकमोहप्रदायिनी यथाहंछित्वा
कामाशांसुखसुष्वापपिंगला ४६ सामिषकुररदृष्ट्वावध्यमानंनिरामिषै तदामिषपरित्यक्तकुररःसुखमेधते ४७
गृहारंभोहिदुःखायनिकदाचन सर्पःपरकृतंवेश्मप्रविश्यसुखमेधते ४८ सुखंजीवतिमुनयोभिक्षुके
कृतिमाश्रिता अद्वोरेणोवभूतानासारगंदूनिषद्पदा ४९ इषुकारइषुग्र[illegible]चगतमानस. सपार्श्वेनैव
जानातिगच्छतंसैन्यपार्श्वगे ५० बहूनांकलहोवासेद्वाभ्यांसंभाषणंतथा एकाकीविचरिष्यामिकुमारीकंकणो
यथा ५१ यथावाशिरवर पश्चीलिप्यन्तिकृतिवकर्मणा एवमेवकृतंयोभिनरोबोधिलिप्यतेतृन ५२ एवंतपदद्वैवभुंजा राम
न सततंबुध लोभाहारोविमुक्तात्मा परमात्मानमात्मना ५३ त्यजधर्ममधर्मंचउभेसत्यानृतेतथा त्यज
१०

श्रीशुकउवाच प्रस्वेदमलसंदिग्धा क्लृप्तकेशा विशोभिता दुःशीरमतेनारी कामेन विहृतीकृत ९ मैत्रेयउवाच केयू-
राहिविभ्रमाल्पाशा वनपुरसपुत्र। विशोधरप्रच्छीरमेकाममनोरमा १० श्रीशुकउवाच नजानुकाम कामानामुप
भोगेनसाम्यति हविषाकृष्णवर्त्मेवभूयएवाभिवर्द्धते ११ सतोषामृततृप्तानां यस्तुसंपश्यामचेमसा कुतस्तदुःखलब्धा
नामितस्तलतृष्णधावता १२ नाग्निस्तथानिकाष्ठानां नापगानां महोदधिः नातकः सर्वभूतानां नपुंसां वामलोचना।
१३ मनोहि हेतुः सर्वेषामिन्द्रियाणां प्रवर्त्तने शुभाशुभमवस्थासु तत्कार्यव्यवस्थिते १४ हरिणीपदमात्रेणाचर्मणा।
शिलीपिहकृत दुर्गंधेन विरूपेण तिष्ठेताहृतं जगत् १५ अलोके वस्त्रिय प्रोक्ता भक्ष्याणां छादमाशने निम्नवासु
भूतानित्यशरणानपकर्षति १६ अधोमुखेकर्द्धे राजमनोनरचारिणी सर्वशस्त्रा स्वयुलेलज्जाहृष्ट भगाहिना।
१७ अलोकारलमादते केवलंमानपत्निनी पुनः विमोधनचित्तमासवीर्यंवल्लसत्वं १८ वैशंपायनउवाच एवं।
निर्भर्त्सितातेन व्यासपुत्रेण धीमता मेनकालज्जमाना सा जगाम स्वर्गं हृष्टाति १९ व्यासउवाच देवान्पितॄन्सो
वसन्तर्पयम्नपर्यायेण तेव्रजनि महाभाग गजल्लभ्यादायसत्वरा २० श्रीशुकउवाच तत्कालो गंधनि सर्वो गीमुनयोविर
पाश्रा व्रजंच महाभागा स्वर्गंकिं नसुलक्षमा २१ व्यासउवाच नानातीर्थोदके पुष्पे स्नात्वा पित्वा कलेवरं सर्वथा
पविनिर्मुक्त पश्चात्स्वर्गं गमिष्यति २२ शुकउवाच दूरतीर्थमिदं तीर्थे येभ्रमंतितपोधना तेषां मात्स्याभवेतीर्थे।
यातीर्थानिरर्थक २३ अगाधे विमले शुद्धे सत्यतीर्थे समाहृदे स्नातव्यमनसा युक्तस्नातन्नपरमसत्व २४ व्यास
मा५ उवाच पवित्रापवनोदेवी गायत्री वेदतंत्रसंजाप्याक त्वापश्चात्स्वर्गं गमिष्यसि २५ शुकउवाच ध्यानमेवप
रंजपो ध्यानमेवपरंतप ध्यानमेवपरंतत्वं ध्यानमेवपरागति २६ ध्यानमेवपरब्रह्मध्यानमेवपरनिधिध्यानमेव
परशौचध्यानमेवपरंपदं २७ नहिध्यानेनसदृशं पावनं परमस्मृतं तस्माद्ध्यानचकर्त्तव्यं मुनिभिः पारदर्शिभिः २८
व्यासउवाच पत्नमाहोपवासानि वेदोक्तविधिनाचरेत् अचान्द्रायणाकृत्वा पश्चात्स्वर्गंगमिष्यसि २९ शुकउवाच
नास्तिसत्यात्परोलाभो नास्तिसत्यात्परंसुखं अहिंसायाःपरंतपोनास्ति अग्रमतत्वायकल्पते ३० व्यासउवाच

५०
२

विपाकेनसंक्लेशिनास्सर्वदेहिनः कः कस्यस्वजनोलोकेकोवाकस्यप्रयोजनं ५६ इदमेवकरिष्यामिमनसैवं भविष्यति संकल्पः क्रियतेयोसौनतंमत्युरपेक्षते ५७ नानितान्येवकर्माणिराजभिस्समराद्भिः एतानि चैककर्माणितेतेचप्रलयंगताः ५८ उत्पापोत्पापयोबाधकमहद्भूयमुपस्थितं मरणव्याधिविशोकानि चेद्यानिपरिष्यति ५९ आसन्नोमत्युरापातिआपुर्यातिदिनेदिने पंपानिकरस्थापातिगतस्वेवपरेपरे ६० पदेतरगाजरामरणेनभवेद्यदिहृत्‌ वियोगभयंनभवेत्‌ यदिसर्वमनिमित्तंनभवेदिहजन्मनिकस्यरतिर्न भवेत्‌ ६१ अग्निकुंडसमानारीघृतकुंभसमोनरः येरक्तास्तेविलीयंतेविरक्तास्तेदिवंगताः ६२ यांचाभिन्नसुक मेवधर्वधर्मतेसकस्मरयाः तस्मान्नारीप्रसंसर्गदुरतःपरिवर्जयेत्‌ ६३ मातरंपितरंहत्वासागरंचापिशो षयेत्‌ विमुक्तस्सर्वपापेभ्यस्सागरंतद्दरंतपः ६४ मातृत्वस्मामितिप्राहलोभमित्याहुर्वैपितामनमचार्य मित्याहुः सागरंतद्दरंतः ६५ कर्णौदोषाश्चान्त्रियंज्ञेपंपंचेंद्रियेयुज्ञापते यारोप्रज्ञाजितोज्ञेयोदोषस्तेपरिचा रको ६६ इतिश्रीमहाभारतेपित्पुत्रसंवादोनामपंचमोध्यायः ५ ०ः वैशंपायनउवाच पुत्रस्यानिश्चयंश्रु त्वाकृष्णद्वैपायनोमुनिः आश्रमेणकाशीप्रस्थगोचेवावतारितो १ लावण्यशुकुमारांगीकर्पूरेश्चवि भ्रमिता आजगामसुरैर्नमेनकाकामरूपिणी २ नस्पसानासगंधर्वीगायंतीध्वनिमुत्तमां वाकेयंनो नाविधैर्ईयैर्मोहयतिजः पीतस्वरान्‌ ३ मेनकोवाचरंभामारिस्वसंकाशा पीनोन्नतपयोधरारक्षयौवन संपन्नारमकांतामनोरमा ४ श्रीशुकउवाच लालामपपुरीषेणादतिमधेनदूषिता इदशीरमतेनारीम ढःकामवशंगतः मेनकोवाच निमोतमलश्यामामतमा तंगगामिनी अर्भोजारवाणीचरमकांता मनोरमा ६ श्रीशुकउवाच यत्रजन्मरतिस्तत्रेपश्रिमास्तेचमर्दिताः पश्यलोकस्यमरवत्वैराम्येनोपजायते ७ मेनकोवाच चंदनागुरुभिर्मिश्रेणकुंकुमेनविलेपिता अरुभास्त्रौबरधरारमकांतामनोरमा ८॥ राम
२

णज्ञायते लोकाः स्वेषावेदकी श्रुतिः अपुत्रेण वै नस्वर्गलोकं महीयते ३१ शुक उवाच पुत्रेण नरकं पा
ति यो त्राणस्तेन स वै पौत्रस्यापि हि पुत्रेण तेनैव न नरकं व्रजेत ३५ यदि पुत्राद् भवेत्स्वर्गो दानधर्मो न विद्यते सुखिन
स्तत्र लोका हि दानधर्मो निरर्थकं ३६ स्नेहतनुमयैः पाशैर्वद्धः सत्तानानरजत्तुभिः पंजरस्थाव पक्षिणः समपक्षिप्रवेशीत
नः ३७ पश्यन्ने हाभयं नत्वं स्नेहो हि दुःखस्य भाजनं स्नेह मूलानि दुःखानि तस्मात् स्नेहं परित्यजेत ३८ सुखं जीवति भि
स्नेहः पिपीलिकाकार्य सस्नेहाश्चत्र पीड्यन्ते के वलं तिलसर्षपाः ३९ नदीजलतरंगेण विलोलं पीवनं नराणां स मं
धागमस्तमा ३९ हरवेगेनसायुषः ४० किंदेहेन करिष्यामि देहिनो जरया धृपः अध्रुवेणाश शरीरेण ध्रुवं
छेद्यानुवर्तिना ४१ संयोगाश्च वियोगाश्च जायन्ते प्राणिनां ध्रुवं बुद्बुदाः स्वतोयेभ्यो न भवन्ति भवन्ति च ४२
श्मशाने पि निवर्तन्ते सुहृत्स्वजनबांधवाः येन ते सहगन्ते वर्तं तत्कर्म सुकृतं कृतं ४३ गृहाद्यी निवर्तन्ते
श्मशानान्मित्र बांधवाः शरीरं दानमादाय पुण्यधर्मं समाचरेत् ४४ मन्तेशरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्ठसमं
क्षितौ विमुखा बांधवा यांति धर्मस्तिष्ठति केवलं ४५ अज्ञानघनसंवेष्टुं प्रसुप्तानरजेऽहमा कुसुमर्पिः प्रवोधा
यज्ञान भेरीरवे रपि ४६ ज्ञान प्रसादमारुह्य येस्व पश्यंति विचक्षणाः तेवै सुप्ताः प्रजा गर्त्तियेऽधर्मेस दारतिः ४७
एकस्तंभेन वद्धारं त्वगांयं चाधिदेवतं येचेंद्रियसमायुक्तं पश्याहे तं त्र्यं गृहं ४८ यस्मिन्नस्ति ज्ञानं च सुमानं हि वंधु
वर्गाणामा प्रयत्नं रक्षितानरानिनेभोगाः तस्मिन्नस्तो प्रियशतानि विहाय वंसः प्राणाः स्वकेमे कलपय्यधनाः
प्रयांति ४९ जीवेश्च समता ज्ञाते वेतनाधितं पुरीषमूत्रगोत्रमायाति धीर्ध्यकामस्त्रपर्यपात ५० वा केन
ना ८ मतेरेधर्मे निस्पृहं खलु जीवितं फलमिव पक्वानाम्पतनं शाश्वतं भयं ५१ नार्जिता प्रथमे विद्या द्वितीयेनार्जितं धनं
तृतीये नार्जितं धर्मं चतुर्थे किं करिष्यति ५२ न पिता भ्रातरः पुत्रा न भार्या न च बांधवाः शक्ता हि मरणात्त्रातुं के
वलं शोक रोदनं ५३ नान्यास्ति जीवितं जराद्युः खं तेन नित्यं धेः प्राणिनां त्रिलोके भिन्नराणि पापकर्म
णा ५४ मांगसेः केतुक पोर्मेत्रै विघादिको षधैः नशक्तो मरणात्त्रातुं सद्गुरुं वा गीतापि वा ५५ पश्यक्षीम

शु० स्त्रो॰
८

यस्त्वया हि कृतेशौगीतार्थो नावधारितः १० येन संवत्सरो दृष्टः सांकृत्यकामकृत्समन्वितः तेन सर्वमिदं दृष्टं पुन
रावर्तते जगत् ११ परिहरति मम स्नुः पंडितेन्मो त्रियेबाधन कनकसम्भूतं सहवार्धत चवा तपसि नियतं पुत्र स्नुः म२
स्थितेषु स्थितं वा वने गतः स्वदृष्ट्वा सर्वमङ्गीकृतो ततः १२ निद्रां छलेन जगतीं हृष्टो हरा भाजा नास्ति स्थानि शिशुश्च पूर्व
पर्यंकशायिकालं सुरासुरमुनीश्वरद्रोणेवारं एवंविधं स्त्वमुनयस्तपश्याचरति १३ इत्यायातो स्यायबोधयंतिकमय
सुकंतकं स्यापुत्रः स्वभावस्य यदि राज्यस्त्वपथात्यसौ १४ स्वयं नीपक्षणी च हीडरकुंभीत्रमाजोनी यंच पत्नी
गृहस्थस्य स्नस्मात्स्वर्गं न गच्छति १५ एकस्य जन्मनस्त्वापि स्त्रहाः कुर्वन्ति पापानि च नानिजनयंति दुःखं जन्मसे
हस्त्वापयनेकशः १६ व्यास उवाच न गच्छति गृहस्थ त्रवनेदुःस्वमहतरं नानाविधानि कृशाणि पिशाचाद्या दृष्ट
ताः १७ राक्षसेः कौर्यावसुधा किं वनेन कः रिष्यसि शुक उवाच वने रत्नोश्च तु जलाग्निमध्ये महा शैव पर्वते
सकटे वा सुषुप्तमत्तविषमस्थितं वा रक्षन्तु पुण्यानि पुराकृतानि १९ कः केन रक्ष्यते जंतुः केन वा हन्यते
नरः नरस्तानि यथात्मानं सम्यक् साधु यथा जनः २२ अभयं सर्वभूतानां दत्वा रक्षति योगिनः कृतस्या
पि सर्वभूतेभ्यो न भयं विद्यते क्वचित् २३ व्यास उवाच सुषुप्तमातरं त्यक्त्वा विहीनं पितरं च तपोधन एतन्मम परोधर्मः
किं वनेन भविष्यति २४ श्रीशुक उवाच कस्य माता पिता कस्य कस्यापि च पितामहः एकाकी विचरिष्यामि पल्का
सर्वात्मनिस्तता २५ व्यास उवाच शीतउष्णं च क्षुधा निद्रा भय मिथ्या मसुदारुणा कुत्र के वसुधा कौ र्यां यंकं तपनकः विघ्न
मि २६ श्रीशुक उवाच अनग्निरनिकेतश्च अनिर्गोत्रचरणो मुनिः यत्र तत्र समासीनस्तदेशत्वा स्यमाविदुः २७ शी
तोष्णं जलाहारी जीर्णवल्कलधारिणः एकाकी विचरिष्यामि यथा योगी तथा प्यहं २८ न तृष्णा छन्नामये मौगे
रुतरोलंघनेस्मिः नापि दीर्घपरो व्यास मत्स्यस्यापि च दृश्यते २९ स्वकं दुवनजातेन साधुः केन न रज्यते अस्यो
दरस्य चापीयकः कृपा रस समं जसे ३० नाहारचिंता कर्तव्या धर्ममेकं [illegible] समपेत आहारो हि मनुष्याणां ज
न्मना सहजायते ३१ स्वकार्यमद्य कुर्वीत मध्याह्ने चापराह्णिके नहि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं तस्यापि वा कृतं ३२
द्वादशाधिरं च कं सुतो स्वादुरतिकर्मं एतत्कर्म हि निर्मुक्तं तस्माज्जाग्रत जाग्रतः ३३ व्यास उवाच पुत्रे राम
८

यागः समिधमेव च ॥ अहिंसा मातुलिद्ध्या द्वेष यज्ञः सनातनः ५६ व्यास उवाच मनोरथशतैर्वत्स मया त्वं चिंति
तोभवः आशापाशैरहं बद्ध आत्मनो मेभविष्यति ५७ शुक उवाच कस्यचिद्धेतुओ जातो वाहं न केनचित् अ
हते अद्य संजातो मया ज्ञाता स्मरस्त्वशः ५८ अहमेकोनहंकश्चि न चाहं नापि कस्यचित् न तं पश्यामि यस्मा
हं न तं पश्यामि यो मम ५९ देहो मम पिता नित्यं धृतिर्माता प्रमुतिस्मरवा व्यवसायश्च मे भ्राता इत्येते मम बांधवाः
६० इंद्रियाणां वललेन स्त्रीणां चैव तुलाललनात् अन्तकाले वयं ज्ञाताः तत्र किं भवता कृतं ६१ जनेन ज्ञानित
अन्योजने जनेपतेसुतः ज्ञानेशोचति नाज्ञाने शोचमानं जनेन वा ६२ व्यास उवाच तथा वनेषु ये जातास्ते अवनि
धनं गताः नैवां चालस्तेशेधर्मः कामभोगान जानता ६३ श्रीमुक उवाच अनेकानि सहस्राणि कुमारा ब्रह्म
चारिणः दिवं गताश्च मृताः किं नत्वा कृसा कुसंतिति ६४ कुमारत्वाद् ब्रह्मचर्यमेवं तितिदिने दिने तेषां स्वर्गः शुभ
स्थानेऽस्य श्रीणामुर्ध्वरेतसां ६५ नैव पुत्रमुखास्वर्गो न प्रसादान्न विक्रमात् धर्मेणाल भते स्वर्गं स्तेन वपरमागा
तिः ६६ पदि पुत्रमुखं दृष्ट्वा स्वर्गे लोके गतिर्भवेत् नहिदं पुत्रपोत्राणां व्यासं सागरगहूरं ६७ इति श्रीमहाभारते
पितृपुत्रसंवादो नाम चतुर्थोऽध्यायः ४ वैशंपायन उवाच शुकः प्रोवाच पल्लीहिवसते चैकपार्थ्ये पुनस्त्वस्या
नमिच्छेत न तद्दुःख समागमः १ एकसार्थसमाश्रित्य यद्वसंति वकुंजतवः यदा कास्त्वरितायाति तत्र का परिदेव
ना २ एकवृक्षसमाश्रित्य विश्रामे पथिको यथा पुनर्विश्रम्य गच्छंति तद्वद्भूतसमागमः ३ यौवनं जरया ग्र
स्तं शरीरं व्याधिपीडितं मृत्युराकांक्षते लोकान्न तस्मैकानि रूपद्रवाः ४ मनोरथपरंपाद् बद्धेन मिंद्रियवाजि
भिः भ्रामितं त्रिजगत्सर्वं तेन ज्ञानं तु निस्पृशः ५ बहुजन्मनि चालीढं योद्धारं पुनः पुनः हे तात किं न जानासि नि४
यन्मां मोहयसे पुनः ६ भ्रातरं च त्वया दृष्टं पूर्वमेवं मनोगतं त्रैलोक्यादशीकृतस्त्वं मूढ किं परितप्यते ७ अ
नित्यमिपसंवासमनित्यो व्यसनचयः अनित्यं जीवितं लोके तस्मात् ज्ञानप्रवजाग्रतः ८ गीतासारत्वया द
ष्टं यथा ज्ञानी विपद्यते मतस्मा हि पुनर्जन्म देहे देहे च रोहिनी ९ हतदृष्टि विनाकाशं शनुघानामडनंकृतं ।

भु०जे०

७ हस्ययोः ३६ यत्रभूहोभवेद्वालाश्रितिग्राहीचन्नाङ्गणः किंतत्रज्ञानमाक्षेगात्तद्धर्मीभविष्यति ३७ कथितस्यम
लेविस्त्वाद्दीरपञ्जीवमिसायसोः वशिष्टाद्यानतेषांतुप्रधानाव्रगवाश्यः कोर्थपाद्याणपाकेप्पःसेन्द्रतानीयथा
क्रमे अग्निकोचपाशानोस्त्वपोनिद्धेरतिष्ठता ३८ व्यासउवाच अत्रत्रस्वर्गतिनीतिस्वर्गोनेवचनेवच अ
पत्योत्पादनेनक्त्वापश्चात्स्वर्गंगमिष्यसि ४० श्रीशुकउवाच श्रुत्वोशुकरमत्स्यानांहंसंपतेवहुपत्रकाः तेषांतुप्र
थमःस्वर्गःपश्चान्नोकेगमिष्यति ४१ अशाश्वतोमशारंभोदुःखमसारवधनात वहवोमत्सरतोमहानिरथ
स्वगृहाश्रमः ४२ सुचिरमपिचरित्वानास्तिकामसुखेपिः सुरमपिसुखित्वा ... ४३ सुचिरमपि
हिपुष्टयातिनाशंशरीरं सुचिरमपिसहायःसंचितोधर्मएकः ४३ स्वर्ग्यस्येकानागतेरहरहस्सहायनेजीविते
व्यापारैःवहुकार्यभारगुरुभिःकालोनविज्ञायते दृष्ट्वाशोकजराविपत्तिमरणंत्रासश्चनोत्पद्यतेपीत्वामोहमयी
प्रमादमदिरामुन्मत्तभूतंजगत् ४४ अर्थापापदपोपमाभिरिनदीवेगोपमंयोवनं नाराणंजलविन्दुलोलचपलं
फेनोपमंजीवितंधर्मंयोनकरोतिनिश्चलमतिःस्वर्गार्गलोद्घाटनं पश्चात्तापहतोजरापरिगतःशोकाग्निना
दह्यते ४५ शरीरंचैवदुःखनमन्यसेयत्प्रपीडितं अज्ञानेनावृतोलोकोलोभेनचवशीकृतः ४६ असैर्व
दुर्भिर्निस्थनराणांस्वधर्मांगति मानुष्यमधुवंप्राप्यतोडहिल्लसितोपमं ४७ ज्ञानदृष्टाविलो दृष्टकर्मा
...नकरोत्यात्मनःश्रेयः वन्नात्तापेनतप्यते ४८ अनेकजन्मान्यविमुक्तरित्वामानुष्यमाप्नोतिसुदुर्लभंमी
सत्संगतिर्यःकरोत्सतिमेहीचित्तलस्यात्मतेत्तरातिहस्तगतेप्रमादात् ४९ मानुष्यमात्मभ्रष्टेभ्रमत्संसारसागरे
हरे दुःखेनलभ्यतेजन्ममानुषंहितपावनः ५० अवुधाचेवजन्मानिशतजन्मानिसंभ्रमेत जन्मशतेसु
विकेसामुच्यतेचेकजन्मना ५१ व्यासउवाच अग्निहोत्रीभवेत्पुत्रःपंचयज्ञरतःसदा अनुकालाभिगामी
चज्ञानप्राप्यतिशाश्वतं ५२ श्रीशुक० अग्निहोत्रान्युनेजन्मकर्मसंसारवंधनं अशाश्वतमनित्यंचतस्मा
द्विरनकारणं ५३ अग्निहोत्राणिवेदाश्चरात्रसामान्यहेयहे ...चरात्संसारात्विद्यते ५४
यथैक...पशुंहत्वाकृत्वारुधिरकर्दमं यद्येवगम्यतेस्वर्गंनरकःकेनगम्यते ५५ सत्यमयतपोस्त्र...

नहि भोगेन मोक्षः स्याद्भोगैर्नैव कदाचन ऋषिस्पर्शमधुरं चैव निर्वाणं जीवाम्यहं गुरो वद १५ शुक उवाच न कुरु त्वं च संतापं
वैराग्यमेव कारणं वासिष्ठं तप आस्थाय तपः शक्तिरनुत्तमा १६ यद्भूतं च तु राराधयेत् गुरो वसिष्ठं तं तस्य वैत
यसासाधयेत योगे हरितक्रमं १७ तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन तप एवाविधं भवेत् मा कुरु त्वं च कस्मात् ममे भगं कदाच
न १८ नैव रोचते मे सेनायत्यज शीभने भोगान्वै भुंक्ष्व कल्याणि प्रतिपालय वै वरं १९ ऋषं च तस्य सपत्नी
मम शोति विवर्द्धना एवमुक्त्वा तदा रंभा इदं वचनमब्रवीत् २० रंभोवाच त्वद्धाक्षैमधुरैर्दैवसिक्ता हंशीत वा हि भिः
एतस्मिंतरे व्यासो गतो भयस्मुकाश्रमे २१ दृष्ट्वा व्यासः सुकं पुत्रं भंपरम धार्म्मिकं महाविज्ञाततेन च ध्याना
मासाभिनिहित लोचनं २२ आगाधे तु महामार्गे निश्चलाधारणास्थित मनसो धारणाक्रत्वा परेत तेत्वपगत २३ आ
गच्छमे प्रवीणा त्वं दिव्यपद्मासनस्थितं वृत्तमेवलयायुक्तं योगध्यानपरायणं २४ व्यास उवाच पुत्र ज्याद्युक्तो
वत्स दुर्धरा भ्रणपुत्रक शीतोष्णसुत्पिपासा च दुःखसंचितभोजने २५ मशकोदंश पक्षे ज्वरो गा ते रसमुद्रवा
न विषयानि च किं वत्स कथं त्वं निस्तरिष्यसि २६ श्रीशुक उवाच सर्वेषां लिंगिनां धर्ममहं वै नियमाश्रमः
न त्वं जानासि किं तात कथं तेन न रोचते २७ यत्र प्रागाधरं धर्मं यत्र धर्ममनिंदितं य आत्मनिग्रहो व्यासीत्स्व धर्मे
मम रोचते २८ व्यास उवाच धर्म्मो माता पिता धर्मो धर्मो बन्धुर्महामुनिः धर्मपुत्रस्य सदा चित्तो यत्ता नचिरात् वि
धर्मं २९ श्रीशुक उवाच पश्य पश्य विस्मय महान्तं प्रत्यक्षं तं न हि दृश्यते नानानः कुरु ते ह्यपकुरुते जगतः प्रिय ३०
व्यास उवाच महाश्रमो दुराधर्षो दुर्धरः पापिभिरपि पालयन्ति मराश्रमं राजन्यापाधर्म्मवृक्षका ३१ यथा महत्तरे
माश्रित्य सर्वे जीवंति जंतवः तथा गृहस्थमाश्रित्य सर्वे जीवंति नित्यशो ३२ यथा च निम्नगाः सर्वाः समुद्रे यांति
नित्यशः तथा चाश्रमिणः सर्वे गच्छंति गृहाश्रमे ३३ विद्यार्थिनो गतस्वामी राजीव पितृपोले ऋषिस्त तथा
प्रजीवंति तस्मात् श्रेष्ठो गृहाश्रमः ३४ श्रीशुक उवाच स्वामिनो न पुर[illegible] कारा मम त्यागः कुर्वीत निमग्नः स्वा।
भिनो यत्र धानत्वे स्वामिनो नोपपद्यते ३५ [illegible] तहृदंतरमेव यातहृहु[illegible]

नौ सालामुत्रपीविदिधजघनावस्त्रेणासक्षादिता नारीनामनरस्यमो हनलता चगास्पचारिणः गता २६ शु
कस्यवचनमश्रुत्वारभाचीत्याशुलेवरं तत्रापश्यन्महायोगी कैरवानुद्रवे २७ इदेष्ठीजननीमेस्यासदासौरव्यप्र
जायते शुकवाक्यमिदश्रुत्वारम्भाविस्मयमागता २८ अहोहिमहदाश्चर्यमसोम्योपमहामुनि योगिनांपरमो
योगीधनीनांपरमोयति २९ रम्भोवाच त्वत्समोनास्तिविप्रेन्द्र त्रैलोक्ये सचराचरे देवदानवगंधर्वाः सिद्धविद्याध
रानरा ३० येचमूलफलाहारा शीर्णपर्णाशिनस्तथा उदपाद्यधोवक्त्रा वायुभक्षास्तपस्विन ३१ तेपिमु
ह्यन्तिमाहृष्ट्वाकामेनविह्वलीकृता योगसंसिद्धदेहस्त्वं समवमुनिपुंगव ३२ त्वच्छरीरस्यसंभरतोमेचेकनविद्य
ते तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वागच्छगच्छेतितांब्रुवन् ३३ इतिश्रीमहाभारतेरम्भाशुकसंवादोनामत्रयोध्याय ३ वैश
पायनउवाच शुकस्यवचनंश्रुत्वारम्भाक्षणमुपागतो श्रीनिवासोमुखीराजन्निदंवचनमब्रवीत् १ रम्भोवाच ज्ञानप
यज्ञमहात्मानस्तथाराजर्षय येरे तेपिनिसप्रकारास्तिनलभंतेकदाचन २ त्वञ्चनज्ञानराशिर्हि शिवमस्त्वस्तलयग
त शिवज्ञानपरोनिष्ठो नशक्य स्तोभितुंमया ३ धन्योव्यासस्तुविप्रर्षेयस्यपुत्रोभवेच्छुकः तयास्तोत्रसमारभ्य
प्रणम्यशिरसामुनि ४ रम्भोवाच नमस्तेज्ञातितत्त्वाय ज्ञानप्रदात्रे नमस्तेधराय च योगीशाय नमस्तुभ्यंसोमभगवताय च
५ अज्ञानध्वंसरूपाय यदुक्तंवचनंमया तन्मेक्षमस्व योगीन्द्र पाविनोहिक्षमापरः ६ शौपचोक्त्वा रम्भा विप्र
निकोपाज्ञानिधिं रक्षश्वा वाक्यान्येतानिसर्वाणि रम्भाभीनाप्रजल्पते ७ इत्थंस्यवचनादेव त्वागता ह्यनवानिकं इदे
णोविप्रमानाविप्रवासोक्रमिकरीतव ८ वैशंपायनउवाच रम्भायावचनंश्रुत्वा केनपरमात्मनादस्याचाभवद्दानेवेप्र
ता॰४ घितासामनस्विनी ९ मिहलोकसमस्थानस्तच्छुकःकृष्णरहितायविमानवरमारुह्यायुर्वेदासनमुप १० गतोह सा॰४
वैवराजस्पविमानात्मुनिसत्तम मरत्कन्यासमारूकायुक्तावधेनानुशोभिता ११ विवारतत्रमेराजन्नभ्य मिष्ठवेला
येसह सुश्लोकेनमयाप्रोक्त कृतानेननिरक्षरा १२ तवकार्यनहिहंतव्यथर्मयोवनगाम सर्वमेवाफलंकृत्वा
ततोनिभहिंसनाभ्रष्टा १३ अशामेवचनत्स्वामिनविज्ञप्तिमवगम्यच जी विमेननमेकार्य शामत्यागंकरोम्यहं १४ रा॰भ॰

समर्पिता मिलेत्स्त्रं त्रात्मा नैनैव संशयः ४८ विचरस्व मया सार्द्धं इंद्रलोकं तपोबलं अथवा ब्रह्मलोके हि विष्णु
लोकं शिवालयं ४९ अप्सरा बालोकिकान्भोगान्हृदाभिलषसुव्रत कृतं तकं त्वकं रोम्य मघ मे मनो निवर्तते ५० रंभोवाच
कामिकं श्रुत्वा शुको वचनमब्रवीत शुक उवाच त्वया पराक्रमस्तस्य प्रायशः संनिपातेने ५१ रंभोवाच कुंजवजानासिक
दाचिन्मानवर्जिते मरवोत्व पापुत्रा सिमामेवजत्यसेकथं ५२ संसारभयभीतेन योगाभ्यासः कृतो मया आगतोहं
गतश्चैव गत्वा च पुनरागतः ५३ शीतोमस्तु निपासाधिता प्रवर्तते बुवेश्मा अनेक धामपानुत्वाद्दुःसहादुःखदायका
५४ [illegible] लेशो भवेदेभ्ये सम वाक्यैः सुनिश्चितं संसारे तत्क्षिप्रं धामिषुनं जन्मन विद्यते ५५ रंभोवाच वसंतमासे कुसु
माकुलाकुले वनांतरे उपवनिरामरोतरे स्तनांतरे यः पुरुषो न सेवते स्तनांतरे तस्य नरस्य जीवितं ५६ श्रीशुक उवाच
ज्ञानांतरं शीलगुणांतरांतरं मोक्षांतरं धर्मयथानरांतरं योगांतरं यः पुरुषो न सेवते [illegible] तस्य नरस्य जीवितं ५७
रंभोवाच [illegible] शिविका [illegible] मिलितांतरे [illegible] विमर्दितांतरं मुखं [illegible] पुरुषो न सेवते स्तनांतरं तस्य नरस्य जी
वितं ५८ शुक उवाच ब्रह्मसुखं [illegible] तिचर्मावनद्धे कृमिकुलशतकैर्यो मुखविष्ठानुपूर्णो विविधमलमु
[illegible] सर्वरोगाधिवासे [illegible] रमनिस्यां किंतु [illegible] ५९ रंभोवाच [illegible] प्रतिमर्दितांतरं स्तनरस्य चं
नचर्चितांतरं [illegible] यः पुरुषो न सेवते स्तनांतरं तस्य नरस्य जीवितं ६० शुक उवाच यथा चलं जीवितम [illegible] वयं
वंतपालयानश्चलितस्य यौवनं तथैव मानुष्यमिदं [illegible] ६१ रंभोवाच गंभीरनाभिस्थल
मभंडितांतरं [illegible] विमर्दितांतरं [illegible] यः पुरुषो न सेवते [illegible] तस्य नरस्य जीवितं ६२ श्रीशुक उ
वाच योगांतरं चैव निराममीनांतरं अनंतसौख्यांतराकुलांतरं ज्ञानांतरं यः पुरुषो न सेवते [illegible] तस्य नरस्य जी
वि ६३ [illegible] सकलेन [illegible] ६४ रंभोवाच [illegible]
रमाति [illegible] ६४ रंभोवाच [illegible] नारी पुरुषयतो [illegible] ६५
शुक उवाच [illegible] मुक्ताफला [illegible]

५ शोभितं २४ यत्तत्त्वयैकत्वाप्ससन्मवदनं ऋष्यकुमारान्तरामभोचसंस्थितं मयमुकरणं २५ अहो मे दिव्यसत्वे
ऋष्यशृंगे योगींद्र मे वहि रंभाविवोगेन दृष्ट्वा कामं हृष्ट्वा विलोकितं २६ विलोक्य योगिनं रंभा परं विस्मयमागता
नसामान्यो मुनीन्द्रोयं चैतपतोधनः पुनः २७ लोमपामि रंभोवप्रकिपन्नो त्रोममायतः एवंविचिंत्य मित्वा नुप्रजल्पि
मुमारभत् २८ रंभोवाच अहो मुनिवरश्रीमान्महातपस्तपोनिधे त्वत्कीर्तिविपुला विप्रत्रैलोक्ये सचराचरे २९
त्वामुत्त्वैव च योगेंद्र आगता हं तवांतिके त्वया मे आगते कार्यं सर्वस्या भागतो गुरुः ३० वदस्व त्वं मया सार्कं सह संग
कुरु प्रभो कः कालस्तपकर्तुं वर्तते तव सांप्रतं ३१ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हृष्टा शोऽस्य समह् के ॥ कथं प्रतिक
मेत ध्यानमसाचव्याचितयत् ३२ किमत्कालविचिंत्या ज्ञानदृष्ट्या विलोकितं ज्ञातमेतन्मयासर्वं यो विघ्नमिहे
महत् ३३ इंद्राग्रेषिता रंभा तेऽतपद्यो भार्यमागता तदस्य निश्चयं कृत्वा वदते रंभयासह ३४ ऋष्यशृंग उवाच अ
प्सरोयं निर्जने घोरे वने दुःखप्रदायके सुधात्त्या समायुक्ते कस्मात्त्वमिह चागता ३५ कुशलं वर्तते भद्रे त्वत्को
स्नेहकामां समागता केन कार्येण भद्रे त्वं केन वार्तां वदस्व मे ३६ कोदाम्बी
रध्यावाक् किं द्यायोमामतिकोनाहि यथात्वायपात्पसिवनेवासात्तोपुनः ३७ हाहाभ्रतः प्रविसोहमेकाकी
निर्जने वने निस्तिष्ठाम्य हं चात्र सर्वकार्येषु निस्पृहः ३८ मे चिंतनास्तिमत्वे न तत्कार्यं त्वनिरीक्षसे शीघ्रं
शीघ्रं त्वं गच्छ तेन मार्गेणागता ४० ऋष्यस्य निष्ठुरं वाक्यं श्रुत्वा रंभानमब्रवीत् रंभोवाच किं त्वया भाषितं
विप्राकि मेव चत्वापकृते ४१ एकाकी निष्प्रसो विश्ववने घोरे च दारुणे दुःखव्याधिसमायुक्ते शोकसंतापसंकु
ले ४२ अतिशीतहिमे वातेवारे दैवान संपुते उष्णावुभत्वाय त्रैवसर्वतः संभयाकुले ४३ साधु साधु महा
प्राज्ञ स्वामिन् अत्र मे सुखेन केनयाचत्वं यतेमनसोराचते ४४ प्रियामस्ति च कन्यापात्मलेवादिवीक
सि नामहं नेप्सरा स्या किमम मवाक्य हिनाम्यया ४५ अथ कस्लोकवि भेदविचरस्व यदृच्छया मना
भीष्टामहान्यार्व कन्या ममन्विता: ४७ स्वकाप्यविपुलान्भोगान्भुंक्ष्व हिमयासह ॥

ठिते उत्तुंगस्तनपीनाढ्ये विस्तीर्णजघनस्थले २ महाकुंडलकेशाढ्ये दिव्यालंकारभूषिते अनौपम्ये
महाकाम्ये कामदर्पोरलंकृते ३ उन्मत्तयौवने कांते मदोन्मत्ते विचक्षणे कामास्त्रविधात्रे कामदे निरी
क्षणे ४ त्रैलोक्यक्षोभके रम्ये त्रैलोक्यवधयौवने ईदृशे दिव्यवक्त्राणि महातपःस्थितानि च ५ एवंरूपा
सा श्रुत्वा वाक्यं तस्य संभवैः अप्सरोगणसंयुक्ता आजगाम तिसमावृता ६ दृष्ट्वा नानाभरणावीर्या प्रीतिवाक्यो
नवांगीनी संयोज्य करयुग्मं च इदं वचनमब्रवीत् ७ रंभोवाच आदेशं देहि मे स्वामिन् कस्य विघ्नं करोम्यहं रंभाया
वचनं श्रुत्वा इंद्रो वचनमब्रवीत् ८ इंद्र उवाच श्रीशैलं गच्छ सिद्धेश्वरं भैरवं त्रिसमप्रभे अनंगमेखलेदिव्ये भूकंतां
तपसि संस्थितं ९ ततो भंकुरगताशी घृतपो विघ्नं तपाकुरु भंगस्समाधेः कर्तव्यः कृतिर्वा वशमात्मनः १० रंभाया
श्रुत्वेदं श्रुत्वा गमनोत्सुका विद्याधारिदिव्यविमानमारुह्य द्वादशार्कसमप्रभं ११ रत्नमालैरनेकैश्च घंटाचामरशो
भितं अनूपमसुशोभाढ्यं अनेककिंकिणीरवाकुलं १२ निस्वनताः सुरचक्री रेनानाकन्यासमावृतान् पंचदुंदुभिनिर्घो
षैर्भेरीवंशमनोहरैः १३ वादित्राणि भवेद्दिव्यगीतगंधर्वशोभिता नृत्यनादनिनादैश्च गानं गायति पार्थिवी १४
वसंतश्च समायातो विद्येशश्च गणोत्सवः अप्सरा विविधरूपशीलतया सहगता निश्च १५ ततो वादित्रनिर्घोषै
नवरूपिनाद्भिः मायाश्च तु नहं सर्वविधं पापनाशनं १६ अनंगकामहायोगी तैस्तु सर्वैः समावृतः तस्य
ठाक चाग्रे स्थिता रंभादिव्यान्या समन्विता १७ महाकामेश्वरी देवी महद्भूषणभूषिता उत्तुंगस्तनपीनाढ्या मत्तकाम
सुशोभना १८ कामदृष्टिसमायुक्ता युक्ता कामबाणधनुर्धरा अनेकायुधहस्ता च अत्यंतरूपलक्षणा १९
याद्यास्त्रिदशनिरीक्षितं तं तां कामाग्निनादहन् देवदानवगंधर्वोपेतस्याः पुरतः स्थिताः २० अन्ये योगेश्वराः
ये च महात्मानो महाबलाः ते सर्वे कामबाणेन मोहमायांति तत्क्षणात् २१ एवं यावत्सा रंभा भक्तस्याग्रे व्य वि३
वस्थिता निरीक्षती समंतत्र अकं तेन तपसा वृतं २२ तेजःपुंजनिभं दिव्यं कंठे हेम विभूषितं तपोयुक्तस्तु संपूर्णो
दिव्यपद्मासनस्थिता २३ ह्रस्मा जिनोपवीताढ्यं मेरवल्लाभिश्च संयुतं योगानिद्रामुपागतं दृष्टि निमिष।

श्रु०
२
भिन्नाथयस्मिस्थितस्त्वज्ञानयोगपरायण। २५ विस्मयमापन्नस्तत्र निरीक्षन्स्मभानन श्रीभारतत्वयाव्यास
स्याभीक्ष्णान्तु दर्शितं २६ त्रैलोक्यं दर्शितं सर्वं त्रैलोक्यं श्रुतिसत्तम कस्य पुत्र पिता कस्य इदं जालमिदं जगत्
२७ अनित्यं ध्रुवं सर्वं मायामोहसमन्वितं विस्मयायाम्सकोनिस्पसत्याकत्वमुनेनघ २८ मोहत्वमापरिवेष्टपि
शोकान्यजस्यवत्तः त्वयाचिरंजिवितघोरं पर्वतमुनिपुंगव २९ पारवर्ध्यंत्र मे गोवत्स्तु तेन प क्रत एवंजात्वा।
तु विप्र मोहपाशापरित्यज ३० त्वंपुत्रस्व वनेरम्ये पोषायानमुयागत महद्दुःखमनवध्यानमा निहितलोच
न ३१ अनाघेमुमहामागौ निर्गतो धारणा स्थित दिवसरगतेन कत्वास्वयोग्नुसवस्त्रबसिप्यत ३२ एवंज्ञात्वातु
विप्रेन्द्र मोहपाशापरित्यज एवमुक्तेतु व्यासे वैत्रैलोक्यासतस्मत तद। ३३ एतस्मिन्नन्तरेजाते महानस्तं सुरेश्वर
सम्यक्तुस्व चल्लोके युहीर्हत्यश्रद्धावीयति ३४ ततःक्रतेम महामन्त्रमिदं सुरस्गोमस्त ब्रह्मदेवाम हरोसत्रकया।
सप्तज्ञो महातपा ३५ शुको नाम मुनिश्रेष्ठ स्तपस्तेपे सुदुष्कर तस्यतप प्रभावेन पदमेतु प्रयास्यति ३६ तत'प
श्रणनु विघ्नानि तपसो विघ्न कुहेमव रङत्वाक्यमिदं श्रुत्वा वाक्यानि वाक्यमब्रवीत ३७ रम्भामिरयाच नाकिंचि
च्चमवेत्र स्यशुकस्यहिमहात्मनस्तस्यवनवरश्रेष्ठ विस्मया सेनतोषित ३८ वेरूपवोचमहामायाशुकस्य न भवि
ष्यति तस्याध्यायोन कर्तव्य कोदिविद्धोनिलिप्यते ३९ इन्द्रस्सवैवचन श्रुत्वा रम्भावचनमब्रवीत शुकनोस्मि
तुकिं चित्त्रिलोक्येभवाम्यहं ४० ब्रह्माद्या देवता सर्वे रुद्राद्या महेश्वरा। दक्षाद्या गणगंधर्वा अनेमोहं
प्रपन्नगा ४१ तेसवेतोममायामिमोह पश्यन्तिसुरेश्वर कामेनाव हुलीभस्त्राव शमायानि तेपिमे ४२ त्रै
लोक्यं त्यावपाम्ये वशे स्थाप्यसुरमानुष ४३ रम्भायास्तुवच श्रुत्वा हृष्टो जात सुरेश्वर सर्वचतदूपत्यकाशक्रो
वचनमब्रवीत ४४ इति श्रीमहाभारते पितृपुत्रसंवादे नाम द्वितीयोध्याय २ इन्द्रउवाच गच्छगच्छशुभे राम
रंभेत्वं नास्ति प्रियासमे अनंगो मरवलेदिव्ये हीरो रमणोद्वभवे १ हाद्दशादित्य सकाशो हिमालयकारम। ५

सुनिर्मितः २ कुलोद्धरणहेतुश्चायेन त्वं जनितो मया प्रसादं कुरु मे पुत्र विसृज मम गेहे सदा ३ पुत्रत्वमपि योनेनाश
कंजीवितुमप्याप्तुं वांछामि दन्तु त्वां भक्तो वचनमब्रवीत् ४ प्रसादं कुरु मे तात विसर्जय तु मां वने येनयाम्य
स्वतात एकान्ते जनवर्जिते अत्र मे मनसः प्रीतिर्वर्तते मुनिपुंगव एवमुक्त्वा पुत्रो वाक्यं गतो सो वनगह्वरे ६ महाभयम
येरिवेस्थानके तत्र मे पुमेनानापक्षिसमाकुले सरित्सर्वगिरिभिः शाकुले ७ स्वच्छोदककुंडेषु भ्रेयत्र नानेपत्रमंडिते सु
गंधपुष्पमालोढे देवानामपि दुर्लभे ८ कुशासनेन संस्कृत्य मृगचर्माल्लतोपरि पद्मासनस्थितः सोमामनसो
ध्यानधारणा ९ परतत्वे लयं कृत्वा योगाभ्याससमाहितः तावत्तत्र तु यासन्महादुःखेन पीडितः १० शोकाभिनद्ध
न्यघमास्तु केनयं स्वसुदुर्लहः प्रलापं कुरुते या सा हा हा विदारणं महत् ११ सो स्वल्कानुकृतो वत्सस्त्वं गतो वनगह्व
रे वनाराग्रछ मे पुत्रः दुःसहोस्य भोजनात् १२ स्तुधया पीडुतनेवत्सा आक्रोशमसेक्य हा पुत्र हरमानं रसवे
शास्त्रविशारदः १३ ज्ञानराशिस्तपोराशिस्त्वमतो वविचक्षणः याहि भोजानयो सोहममोत्सगसमारह १४ शा
मनोयस्तु तेजाढ्यः शामनी पो गुणोत्कर सर्वलक्षणसंपन्नः सर्वलक्षणसमाजितः १५ सोनुमारहरूपरामोहपा
शोनवेष्टितं मां चथका कीनं पुत्रविलपंतनपश्यसि १६ वत्स त्वं च न पुत्र त्रैलोक्यज्ञानदीपकः स्वतः परं तु मे पुत्र व
शोनवेष्टितं मां वधिका कीनं पुत्र विलपंतं न पश्यसि १७ तनमेयाविरंतेक दाचिन्मत्कृतेपुरा त्वाहं मोजोनहं पुत्र त्वित्तोहं शोकसागरे १८ भोपुत्र मा
तमनेवशायनं १७ तनमे पाविरं तेकदाचिन्मत्कृतेपुरा त्वाहमोजो न हं पुत्र ... १९ धिक्कष्टं स धिग्मार्गीयमेनाहं दुःखक
पीलत्वमस्मामि यामिकानेन पदे वोल्कस्वच पुत्र न प्रमाण कृतं तथा १९ धिक्कष्टं स धिग्मार्गीयमेनाहं दुःखक
शोलः एवं बहुविधं दुःखं कृत्वा व्यासो याचितपत २० स्वल्काशोकं महादुःखं मामा नेधारयत्तुनः वत्सालकारण
तशोकमागच्छति पुनः पुनः २१ पुत्रशोकेनतप्तस्तु व्यासोरदीतिनिःसहाः विसुमाया विमर्ह सत्पुत्रशोकसमाव
तः २२ सशोकाधिगत देहस्तु पतितो धरणीतले व्यासे पतितमालोक्य लोकपालाः समागताः २३ नागाविद्याधरा
सिद्धाः ... यक्षगन्धर्वाः वारयंतो रुदंतं तेव्यासं बोधयंतिच २४ प्रणम्य मा कुरु विभेद विसुमाया विमोहितः

भ्र०

३ आज्ञाभि कश्यपोमुनि दशज्योतिः शतज्योति सहस्रज्योतिरेवच ७९ एतेचान्येचबहव सर्वेमत्सुवश
गता राजामांधाताकुमारश्चबुधश्चपुरूरवा रघुर्दशरथश्चैवगतौतौरामलक्ष्मणौ ८० नहुषश्चदिलीपश्च
गयानीलोभगीरथ ब्रह्मर्षयश्चदेवाश्चतेपिमत्सुवशंगता ८१ हिरण्यकशिपुश्चैववालिर्वैरोचनोमहाबल
८२ नीलश्चजांबवांश्चैवसुग्रीवोवालिरेवच वायुपुत्रोहनूमांश्च
सुदेहोपहस्तमानीनौरावणोबलिनोगतौ कुम्भकर्णोथचेन्द्रजित महादंष्ट्रोमहाकायरावणोराक्षसेश्वर
सर्वेमत्सुवशंगता ८३ मोहाश्चमयापश्यात् कुम्भकर्णोथचेन्द्रजित चराचरमतास्सर्वेमयेजाताप्रभावि ८५ प्रहस्तश्चकंपनः
८४ सज्वालोमत्तलानयेनयाधिक्षीकृत ... ८६ अन्योमहाबलश्चैवसुषेणश्चमहा
कुम्भीदैत्यकनरान्तको धूम्राक्षश्चविरूपाक्षस्तेपिमत्सुवशंगता
बल सर्वेमत्सुवशंप्राप्ता ऋषयोदेवदानवा ८७ इन्द्रधनदश्चैवयमलोककृतान्तक मनोनोचापि
राजाभ्योदुर्योधनयुधिष्ठिरे ८८ भूपतेसर्वेमतानिमन्तमामश्चलुविध किंस्वजस्थापिमेनानाहाघुव
स्मश्रवक ८९ ब्रह्माद्रिस्तवयमेताःसर्वेलोकाश्चराचरा श्वेनाकोननपश्यामियोभवेदजरामर चतु
र्युगसहस्राणिदिनमेकंतुवेधस तावद्दिनेस्मातचिशाह्मीमसमेकविधीयते ९१ तस्मादहोरात्रश्चैवजायते
वत्सरमहन् वेधसस्तुशतयावत्परमायुस्तु तद्बुधै ९२ पितामहस्तथावोद्दशोरकदिनतया तद्दिने
मासवर्षश्चाविमोश्चाशवशतायुष ९३ शतविशोभवेत्तावत् सैकदिनंभवेत तद्दिनेमासवर्षश्च ईश्वरस्यश
तायुष ९४ शिवस्यापि शततमादिनमेकंभवेत्तदा एवंहिमहारास्त्यानशिवोतमुनिसत्तम ९५ ब्रह्माविष्णु
श्चरुद्रश्च ईश्वरश्च सदाशिव युगेयुगेप्रवर्त्तन्तेशरीरेकारतिर्मम ९६ इतिश्रीमहाभारतेऽश्वमेधे
विष्णुधर्मसंवादेनामषष्ठोध्याय १ वैशंपायनउवाच तत्पुत्रवचनंश्रुत्वा वेदव्यासोमहामुनि पुत्रवात्स राम
ल्यसंयुक्तोविस्मयाविष्टमानसो १ मत्स्यमीनादिशुषुत्रगृहस्थाउसचरा चरेशुक्रपक... मवश ३

मृतपाजन्मशतद्वयं स्वेदजेत्रिंशजन्माहंशतजन्मनिचोद्भिजे ५८ स्वेदजेषष्टिजन्मानिनकुलस्यच
तुरंगः वानरः त्रिंशज्जन्मानिपक्षिजन्मशतानिच ५९ एवंजातिसहस्रेषुभ्राम्यमाणोह्यनेकधा पातितेषु
मयातातसोढानस्माद्दुःखानिच ६० एवंदुःखसहस्राणि अनुभूतानिमेतदा स्थावरेष्वेतत्राहंज्ञानदीपात्
ज्योतिषया ६१ जातिभावमिदंसर्वमेकैकस्यविशेषत ततोहंभवभीतोस्मिसंसारार्णवदुस्तरात् ६२ त्यक्तुका
कामोद्यहंदेहविषयानावाप्स्यात किंदेहेनकरिष्यामिजरामरणभीरुणा ६३ अधुक्षमाघोरेणमृत्यु
वानुवर्तिना ६४ वैशंपायन० ततस्तद्वचनंश्रुत्वापुत्रकस्यचमहात्मनः अश्रुपूर्णेक्षणोव्यासः समात्मानि
तोभुवि ६५ पाराशरसुतःश्रीमान्वेदव्यासोमहामुनिः वैसवोतनुमार्गस्य पुत्रशोकेनमोहितः ६६ व्यासउवाच
कथंपुत्रपरित्यज्यमातरंपितरंगुरून् बांधवान्स्वसुमित्राणि सुहृत्संबंधिनस्तदा ६७ मोक्षमार्गेत्वयिमेव
धर्मास्वामेवनं श्रीशुकउवाच मातापितृसहस्राणिपुत्रदाराशतानिच युगेयुगेप्रवर्तन्ते कस्यतेकस्यवा
वयं ६९ अस्त्राविस्रुस्तपारुद्रस्त्रवैदेवास्सवासवाः तेपिमृत्युवशंप्राप्ताः संसारसागरे ७० इहशंतुमे सारे१८
वेसर्वस्वमात्रचतद्भुवि राज्यलक्ष्मीरनित्याचद्व्यमायुरनित्यता ७१ अहंतातत्वयाजातोमयोजाता।
स्सहस्रशः सुताकरापिताजातोमहामायाविमोहितः ७२ पाराशरोमहात्माचतेजोराशिस्तपोधनः सो
ह्यिमृत्युवशंप्राप्तः शरीरेकामतिर्मम ७३ अगस्तिश्चर्षिश्रेष्ठगौतमःअंगिरास्तथाचतेपिमृत्युवशंप्राप्ता
स्तशरीरेनैवमेरतिः ७४ वशिष्ठोगौतमश्चैवविश्वामित्रोथपिप्पलः तेपिमृत्युवशंप्राप्ताः कारनिर्जी
वितेनमे ७५ मरुत्तंभोभरद्वाजोभग्नोजीनसगावचतेपिमृत्युवशंप्राप्ताःकारणेजीवितेनमे ७६ हा
रीतोयाज्ञवल्क्यश्चजमदग्निर्महामुनिः तेपिमृत्युवशंप्राप्ताः किंकार्यंजीवितेनमे ७७ महाप्रयज्ञदेवे
साष्टंगोऽत्रिलोमशुनिसत्तमः तेपिमृत्युवशंप्राप्ताः कावार्तामद्विधेषुच ७८ क्रतुःपुलहःपौलस्त्यो।

त्वयि गते मुनिश्रेष्ठ मुनयो दुःखिता भृशं तथाकुरु स्वविप्रेन्द्र यथा दुःखं न शाम्यथः ३८ एवमुक्त्वा च तं विप्र
स्त्रैलोक्यमस्तकं तदा विहगेन्द्रं समारुह्य जगाम स्वनिकेतनं ३९ वैशंपायन उवाच तस्मिन् गते देववरे च ना
पेयाश्रमस्य वै पुत्रस्य वचो निशम्य तत् समागता आश्रमवासिनस्ते पृच्छन्ति ततश्च वसति राजन् ४०
तथाहं मंगलं भय शिष्याद्याः अपि दुःखाद् उक्तास्ते मधुरां वाणीं कालसंभाषणं प्रति ४१ तदाश्रमपदे रम्ये
ऋषिसिंहसमाकुले आसन् पुत्रो महायोगी गौतमको नाम महातपाः ४२ उपसंगम्य चरणौ इदं वचनमब्रवीत्
४३ श्रीगौतम उवाच संसारे विविधान् दृष्ट्वा वेदव्यासः सहस्रशः मातरं चैव भ्रातॄंश्च पितॄन् मित्रबांधवान्
४४ आगतागतान्येव नानातिर्यक्स्थानेषु भ्राम्यमाणो ह्यहं तात यन्त्रचक्रापदेशवत् ४५ जन्मजन्म
नि मे लोकश्यो निरयं महामुने सततं मानुषे लोके कर्मभिः स्वैश्च शाश्वतं ४६ दुर्लभं स्वर्गसोपानं देवानामपि
दुर्लभं दृष्ट्वा समस्तं संसारं गतासेविते ४७ नक्षत्रतारकाकीर्णे दीप्यमाने चरत्यमी तत्र भोगाम
या भुक्ता मनसापि च चिंतिताः ४८ परिभ्रष्टोऽप्यहं तस्मात् हीनः पुण्यक्षयात् तपः क्षयात् पुनः कीटपतंगेषु च
योनिष्वनेकशः ४९ कर्मणा प्राणिनो नित्यं चक्रिवान् कर्मदुष्करं त्रिशोऽहं जन्मको दिव्यस्य योनिषु दुः
खितः ५० अंडजस्वेदजेषु च उद्भिज्जेषु जरायुषु आद्युक्तं वराहेषु मार्जारेषु शृगालेषु च ५१ नरकेषु च घोरे
षु पच्यमानः पुराहं तामिस्रादिषु घोरेषु नरकेषु विवर्तितः ५२ असिपत्रवनादिषु बंधनछेदनादिषु वि
विधाघातसंयुक्तः काकोलूकैश्च भक्षितः ५३ करंभवालुकास्तापाग्नि भीषाकाश्च तथा मसः बेलसंघा
महादुःखमयाः प्राप्य मया ५४ योनिषु च विविधासु मे संभवे शुभेषु च अमेध्यं भवासो यश्च शोणितस्य
च भोजनं मे ५५ श्लेष्मपूयवसादिषु दुर्गंधिभिः समन्वितं निषेधाहं जरेतात निरयादि दुःखिदं ५६
सोऽहं त्वत्स्तु संसारात्स्वर्गभ्रं ततेऽधितिष्ठितः कोटिरहं शतजन्मानि पतंगेषु चतुर्दशः ५७ अंडजादिषु योनि

वेत् तिष्ठ तेपुरघः कश्चित्तदेवोवापिनिशाचरः १८ एवंसंचिंत्यसरसामुनिर्ध्यानपरोभवत् अपश्यत्तत्रग
र्भस्थंशुकंधर्मीप्रतेजसं १९ उदितादित्यसंकाशंदुर्निरीक्ष्यंसमाधिगं दृष्ट्वाद्भुतंमहायोगीव्यासोभीत्याविमोहि
तः २० उवाचवचनंधीरोव्यासःसत्यवतीसुतः किंहेसिहमहासत्वउदरेतिष्ठतेचिरं २१ अकीर्तिर्नरकोसेवनि
ष्ठामुत्रोपसेवनात् कारणेनेवकेनात्रस्थितमत्वंभवत्सोचिरं २२ सपृष्टोदशमेमासेगर्भान्निःक्रमतेमही
शुकउवाच तिष्ठामिगर्भवासेस्मिन्विष्णुमायाविमोहितः अयाधयाम्यहंविष्णुंकंसंवकमललोचनं २३
व्यासोध्यानगतंलब्ध्वातेजःपिंडमिवस्थितं समाधिस्थोश्चसंपश्यन्मुनिस्तुष्टावकेशवं २४ व्यासउवाच नम
स्तेदेवदेवेशनमस्तेचक्रधारिणे नमस्तेकेशिहंत्रेचचाणूरमथनायते २५ जयाच्युतसहस्राक्षजयत्रैलोक्य
विक्रम जयसर्वनमस्तेस्तुत्रिपुरघ्नत्रिदेवतः २६ एवंस्तुतस्सभगवान्पांडवशार्ङ्गधन्वाधीमता रथमूमारत्य
तदाजगामव्यासकाश्रमे सवेध्यानपरंदृष्ट्वाव्यासंसत्यवतीसुतं २७ तुष्टोहरिःशीघ्रसमागतःस्तुतःसप
जितःसत्यवतीसुतेन अथाहकृष्णः किमितीहविप्रस्मृतस्त्वयायोगबलेनचानघ २८ व्यासउवाच हृदंश्रा
ध्यानिज्ञात्वागर्भवासेजनार्दन तथाकुरुष्वदेवेशपुत्रजन्मयथाभवेत् २९ अहंपुत्रमुखंदृष्टुंप्राप्नोमिवि
मलंसुखं ३० वैशंपायनउवाच व्यासस्यवचनंश्रुत्वाविष्णुरद्भुतदर्शनः कौतूहलसमाविष्टोव्यासःपद्मसमीपतः
३१ श्रीभगवानुवाच भोबालत्वंकिंनामकिंस्वरूपंमहाद्युते भावनकेनतत्वज्ञगर्भवासेत्रतिष्ठसि तं ३२
गर्भेशाण्वरेमध्येचंद्रार्कविरहितेतथा कुंभीपाकोपमेदुर्गेकिंतिष्ठसिमहामुने ३३ श्रीशुकउवाच गर्भेस्मिन्
रकेघोरेतिष्ठाम्योहंसदैवहि तवमायावृतःसम्यक्नरोपिनरकंव्रजेत ३४ श्रीभगवानुवाच निर्गच्छगर्भा
द्योगेन्द्रमायाप्रभाविष्याति वैशंपायनउवाच एवमुक्तःस्तुदेवेनविष्णुनाप्रभविष्णुनानिर्गतस्तुतदायोगीगर्भ
वासान्नराधिप ३५ उदितादित्यसंकाशोज्ञानराशिस्तपोधनः विष्णुप्रदक्षिणीकृत्यपितरंमातरंतथा ३६
स्थितोग्रतस्तस्यविप्रस्यकृतांजलिपुटस्तथा तमब्रवीत्सत्यनिधिरात्माज्ञांमेदीयतांप्रभो ३७ हरिरुवाच

श्री०
१

श्रीगणेशायनमः ॐनारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं देवींसरस्वतींव्यासंततोजयमुदीरयेत् १ जनमे
जयउवाच द्वैपायनसुतोधीमानवेदवेदांगपारगः कथंनिर्वेदमापन्नोयोवनेसमहामुनिः २ सर्वान्
कामान्परित्यज्यमातरंपितरंतथा वनंगतोमहायोगीकथंतद्वक्तुमर्हसि ३ वैशंपायनउवाच शृणु
ष्वावहितोराजन् कथांपापप्रणाशिनीं संवादंचविवादंचवैराग्यंचातिभारत ४ यत्राश्रमपदंचैवव्या।
सोवसन्निभृतः गंगातीरेरमेरम्येसिद्धगंधर्वसेविते ५ त्रैलोक्यविख्यातेदेशेनानाऋषिनिषेविते
नानाभ्रमरसंकीर्णेनानापुष्पोपशोभिते ६ द्रुमैर्नानाविधाकारैःपक्षिभिरनिलसमाकुलैः सेव्यमानेश्च।
नितरांव्याघ्राणांश्चतपोधने. ७ अन्नतोयपत्रद्वयतेवेदव्यासमुनिपुंगवे: तत्राश्रमपदेरम्येतिष्ठत्तेसमहा।
मुनिः ८ पाराशर्यमहायोगीव्यासोमहाभारतचंद्रमाः भूतभव्यभविष्यज्ञोवेदव्यासोमहातपाः ९ अधिष्ठ
स्तवनीपत्रस्तपस्तेपेसुदुष्करं त्रयोदशानिवर्षाणितवायुभक्षोजितेंद्रियः १० एकपादुर्द्ववाहुश्चसंतस्थौ
महातपाः तस्यभावंविदित्वावैपद्मनाभःसुराधिपः ११ उवाचविष्णुःसंतुष्टोवरंवरयसुव्रतः यदिष्टं।
सिद्देवेशाक्षरदोदुःखितस्त्वंममपुत्रोभवेद्देवत्रिकालज्ञानकोविदः १२ श्रीभगवानुवाच मत्प्रसादे
नभद्रंतेपुत्रस्त्वद्दृसमद्युतिः भविष्यतिमहाभागाज्ञानराशितपोधनः १३ वैशंपायनउवाच एवंदत्वाव
रंविष्णुस्तत्रैवांतरधीयत अंतर्हितेतुगोविंदेव्यासस्सत्यवतीसुतः १४ अनुकालेततःपत्नीगर्भंचैव।
समादधत् गर्भस्थितस्तुराजेंद्रगंगातारपदीयथा १५ चिंतयामासगर्भस्थःसयोगीयोगिनांवरः स्मरन्नहं
कतिष्ठामिस्तोमिदेवंजनार्दनं १६ प्रसादात्तवदेवेशनमायाभुज्यतेक्वचित् एवंसंचिंतयंस्तत्रगर्भवासा
न्ननिष्क्रमेत् १७ न्यवसद्द्वादशाब्दानिततोव्यासोव्यचिंतयत् किमेतन्महाश्चर्यंकेनोपायेनसंभ रामः

१

श्रीमद्भागवतेमहापु

स्तृणवाधिकं वयः श्रामः स्ववगोपं नंकारमनकथं भ्रमं गोपनंलस्थाः शोभादिसंपद्दोनिकेतनंस्मिन्
गोकुष्यापस्मिन्नानावर्णैर्गोप्रेरणाय शृंगं कुर्वन्वेणुर्यस्य स्वरीरमत कृष्णपामास २९ बानुदनं जघान
क्रीडनकानन्तगादिनिर्मितानि लीलाहंदोर्यथा ३० विपन्नान्स्तान्गोपान्गावस्तिगाधाप्यम्

सत्वगोपमंलस्थानिकेतनस्मिन्गेविम चारयन्नुगान्गोपान्रमादेशरीरमत २९ प्र
युक्तान्भोजराजेन मायिनः कामरूपिणः लीलयाघ्नमुदन्तीस्तान्वालःकौतुकानिव
३० विपन्नान्विषपानेन निग्रहस्य भुजगाधिप उत्थाप्यापाययज्ञावस्तेनोयप्रकृति
ज स्थितं ३१ अयोयमकोसवनंगायराजेह्विजानमे: वितेस्यचोरुभारस्यचिं
कीर्थिनस्थ्यायविलः ३२ वर्षतोद्वृत्रजः कोपानभग्नमानेतिविह्वलः गोत्रलो
लछत्रपत्रेणत्रातोभद्रानुगृहता ३३ शारदुविकरैर्मृष्टमानयन्रजनीमुख गा
यनकलपदंरेमेस्त्रीणां मंडलमंडनः ३४ द्रुकिस्यापावातेमहाविराविहुरोह
वसंवादेद्वितीयोध्यायः २ ॥

देवताभ्यंसक्तनिस्थितं निर्विषं ३१ उद्धृत्याभंगेनक्रलागवांश्
नेवगोस्रवः तेनगोपराजंनं दृष्ट्वा स्पचेति चकारादिदृश्यमानमेगेकेवने उरुभारस्यकृति
सत्कृत्स्य ३२ कोपात वर्षतिगोत्रः पर्वत एव लीलापत्रं तेन हे भद्र ३३ स्पृष्टमुज्ज्वलं स्त्रीणाम
हुलंमंडयतोतितथा ३४ इति स्वतीये द्वितीयोध्यायः २

श्री भा॰ [illegible] ११

ततो [illegible] १ [illegible]
[illegible]
[illegible] २ [illegible] २ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

उद्धव उवाच ततः [illegible] संयुतः [illegible]
[illegible] १ [illegible]
[illegible] २ [illegible]
[illegible] ३ [illegible]
[illegible]
[illegible] ४

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ३ [illegible]

[illegible]

राम ११

श्रीगणेशाय नमः। यं प्रव्रजंतमनुपेतमपेतकृत्यं द्वैपायनो विरहकातर आजुहाव पुत्रेति तन्मयतया तर
वोभिनेदुस्तं सर्वभूतहृदयं मुनिमानतोस्मि १ नैमिषे सूतमासीनमभिवाद्य महामतिं कथामृतरसा
स्वादकुशलः शौनकोब्रवीत् २ अज्ञानध्वांतविध्वंसकोटिसूर्यसमप्रभ सूताख्याहि कथासारं मम क
र्णरसायनं ३ भक्तिज्ञानविरागाप्तो विवेको वर्द्धते महान् मायामोहनिरासश्च वैष्णवैः क्रियते कथं ४
इह घोरे कलौ प्रायो जीवश्चासुरतां गतः क्लेशाक्रांतस्य तस्यैव शोधने किं परायणं ५ श्रेयसां यद्भवेच्छ्रेयः
पावनानां च पावनं कृष्णप्राप्तिकरं शश्वत्साधनं तद्वदाधुना ६ चिंतामणिर्लोकसुखं सुरद्रुः स्वर्गसंपदं प्रय
च्छति गुरुः प्रीतो वैकुंठं योगिदुर्लभं ७ सूत उवाच प्रीतिः शौनक चित्ते ते ह्यतो वच्मि विचार्य च सर्वसिद्धांतनि
ष्पन्नं संसारतापनाशनं ८ श्रीमद्भागवतं शास्त्रं कलौ कीरेण भाषितं भक्त्युद्यवर्द्धनं यच्च कृष्णसंतोष
हेतुकं तदहं ते भिधास्यामि सावधानतया शृणु कालव्यालमुखग्रासत्रासनिर्णाशहेतवे १० श्रीम
द्भागवतं प्रोक्तं कलौ कीरेण भाषितं एतस्मादपरं किंचिन्मनःशुद्ध्यै न विद्यते ११ जन्मांतरे भवेत्पुण्यं
तदा भागवतं लभेत् परीक्षितेः कथां वक्तुं सभायां संस्थिते शुके सुधाकुंभं गृहीत्वैव देवास्तत्र समागमाः
१२ शुकं नत्वावदन्सर्वे स्वकार्यकुशलाः सुराः कथासुधां प्रयच्छस्व गृहीत्वैव सुधामिमां एवं विनिमये
जाते सुधा राज्ञा प्रपीयतां प्रपास्यामो वयं सर्वे श्रीमद्भागवतामृतं १३ क्व सुधा क्व कथा लोके क्व का
च क्व मणिर्महान् ब्रह्मरातो विचार्यैवं तदा देवान् जहास ह १४ अभक्तांस्तांश्च विज्ञाय न ददौ स क
थामृतं श्रीमद्भागवती वार्ता सुराणामपि दुर्लभा १५ राज्ञो मोक्षं तथा वीक्ष्य पुरा धातापि विस्मितः स
त्यलोके तुलां बध्वातोलयत्साधनान्यजः १६ लघून्यन्यानि जातानि गौरवेण इदं महत् तदा ऋ
षिगणाः सर्वे विस्मयं परमं ययुः १७ मेनिरे भगवद्रूपं शास्त्रं भागवतं क्षितौ पठनाच्छ्रवणात्स